

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**AK HUNLAR TARİHİ ÜZERİNE TÜRKİYE VE DÜNYADA YAPILAN
ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Müslüme Melis ÇELİKTAŞ

Ankara-2011

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**AK HUNLAR TARİHİ ÜZERİNE TÜRKİYE VE DÜNYADA YAPILAN
ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Müslüme Melis ÇELİKTAŞ

Tez Danışmanı:

Prof.Dr. Saadettin GÖMEÇ

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

AK HUNLAR TARİHİ ÜZERİNE TÜRKİYE VE DÜNYADA YAPILAN
ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Saadettin GÖMEÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../201..)

Müslüme Melis ÇELİKTAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
GİRİŞ	III

I. BÖLÜM

AK HUN TARİHİNİN KAYNAKLARI	1
A. İslâm kaynakları	1
B. Hint Kaynakları	5
C. Çin Kaynakları	14
D. Eski İnan Kaynakları	22
E. Bizans Kaynakları	24
F. Ermeni ve Süryani Kaynakları	29
G. Türkiye ve Dünyada Ak Hun Çalışmaları	30

II. BÖLÜM

AK HUNLARIN KÖKENLERİNE AİT GÖRÜŞLER	38
A. Yüe-chi Oldukları Görüşü	39
B. Moğol Oldukları Görüşü	40
C. Türk Oldukları Görüşü	41
D. İnanlı Oldukları Görüşü	42

III. BÖLÜM

AK HUN COĞRAFYASI, AK HUNLARIN İLK YILLARI VE DOĞU AVRUPA'YA GÖÇLERİ	51
A. Ak Hun Coğrafyası, Ak Hunların İlk Yılları	51
a. Ak Hun Coğrafyası	51
b. Ak Hunların Teşekkül Devresi	55
B. Doğu Avrupa'ya Göçleri	61
a. Horasan ve Türkistan'da Ak Hunların Faaliyetleri	61
b. Ak Hunların Hindistan'daki Faaliyetleri	68
c. Ak Hunların Yıkılışı	81
d. Ak Hunların Kalıntıları Hakkında Genel Bilgiler	86

IV. BÖLÜM

AK HUN KÜLTÜRÜ	90
A. Ak Hunların Dili	90
B. Ak Hun Devlet Teşkilatı	93
C. Sosyal ve İktisadi Yapı	95
D. Dini Hayat	97
E. Mimari	101
F. Maliye	101
SONUÇ	107
ÖZET	109

ABSTRACT	110
KAYNAKÇA	111
EKLER	120

ÖNSÖZ

Bugün hala menşelerinin tartışıldığı kimi araştırmacıların Türk kimilerinin İranlı, bazılarının Moğol vs. gibi adlandırdığı; kaynaklarda Ak Hun, Eftalit, Haytal, Hua, Ye-ta şekillerinde geçen kavim hakkında yapmış olduğumuz kaynak çalışmasına bağlı olarak onların Orta Asya'nın içlerinden yani bugünkü Kansu'nun batı taraflarından Türkistan, Maveraünnehir ve Hindistan'ın kuzey bölgelerine yayıldıklarını görmekteyiz. Dolayısıyla bu süreç içinde onlar söz konusu coğrafyanın tarihinde ve kültüründe önemli izler bırakmıştır.

Bu yüksek lisans tezinde bazı ilim adamlarının Kök Türk Yazıtlarındaki Aparlar (Avar) ile birleştirdiği Ak Hunların menşelerinin derinliklerine inmeden önce onlara dair kaynakların incelenmesi ve bu konuda yapılmış olan çalışmalardan ne gibi sonuçlar anlatıldığını belirlemenin faydalı olacağını düşündüğümüzden bu tezimizde ağırlıklı olarak bu konu üzerinde durmayı tercih ettik.

Bu yüksek lisans tezinin ortaya konması sırasında bir takım sıkıntılarla karşılaştık ki, bunların en belli başlıları bütün kaynakların yabancı olmasının yanında, araştırma eserlerinin de büyük bir kısmının yabancılar tarafından kaleme alınmış olmasıydı. Dolayısıyla onları toparlamada ve söylenenleri bir araya getirmede epey zaman harcadı. Bununla beraber geniş bir Ak Hun tarihinin ileride yazılabilmesi hususunda da kafamızda bir takım fikirler oluşmakla birlikte teknik alt yapısını da bu suretle hazırlamış olduk.

Bu tezin hazırlanması esnasında yardımlarını esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Çince

Kaynaklar açısından bana yardımcı olan hocam Prof. Dr. Ayşe ONAT'a, Osmanlıca metinlerin çevirisinde bize vaktini ayıran Araştırma Görevlisi Cihat AYDOĞMUŞOĞLU'na teşekkür ederim. Kaynakların temininde oldukça kolaylık sağlayan Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi görevlilerine de minnettarım. Son olarak tezin imla ve yazım kontrollerinde bana yardımcı olan hayat arkadaşşıma gönülden teşekkürlerimi sunarım.

MÜSLÜME MELİS ÇELİKTAŞ
ANKARA 2011

GİRİŞ

Büyük Hun Devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan büyük siyasi teşekküllerden biri olan Ak Hunların ortaya çıkışları tahminen M.S. 1.-2.yüzyıllara kadar gitmekteyse de esasen Türkistan, Doğu İnan, Afganistan ve Hindistan'ın kuzeyindeki varoluşları daha da eskiye M.Ö. 1.asra değin inmektedir.

Hun (Kun= Kün) adının M.Ö. 1000 yıllarının başında ortaya çıktığı görülür dolayısıyla da Hun birliğinin teşekkülü de M.Ö 11.asırdan itibaren dir. İlk defa kaynaklarda, siyasi bir devlet biçiminde M.Ö. 318 yılında yapılan bir andlaşma vesilesiyle geçerler. Daha sonra Hunların Asya'nın en güçlü devleti haline geldiğini ve M.Ö.216 senesinde Çinlilerin Türklere karşı parça parça örülen Çin Seddi'ni birleştirmek zorunda kaldıklarını görüyoruz.

Hun tarihinin en kudretli ve meşhur hükümdarı, Mo-tun (Börü Tonga) Yabgu'dur. Babası Tu-man (belki Tümen) kendinden sonra hükümdarlık için onu değil kardeşini varis göstermiş, o da emrindeki bir tümen kuvvet ile harekete geçerek, babasını bir süre avında öldürtmüş ve Türk halkının idaresini üstlenmiştir (M.Ö 209). Devlet teşkilatını yeniden düzenleyen Mo-tun (Börü Tonga), T'ung-huların kendisinden devamlı toprak istemeleri üzerine, onları büyük bir bozguna uğrattı ve M.Ö. 203 yılında da Yüeh-chileri yendi.

Mo-tun (Börü Tonga) Asya'daki siyasi hâkimiyeti sağladıktan sonra Çin topraklarına doğru akınlara başlamış, Çin Seddi'ni kolayca aştığı gibi, Çin İmparatoru Kao'yu (M.Ö. 206-195) sıkıştırmış (M.Ö.201), onu bir yere kıpırdatmamış, imparator yıllık vergi vermek suretiyle onun elinden kurtulabilmiştir.

Bu sırada yapılan andlaşmalara göre; Çin, Türk hükümdarına bir prensesle muayyen miktarda haraç gönderecekti. Çin imparatorunun da değışmesi sebebiyle M.Ö. 192’de Mo-tun (Börü Tonga) yine bir mektup yolladı. Fakat o mektubunda, bu zamanda Çin ülkesini perde arkasından yöneten imparatorun annesine alaylı bir dille izidivaç teklif etmiş, kadın da bunu gerçek sanmış ve yaşının ilerlemiş olduğunu gerekçe göstererek mümkün olmayacağını bildirmişti.

Mo-tun (Börü Tonga) Yabgu, M.Ö. 174 tarihinde öldüğü zaman, Orta Asya’da Türk birliğini sağlamakla beraber birçok yabancı kavmi de kendi hükümdarlığı altına almıştı. Artık devletin sınırları doğuda Kore’ye, batıda Hazar-Ural sahasına, kuzeyde Yenisey’in (Enesey/ Anaçay) yukarı mecralarına, güneyde de Hindistan’ın kuzeyine kadar ulaşmış bulunuyordu. Böylece Mo-tun (Börü Tonga), tarihte ilk defa olarak Türk birliğini (kısaca Turan olarak bilinen) gerçekleştirmişti.

Ondan sonra yerine geçen oğlu Ki-ok da (Kök ?) babası gibi mücadelecilik olup, Çin’i birkaç kez mağlubiyete uğratarak, vergiye bağlamıştı. Ki-ok’un ardından tahta çıkan oğlu Chün-ch’en (Küniçen) zamanında (M.Ö. 160-126) ülke zayıladı; Çin, Hun Devletini yıkmaya yönelik menfi propagandalarını hızlandırdı. Çünkü artık Çin Seddi Türkleri engellemeye yetmiyordu ve Türkleri meşgul edecek yeni yeni meselelerin bulunması gerekiyordu. Özellikle de bu yıllarda Çinli devlet adamları, seyyah ve rahiplerin Türk ülkelerinde casusluk amacıyla yapmış oldukları seyahatlerin notları Çin imparatorlarına sunulmuş, bu raporlar doğrultusunda Çin hükümetleri Türkleri parçalamanın yollarını aramışlardır. Aslında bu sırada Han imparatoru Wu-ti (M.Ö. 141-87) gibi bir kişinin ortaya çıkması, Çin’in Hunlar karşısında tutunmasının en önemli faktörüdür. Son derece kurnaz bir siyasi zekâyâ

sahip olan Wu-ti, tahta oturmasından birkaç yıl sonra Hunların önüne geçebilmek için birtakım tedbirler aldı ve bunda da başarılı oldu. Bunların içerisinde; Türklere karşı büyük bir ordunun hazırlanmasıyla birlikte casusluk faaliyetleri de ön plandadır. Bilindiği üzere Çinli ünlü casus Chang-ch'ien yönetiminde yüz kişi Türkistan bölgesine gönderilerek (M.Ö. 138), başta Yüe-çiler olmakla beraber, çeşitli kavimlerden Türkler aleyhinde ittifak oluşturulmaya çalışılmıştır. Chang-ch'ien bu faaliyetleri sırasında yakalandı ve on yıl kadar tutuklu kaldı. Her zaman olduğu gibi, bu düşmaları da Türklerin alicenablığına sığınarak, serbest bırakıldığı bir sırada kaçmış olan Fergana'daki Yüe-çi kralının yanına giderek, Türklere karşı hareket etme yolunda Çin imparatorunun teklifini iletmiştir. M.Ö. 126'da Çin'e dönen Chang-ch'ien topladığı bilgileri bir rapor halinde imparatora sunmuş ve bu risale daha sonra Çin'in Türkistan siyasetinde rehber vazifesi görmüştür. Sonuçta, Türk toprakları askeri bakımdan kuşatıldığı gibi, iktisaden de çöktü.

Hunlar hızla dağılmaya yüz tuttular, Çin siyasetindeki eski güçlerini yitirdikleri için, bu kez Çin'in Türkler üzerindeki politikaları etkili olmaya başladı. Özellikle Türkistan'ın doğu taraflarının elden çıkması askeri, siyasi ve ekonomik açıdan Türklere büyük darbe vurdu. Böylece daha önce Hun birliğine dâhil olan pek çok boy ve kavim onlardan ayrılarak, Çin ile ittifak yaptılar. Zor durumda kalan Türk milletinin idaresini elinde bulunduran Tanhu Kun Kan (Hu-han-yeh/ M.Ö 58-31), bazı beylerin telkinleriyle Çin'in himayesine girmek istemişti. Bunun üzerine ülkenin her yanındaki ileri gelenlere haber salınıp kurultay düzenlendi. Mesele tartışmaya açıldı. Burada halk Çin'in himayesine girmek isteyen ve bağımsızlığı savunan kardeşi Chih-chih-ku-tu-hou (Çiçi, Çiçik, Kçük=Küçük) yanlıları olarak ikiye ayrıldı. Böylece Türkler arasındaki ilk ayrılık meydana geldi (M.Ö 55) ve ülke

ikiye ayrıldı. Kiçik Kutlug Alp Yabgu düşüncesine itibar edilmeyip halkın bir kısmının ağabeyinden yana olması üzerine, emrindeki kuvvetlerle ülkenin batı taraflarına çekildi. Kiçik Kutlug Alp Yabgu, Tanrı Dağları ve Issık Køl civarında girdiği mücadelelerde başarı kazanmış ve bu bölgedeki Tölösleri hâkimiyeti altına almıştı. Ancak yanındaki kuvvetlerin sayısı da iki-üçbine kadar inmişti. Kiçik Kutlug Alp Yabgu'nun hareketlerini gözleyen ve bu şekilde güçlenmesine tahammül edemeyen Çin, Çu-Talas nehirleri arasında bir başkent yapan Hunları 70.000 kişilik kuvvetli bir orduyla bastı ve Hun merkezi tamamen yıkıldı (M.Ö. 36).

Çin topraklarında kalan Türkler bir müddet sonra tekrar bağımsız hareket etmişlerse de ülkede baş gösteren sen-ben kavgaları ve büyük bir kuraklık ile açlık yüzünden M.S. 46'da devlet bir kez daha kuzey ve güney diye ikiye ayrılmıştır. Sonradan güneydeki Hun Devleti, Çin'in hegemonyasına girdiği halde, kuzeydekiler bağımsızlıklarını korumuşlardır. Fakat hiçbir zaman huzurlu olamadılar. Çin'in yıllar süren taaruzları, diğer yabancı kavimlerle olan mücadeleler, Kuzey Hunlarını kuvvetten düşürmüş, onlar da ataları Kiçik Kutlug Alp Yabgu'nun Hunları gibi önce 90'larda, sonra 150'li yıllarda Kazakistan bölgesine çekilmişlerdir. Aslında bu vaziyet dolaylı da olsa, sonraki Türklerin işine yaradı. Çünkü Türkistan olarak adlandırdığımız bölgenin Türkleşme sürecinde müsbet katkıları oldu. Güneyde kalanlar da, kendi aralarındaki isyanlar ve yabancı baskılar yüzünden 250'lerde dağıldılar.¹

Tabi ki, Hunlar tarih sahnesinden hemen çekilmediler. Avrupa'daki Türkler, Avarlar ve Bulgarlar gibi siyasi birlikler etrafında kümelenirken; Asya

¹ S.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 3.Baskı, Ankara 2009, s.3-11.

coğrafyasında da Kuzey Çin ve Moğolistan'da yeni yeni Türk-Hun sülaleri ortaya çıktı. Eski güçlerine hiçbir zaman sahip olmasalar da, Çin'i belirli bir müddet titretmeyi sürdürdüler. Ancak bunların arasında siyasi beraberliği sağlayarak Türkleri idaresinde barındıranlar ile doğrudan doğruya Hunların takipçisi durumundaki Liu Yüan'ın (maalesef Türkçe adı belli değil) beyliği ve Chü-ch'ü (Türk) Bengü Kagan tarafından kurulan devlet ile Çince kayıtlarda ismi He-lien P'o-po diye geçen Türk asilzadesinin Ordos'un güneyinde yükselttiği siyasi teşekkül ve Ak Hunların Türkistan'daki hâkimiyeti gösterilebilir.²

Ak Hunların sadece isimleri değil, kökenleri, yaşadıkları bölgeler, baş şehirleri, kullandıkları dil, gelenek-göreneklere, paraları ve son olarak da onların kalıntıları hususunda da tartışmalar hala sürüyor. Aslında bu konularda fikir birliğine varılamamasının sebebi onlar hakkında yeterli kaynağın bulunamaması, mevcutların da yeterince açıklayıcı olmamasıdır.

Bu tezde, Ak Hunlar hakkındaki mevcut bilgilerin dağınık olmasından dolayı onların derlenip bir kaynakta birleştirilmesi, değerlendirilmesi, dolayısıyla da onların çok fazla bilinmeyen yönlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu tez araştırmacı tarih metoduna dayanarak veriler doğrultusunda hazırlanmıştır. Kaynaklardaki verilerin toplanmasının ardından tasnif edilmesi, verilerin karşılaştırılması, seçilmiş verilerin sentezi ve bu sürecin çıktısı olarak da bu tez çalışmamız ortaya konmuştur. Tezimizde kullanmış olduğumuz ve tez taslak planında zikrettiğimiz kavram ve terimler öncelikle terim hangi dile aitse (Hintçe,

² Gömeç, **a.g.e.**, s.20.

Sanskrit, vb.) o dildeki asılları verilmiş ardından da, dip notların da yardımıyla bunların açıklaması yapılmıştır.

Bu tez vasıtasıyla Ak Hunlardan bahseden gerek İslâm, gerek Çin gerekse Hint kaynaklarında geçen bölümler ayrıntılı olarak verilmiş ve kaynaklara dayalı olarak Ak Hunlar'ın Avrupa'daki kalıntılarının Avarlar olabileceği görüşü öne sürülmüştür.

I. BÖLÜM

AK HUN TARİHİNİN KAYNAKLARI

A. İslâm kaynakları

Ak Hun ya da Eftalitler İslâm kaynaklarında sadece Sasani şahları tarihlerinin anlatılmasında geçmektedir.³ “Habtal” ve “Hebatıla” isimlerinde “b” nin Arap kaynaklarında “y” yazılmış olması neticesinde bu isim Firdevsi’ye dahi “Haytal” şeklinde geçmiştir. Fakat bazı Arap yazmalarında “b” ile yazılmıştır.⁴ Bunu da F.W.K.Müller ile Tomaschek fark etmişlerdir. Yani Arap ve Fars kaynaklarında “b”, “y” olmuştur. Onun için de Eftalit kelimesinin doğru şekilleri aslında “Hebtal”, “Hebatıla”dır.⁵

Eftalitler hakkında bilgi veren İslâm coğrafyacılardan birisi Şemseddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî el-Makdîsî (ölüm 375/985’den sonra) Kudüs’tendir. Onun ismi Al-Mugaddesi olarak da bilinmektedir. el-Makdîsî önemli bir ortaçağ tarihçisidir. En önemli eseri olan “Ahsen el-tekâsîm fî ma’rifet el-ekâlîm” adlı coğrafya kitabını 375 yıllarında tamamlamıştır. 1877 yılında de Goeje Leiden de basmıştır. Eserin ikinci baskısı da 1906 yılında yine Leiden’de basılmıştır. Burada daha çok Hazar Denizi etrafındaki Türkler hakkında bilgi verilir. Bu eserde

³ E. Konukçu, **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Doktora Tezi, Ankara 1973, s.43.

⁴ A.Z.V.Togan, “Eftalit Devletini Teşkil Eden Kabilelere Dair”, **Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Özel sayı, Fasükül 1, Sayı 13, Erzurum 1985, s.59.

⁵ Konukçu, **a.g.t.**, s. 43.

Haytal ismi Horasan'ın bir bölgesi olan Maverâünnehir anlamında geçmektedir ve bu bölge uzun uzun anlatılmaktadır.⁶

Yâkût el-Hammavî de, Haytal ismini Maverâünnehir bölgesi için kullanan bir başka islâm coğrafyacısıdır. Yakût Anadolu'dandır. Bağdadlı bir köle tarafından satın alınmış, sonra âzâd edilmiştir. Kitap ticaretiyle uğraşmış, çeşitli ülkeleri dolaşmıştır. Uzun müddet Harezmi ve Maverâünnehir'de oturmuştur. Moğol istilası üzerine Önyasya'ya gelmiş, ömrünün geri kalan kısmını Irak, Suriye ve Mısır'da geçirmiştir. Hama'da uzun müddet oturması dolayısıyla oraya nispet edilmiştir. 612/1215 yılından ölümüne kadarki zamanda tamamladığı Mu'cem el-büldan adlı büyük coğrafya lügatı ve biyografiye dair İrşâd el-Erîb'i en meşhur eserleridir. Mu'cem el-büldân'da Türkler hakkında verdiği bilgiler, birkaç paragraf dışında eski müelliflerin eserlerindeki malumatın tekrarıdır. Yakût'un Maverâünnehir olarak bahsettiği de Haytal bölgesi de bu eserde yer almaktadır.⁷

İslam kaynaklarında Ak Hunların isminin geçtiği başka bir yerde Halaçlardan bahseden metinlerdir. Bu kaynaklara göre Halaçların Türk olduğundan şüphe edilemez. Bu kaynaklardan ilki Abû İshak İbrahim bin Muhammed al-Fârisî al-İstahrî'ye aittir. Onun Kitâb-u'l-Masâlik va'l-Mamâlik adlı eseri 951 senesinde yazılmış, 1870 yılında da M.De Goeje tarafından neşredilmiş ve Leiden'de

⁶ R.Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri**, 2.baskı, Ankara 2001, s.14, 251-270; R.N.Frye " Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", **Bellekten**, c.10, sayı, 37-40, Ankara 1946, s.127; Konukçu, **a.g.t.**, s.44; Z.V.Togan, **Tarihte Usul**, , İstanbul 1950, s.263.

⁷ Şeşen, **a.g.e.**, s.17, 144.

yayınlanmıştır.⁸ Bu eserinin Afganistan Türkleri ile ilgili bölümünde Ak Hun/Eftalitler olarak Halaçlardan bahseder. Bu kitapta ayrıca Hazarlar, Avarlar, Bulgarlar, Ruslar, Afganistan Türkleri ve Horasan hakkında da bilgiler vardır.⁹

Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud el-Belâzuri, Hicretin üçüncü (Milâdî dokuzuncu) asrında yaşamış, tarihçi, şair ve Farsça'dan Arapça'ya tercümele yapmış meşhur bir şahsiyettir. Bu tercümeleri yapması ile ilgili olarak onun İranlı olduğu düşünülmesine rağmen doğum yeri ve doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. El-Belazuri tarih sahasında daha çok Hz. Muhammed'in hayatı, onun askeri mücedeleleri ve İslam Tarihi üzerinde çalışmıştır. Onun zamanımıza kadar gelen eserleri Ensabu'l-Eşraf ve Futûhu'l Büldân'dır. Ak Hun/ Eftalitlerden bahseden eseri de Futûhu'l Büldân'dır. Bu eser İslâm fetihleri hakkında yazılmış olan ve zamanımıza ulaşabilen eserlerin en eskilerinden biri olup İngilizce, Almanca ve Latince'ye çevrilmiştir. Ayrıca bu eser, Zâkir Kadirî Ugan tarafından Maarif Vekâleti Klasikleri arasında, iki cilt halinde, İstanbul'da 1955-56 yıllarında Türkçemize kazandırılmıştır. Ayrıca bu eserin daktilo edilmesi sırasında ve matbaa işlemleri sırasında başta özel isimler olmak üzere pek çok isimler karışmış ve atlanmıştır. Bu yüzden bu eser 1984 yılında Mustafa FAYDA tarafından düzeltilerek yeniden basılmıştır. Bu eserde Horasan bölgesi anlatılırken oradaki Heytallardan bahsedilmiş ve onların Firuz tarafından Herat'a ve Tirmiz'e gönderildiklerine değinilmiştir.¹⁰

⁸ Togan, **a.g.e.**, s.263.

⁹ Şeşen, **a.g.e.**, s.162.

¹⁰ El-Belâzurî, **Fütûhu'l Büldân**, Çev. M.Fayda, Ankara 1987, s. VII-XXIV, 585,608.

Ebu'l-hasan Alî b. El-Huseyn el-Mes'udi de Ak Hunların halefi olan Halaçlardan bahseder. Mes'udî Bağdad'ta doğup gençliğinde İran'ı dolaştı. 305 (915) yılında İstahr'da bulundu. Ertesi yıl Hindistan'a giderek Multan ve Saymur'a uğradı. Buradan Seylan'a geçti. Çin denizinde tacirlerle bir yolculuk yaptı. Dönüşünde Zengibar'a (Afrika kıtasının doğusunda Tanzanya'ya bağlı iki adadan oluşan özerk bir bölge), buradan Oman'a (Arabistan'ın güneydoğusu) uğradı. Sonra, Hazar Denizinin güney sahillerini, Suriye ve Filistin'i dolaştı ve 345 (956) yılında vefat etti. Eserleri tarih, coğrafya ve arkeoloji bakımından önemlidir. Bu çalışmada, onun, Murûc el-Zeheb, el-Tenbih ve'l-İşrâf adlı eseriyle ona nispet edilen Acâ'ib el-dünyâ adlı eserdeki Türkler ve Türk ülkeriyle ilgili kısımların tercümelerinde Halaçlardan bahsetmektedir.¹¹ Onun bu eserleri 1894 yılında De Goeje tarafından Leiden'de yayımlanmış olup 1896 yılında da B.Carra de Vaux tarafından Fransızcası Paris'te yayımlanmıştır.¹² Ayrıca burada Ak Hun-Sasani harplerine ve özellikle Sasanilerin Maveraünnehir ve Horasan'daki faaliyetleri ve Kök Türklere atıflar vardır.¹³

372 (982) tarihi civarında yazılmış olan Hudûd el-Âlem eski Türk ülkelerinin coğrafyası hakkında en tafsilatlı bilgi veren eserlerdendir. Ayrıca çeşitli Türk ülkelerindeki önemli şehirler hakkında da epeyce bilgi içerir. Bu eser

¹¹ Şeşen, **a.g.e.**, s.17-18, 56.

¹² Togan, **a.g.e.**, s.263.

¹³ Mesudî, **Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, Çev. D.Ahsen Batur, İstanbul 2004, s. 137-172.

V.Minorsky tarafından 1937 yılında İngilizceye neşredilmiş ve Londra’da yayımlanmıştır. Bu eserde Haytal’dan bir Türk bölgesi olarak bahsedilmektedir.¹⁴

B. Hint Kaynakları

Türklerden ve Hunlardan bahseden Hint metinleri daha çok milattan sonraki çağlara aittir. Bunlar da “Purana” metinleri¹⁵, devasa büyüklükteki masal derlemesi olan “Kathasaritsagara”, Keşmir Kralları Tarihi olan “Racatarangini” ve Sanskrit dram olan “Raghuvamsha”dır.

Ünlü Hint Destanları olan ve tahminen M.Ö.200-M.S. 200 yılları arasında derlenip yazıya geçirilmiş olan Ramayana, Mahabharata (M.Ö.300-M.S.300) ve Harivamşa da dikkatle incelenmesi gereken metinlerdir.¹⁶ Özellikle de Mahabharata Destanı’nda Hunlardan bahsedilmektedir.¹⁷ Bundan başka Manu Kanunları veya Şathapatha Brahmana gibi Hindu metinler ile Buddhist ve Caynist kaynaklar da ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir.

Başka bir eski Hint metinleri olup, destanlardan farklı olarak basit bir Sanskrit dili ile yazılmış çeşitli efsaneleri, öğretileri, kral şecerelerini, tarih, coğrafya, mitoloji gibi konuları içine alan Puranaların yazılış tarihleri M.S. 250 ile 1250 yılları arasındadır. Hint Edebiyatında on sekiz büyük Purana, on sekiz küçük Purana vardır.

¹⁴ Şeşen, **a.g.e.**, s.15, 61; G.Le Strange, **The Lands of the Eastern Caliphate**, Newyork 2010, s.438.

¹⁵ Aradi, **a.g.m.**, s.6; Kaya, **a.g.m.**, s.4.

¹⁶ Kaya, **a.g.m.**, s.4.

¹⁷ Konukçu, **a.g.t.**, 43; Bu metinlerde Vana Parva LI,1991; Bhishma Parva IX,373 gibi aynı zamanda Sabha Parva XXXI,1194 ve I,1844’te Harahuna yani Sarı Hunlardan bahsedilmektedir.

Bunların her biri farklı tarihlerde yazılmıştır. Bu on sekiz Purananın isimleri ise şu şekildedir: Vishnu, Narada, Bhagavata, Garuna, Padma, Varaha, Brāhmanda, Brahmavaira, Markaṇḍeya, Bhavishya, Vāmana, Brahma, Matsya, Kurma, Liṅga, Şiva, Skanda, Agni.¹⁸ Bu Puranalarda Hindistan coğrafyasından bahsedilirken, Hindistan’da yaşayan halklar ve civarındaki komşular sayılır zaman zaman. Bu halk isimleri arasında Türklerin bulunduğu da saptanmıştır. Örneğin en eski Puranalardan biri olan Markendaya Purana’da Hindistan’ın kuzeybatısındaki halklar arasında Pallavalar (Pehleviler), Gandharalar, Sindhular ve birçok kavimle birlikte Sauviralalar da sayılır ki bu eseri İngilizceye çevirip neşreden E.Pargiter bunların arasında Hunların da bulunduğunun Kurma Purana’da yazdığını iletmektedir. Markandeya Purana da “Tarakshura” adı geçmektedir ki Pargiter bunun da Madhyadeşa denilen orta ülkenin batısında yer alan Türkistan adındaki ülkenin halkı “Türkler” olduğunu söyler. Ayrıca Ünlü Hint destanlarından biri olup, yazılış tarihi M.Ö. 300 ile M.S. 300 arasında ve yazarı olarak da Vyasa gösterilen,¹⁹ “Büyük Bhārata Soyu” anlamına gelen Mahābhārata Destanı’nda geçen “Tarkshyalar” ile bunların aynı olduğunu belirtir. Yine Markaṇḍeya Purana’nın LVIII. bölümünde Hunların adı geçer ve Pargiter bunların “Ak Hunlar” olduğunu ve o zaman Sutlej ırmağının kuzeyinde kalan vadinin “Hundes” diye bilindiğini aktarır. Bu halkın kuzeyde Çinlilerle komşu olduğunu bildirerek Mahābhārata’ya gönderme yapar.²⁰

¹⁸ Kaya, **a.g.e.**, s.88.

¹⁹ Kaya, **a.g.e.**, s.87.

²⁰ Kaya, **a.g.m.**, s.3.

Yine eski bir Purana olan Vamana Purana'da eski metinlerde Bharatavarsha diye de bildiğimiz fakat burada Cambudvipa adıyla adlandırılan Hindistan alt kıtasının dokuz bölgeden oluştuğu söylenir.

“Ortada İlavrita Varsha, doğuda Bhadraşva, kuzeydoğuda Hiranya, batıda Ketumala, kuzeybatıda Ramyaka, kuzeyde Kuruvarsha, kuzeydoğuda Kimpurusha Varsha.”

Bunların arasında büyük mesafelerin olmadığı kutlu ve hoş yerler olduğu, buralarda hiç çaba harcanmadan mutlu yaşantılar sürdürüldüğü belirtilir. Aralarında hiçbir çatışma cereyan etmeden yaşadıkları ve birbirinden sınırlarla ayrıldıkları vurgulanır. Daha sonraki beyitlerde yine bölgeler sayılırken Türklerin ve Yunanlıların isimleri geçer.

“İndradvipa, Kaseruman, Tamravarna, Gabhastiman, Nagadvipa, Kataha, Simhala, Varuna. Bu bölüm denizle çevrelenmiştir, kuzey-güney genişliğinde yer alır ve Kumara adı verilir. Doğu kıyısında Yavanalar (Yunanlılar) oturur. Güneyde Andharalar, Kuzeyde de Turushkalar (Türkler) barınır.”

Metinde Türklerden söz eden kısım bu kadardır. Daha sonra Brahmanların, Kshatriyaların ve Vaişya ve Şudraların, karışık kastların dinsel tören, iç çekişme, ticaret ve diğer işlerle nasıl bir arada yaşadıklarından söz edilir. Sonra birçok dağ ismi sayılır. Bunların arasında Mleçcha ve Ari olmak üzere karışık halkların gruplar halinde yaşadıkları söylenir. Sonra nehirler anlatılır ve bunların kutsal oldukları, insanları günahlardan arındırdıkları belirtiliyor. Bu sulak bölgeler arasında yaşayan halklar (canapadalar) sayılırken yine Yunanlılar (Yavanah), Barbarlar (Barbarah) ve Çinlilerin (Çinah) isimleri de geçer.²¹

²¹Kaya, **a.g.m.**, s. 6-7.

Vishnu Purana'da²² da Hunlar'dan şöyle bahsedilmektedir: “Hindistan'ın doğusunda yabancı kavimler, batısında Yunanlılar vardır. Orta ülkede ise Brahmanlar, Kshatriyalar, Vaişyalar ve Şudralar (Bunlar kast sisteminin sınıflarıdır) her tarafa dağılmışlardır. İndus'a komşu olan Sauviralılar, Sindliler (Saindhavah), Hunlar (Hunah), Şalvalar (Şalvah), Sakalılar, Madralılar, Rama halkı (Ramayana Destanı'nın başkarakterlerinden olan Rama'nın halkı), Ambastha halkı ve Persler (Parasika) idi.”

Keşmirli yazar Somadeva'nın tahminen 1070'te derlediği Kathasaritsagara (Masal Irmaklarının Okyanusu) adlı eserde bildiğimiz kadarıyla, Türklerden iki yerde söz edilir. Bunlardan biri “Devadasa Öyküsü” içinde geçer ki burada şunları görüyoruz;²³

“Kral Çandramahasena, Padmavati ile karşılaştığında kendi kızını görmüş gibi sevindi. Ancak birkaç gün dinlendikten sonra Vatsa'nın mutlu kralı, kayınbabasının ordularıyla desteklenmiş halde, batı bölgesine doğru ilerlemeye başladı. Lata bölgesinin (Gucerat) kadınlarının gözyaşlarına bulanmış kıvrık kılıcı, onun yiğitlik ateşinin dumanına benziyordu. Ağaçları onun filleri tarafından ezilmiş Mandara Dağı, okyanusu çalkalamak için yine kendisini kullanacaklar diye korkusundan tir tir titriyordu. Onun güneşten bile parlak olduğu kuşku götürmezdi; o, batıda bile yükselen bir ihtişama sahipti. Sonra o, Kailasa Dağının gülümsemesiyle güzelleştirdiği tanrı Kubera'nın yerinden ayrıldı ve Alaka'ya gitti. Orada Sindh kralına boyun eğdirdi, ordusunun başında, Rama'nın Rakshasaları²⁴ yok etmesi gibi

²²Aradi, **a.g.m.**, s.6.

²³Kaya, **a.g.m.**, s.5.

²⁴ Hint Destanlarında geçen “Rakshasa” “ifrit” demektir.

Mleççhaları ortadan kaldırdı. Türklerin süvari birlikleri, dalgaların kıyı boyunca uzanan ağaçlara çarpıp durması gibi, onun fillerine çarpıp kırılıyordu. Düşmanlarının bile takdir ettiği kahraman, tıpkı tanrı Vishnu'nun Rahu.'ya yaptığı gibi, Perslerin kötü kralının başını uçurdu. Hunları da savdıktan sonra onun ünü dört yöne yayıldı ve Himalayalardan ikinci bir Ganj gibi döküldü...”

Kathasaritsagara'dan vereceğimiz ikinci örnek “Nişçayadatta Öyküsü” içindedir.²⁵

“Ucceyini kentinde Nişçayadatta adında bir tüccar oğlu vardır. Bu genç, bir gün Anuragapara adında bir peri kızına (Vidyadhari) âşık olur. Onunla evlenebilmesi için gökyüzündeki ülkesine gelmesi gerekmektedir. Kız bu şartı söyleyip gökyüzüne uçar gider. Oğlan ertesi gün yollara düşer ve kendisi gibi tüccar çocuğu olan üç gençle karşılaşır. Birlikte dere tepe yol alırlar ve kuzeye, yabancı kavimlerin oturduğu yerlere varırlar. Yolda bir kısım Tacik onları yakalayıp başka bir Tacik'e satar. O da onları Muravara adında bir Türk'e (Turushka) hediye olarak verir. Onları götüren hizmetkârlar Muravara'nın öldüğünü öğrenince onları onun oğluna teslim ederler. Muravara'nın oğlu onları babasının dostuna ertesi sabah geri göndermek üzere zincire vurdurtur. Gençler tanrıça Durga'ya yalvarırlar ve tanrıçanın yardımıyla zincirlerinden kurtulup kaçarlar. Diğer gençler bu yabancı halklarla dolu kuzey bölgesinde daha fazla kalmak istemeyip güneye, Dekkan'a doğru giderler. Nişçayadatta ise, âşık olduğu peri kızı için kuzeydeki yolculuğuna devam eder. Oldukça uzun olan bu öykü, kadınların sadakatsizliğini belirten bir sonla noktalanır.”

Racatarangini'ye (Krallar Nehri) bakacak olursak, burada Ak Hunlar ve Türklerden daha sık söz edildiğini görürüz. Keşmirli tarihçi Kalhana bu eseri 10-11.

²⁵Kaya, **a.g.m.**, s.8.

yüzyıllarda yazmış olup 120 beyitten oluşmaktadır. Burada 10. ve 11. yüzyıllar arasında yaşamış kral ve krallıklar anlatılmaktadır.²⁶ Türklerin genel anlamda Hindistan içlerine girerken Keşmir'e uğramış olmaları, bu yakın coğrafyayı iyi bilen Hintli tarih yazıcısını bizim açımızdan güvenilir kılmaktadır.²⁷ Racatarangini'de Ak Hunlar ile ilgili olarak, Mihirakula'dan onun Buddhistlere yaptığı baskılardan, Shiva'ya taptığından bahsedilir. Ayrıca burada Ak Hun devletinin Mihirakula'nın ölümü ile sona ermediği, daha sonra yönetime Toraman'nın bir zamanlar kaçıp saklanan küçük oğlu Pravarasena'nın tahta geçtiğinden bahsedilir.²⁸

Racatarangini'de "Türklerin silahlarını sırtlarında taşıdıkları ve saçlarını yarı traş ettikleri" yazar. Samgaramaraca'yı (Keşmir Vadisinde 1003-1028 yıllarında var olan bir kral) anlatırken bir yerde "Türklerin savaşını tanımadıkça, tutkunuza hâkim olup bu tepenin uçurumuna kendinizi koymalısınız" şeklinde bir ifade geçer. Bu, büyük ihtimal Gazneli Mahmud'un Hint seferleri ile ilgili olsa gerektir. Sonraki cümlede Hammira ismi geçer ki bu da Mahmud olmalıdır. Yukarıdaki ögüdü veren de Hint racası Triloçanapala'dır. Sonra "sabahleyin, savaş oyunlarında usta olan Türk ordusunun komutanı, tüm savaşçı kimliği ile şiddetli biçimde çıkageldi" diye yazar. Türklerle yapılan savaşlardan söz edilmeye devam edilir.

Racatarangini'de en çok dikkatimizi çeken kısım, büyük kral Kanishka'nın, kuşkuya yer vermeyecek biçimde, Türk olarak tanıtıldığı yerdir. Burada şöyle yazar: "Bu ülkede Hushka, Cushka ve Kanishka adında üç kral kendi isimlerini taşıyan üç

²⁶ M.A.Stein, **Kalhana's Rajatarangini**, Vol. 1, Book 1-4, Edinburgh 1900, s.42.

²⁷ Kaya, **a.g.m.**, s.9.

²⁸ Aradi, **a.g.m.**, s.17.

şehir kurdular (I,168)... her ne kadar Türk soyundan geliyorsa da, dindar işler yapan bu krallar Şushkaetra, Matha ve Çaityalar vb. yapılar inşa ettiler.”

Hikmet Bayur, pek çok yerdeki saptamaları ile aynı noktayı eserinde²⁹ irdeleyerek Kanishka'nın Türk olduğundan şüphe duyulamayacağını söyler. El-Biruni Kanishka'dan “Kanık” diye söz eder.³⁰ Burada “Hinduların Kabil’de Türk kralları bulunduğu ve bunların Tibet’ten geldikleri, bunların içinde birincisinin de Barhatekin” olduğu yazılıdır. Bayur, Turushka'nın Türk olması gibi Kanishka'nın da Kanık olması gerektiğini söyler.³¹ Nitekim “kanık” sözcüğü bugünkü Türkçe’de³² de “elindekiden hoşnut olan, azla yetinen, tok gözlü, kanaatkâr” anlamlarına gelir. Kim bilir belki de bu isim Buddhizmi benimsedikten sonra kendisine verilen bir lakaptır. Gerçi Kanık’ın İran’daki Mithra inancına (İran’da güneşe tapınılan inanç sistemi) eğilimi olduğunu söyleyenler varsa da onun Aşoka ve Ekber gibi farklı inançları bir arada tutmaya çalışan bir kimse olduğunu düşünmek daha mantıklıdır.³³

Kanishka'nın geldiği kavimin Kuşanlar olduğu, bunların da (Çin kaynaklarındaki adı ile) Yüeh-chilerin bir boyu olduğu ve bunların Türklüklerinden hemen hemen hiç şüphe edilmediği düşünülürse, yukarıdaki düşüncelerin doğru olduğu ve Benares’e kadar uzanan devletin yöneticisi olan Kanishka'nın (Kanık’ın)

²⁹ Y.H.Bayur, **Hindistan Tarihi**, C.1, Ankara,1987, s.42; Kaya, **a.g.m.**, s. 9.

³⁰ E.C.Sachau, **Alberuni’s India**, Vol 2, New Delhi 2004, s. 11; Kaya, **a.g.m.**, s. 9.

³¹ Bayur, **a.g.e.**, s.71; Kaya, **a.g.m.**, s. 9.

³² **Türkçe Sözlük**, Ankara 2010, s. 423; Kaya, **a.g.m.**, s. 9.

³³ H.Kulke, D.Rothermund, **Hindistan Tarihi**, Ankara 2001, s. 123-124; Kaya, **a.g.m.**, s. 9.

bir Türk olduğu da tarih sayfalarına geçecektir.³⁴ Kuşanların giysileri tipik Orta Asya tarzının bir yansıması idi³⁵. Giysi ile ilgili bir örnek, Michael Edwardes'in "A History of India" adlı eserinde³⁶ bulunmaktadır. Milattan sonraki ilk yüzyılda Kuşan devletini kuran kral Kadfises'in paralar üzerindeki adı "Kucula Kadfises"tir³⁷. W.Ruben, "kucula" sözcüğünün "güzel" sözcüğüne benzediğini bildirmektedir. Ruben'in hem bu konuda hem de Kuşanlar hakkında söyledikleri şöyledir:

"Hindistan'ın kuzeybatısında Türkistan'dan gelen kuvvetli komutanların idaresi altındaki Kuşanların istilasını ile bu devrin yeni bir safhasını başlamakta ve milattan yetmiş sekiz sene sonra Vima Kadfises Hindistan'da egemenliği eline almış bulunmaktadır. Bazılarına göre bu dönem Kanişka zamanına uymaktadır. Kanişka devleti daha çok Orta Asya'da idi. Pencab bu devletin sadece bir güney eyaleti idi ve merkezi de Peşaver'de bulunuyordu. Zaman zaman yapılan akınlarla devletin sınırlarının Patna'ya kadar uzanmış olması mümkündür ve şüphesiz Benares de bu sınırlar içerisinde bulunmakta idi. Kanişka ve hanedanının pek o kadar Hintlileşmedikleri anlaşılmaktadır. Bu hükümdarlara ait heykeller kendilerini Orta Asya süvarilerine ait elbiselerle göstermektedirler. Bu kavimler kültür bakımından Türklere çok benzemektedir. Sikkeler üzerindeki yazıları vesaire ile taşıdıkları unvanlar ve çoğu isimler eski Pehlevi dilindedir. Türkçe bir isim olan Kucula bu arada söylenmelidir. Avrupalı araştırmacılar bunları İskit, yani Hint-Avrupa kökenli olarak kabul etmiş bulunmakta ise de, bu etnologlar tarafından henüz üzerinde

³⁴ Kaya, **a.g.m.**, s.10.

³⁵ Kulke, Rothermund, **a.g.e.**, s.123; Kaya, **a.g.m.**, s. 10.

³⁶ M.Edwardes, **A History of India**, Thames and Hudson, London 1961, s.75-76.

³⁷ Bayur, **a.g.e.**, s.74.

düşünülmesi gereken bir sorun olarak görülmektedir. Bununla beraber İskitler de kültür bakımından Türklere çok yakın gözükmektedirler. Fakat ne olursa olsun bu Kuşan egemenliğinin, Hint kültürü ve onun Orta Asya'ya yayılması bakımından önemi çok büyüktür.”³⁸

Ak Hun/ Eftalitlerin geçtiği bir başka Hint kaynağı ünlü şair Kalidāsa'nın yazdığı Sanskrit bir eser olan “Raghuvamsha”dır. Bu eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte N.Mukhopadyaya tarafından 1880 yılında İngilizceye çevrilmiş olup bu eserin 4.bölümünün 68. beyitinde Hunların Amu Derya vadisinde yaşadığından ve kahraman Raghu'nun zaferini duyan Hunların eşlerinin yanaklarının kızardığından bahseder.³⁹

Bana tarafından Kral Harsha'ya yazılan “Harshaçarita”da da Meşhur kral Harsha'nın babasının 7. yüzyılın başlarında Hunlara yenildiği anlatılır.⁴⁰ Bu eserin Sanskrit dilindeki yazılış tarihi bilinmemekle birlikte 1897 yılında E.B.Cowell ve F.W.Thomas tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

Bizim yaptığımız araştırma sonucunda Ak Hun/ Eftalitlerden bahseden son kaynak da Jaisalmer'in yazdığı bir Caynist kitap olan Kuvalayamala'dır. Bu kitabın da yine diğer Sanskrit metinlerde olduğu gibi yazılış tarihi bilinmemekle birlikte C.Chojnacki ve U.Sauri tarafından 2008 yılında Fransızcaya tercümesi söz

³⁸ Kaya, **a.g.m.**, s.10.

³⁹ Aradi, **a.g.m.**, s.6.

⁴⁰ E.B.Cowell, F.H.Thomas, **The Harsha Carita of Bana**, chapter 4, London 1897 s.101.

konusudur. Burada da Hunlara ait yazıtlar, Hun yöneticileri, onların savaşları, zaferleri ve yenilgileri anlatılıyor.⁴¹

C. Çin Kaynakları

Çince belgelerde umumiyetle Ak Hun/ Eftalitlere ait bilgiler hanedan yıllıklarıyla, bazı Çinli hacıların seyahat notlarında yer alır. Bunlar, Wei Shu (6.yüzyıl), Chou Shu (557-581), Liang Shu (629), Sui Shu (636), Bei Shi (644), Tang Shu (940-945) gibi yıllıklar, T'ung-tien (9.yüzyıl), T'ang Hu-yao (10.yüzyıl) gibi hanedan tarihleri ile Sung Yung (518-520) ve Hsüan Tsang'a (629-645) ait seyahatnamelerdir.⁴² Ak Hun/Eftalitler ilk kez M.S.456 yılında Çin'deki Kuzey Wei İmparatorluğuna (M.S. 386-584) bir elçi göndermesi vesilesiyle Çin yıllıklarında görünmeye başlarsa da;⁴³ S. Gömeç gibi tarihçiler bunu daha eskilere götürürler ve onları Yüe-banlar ile birleştirirler.

Ak Hun/Eftalitlerin kökenleri hakkında kesin bilgi vermek Çin kaynaklarına göre de çok zordur. Sui hanedanlığının yetkililerinden olan ve 7. yüzyılda batı ülkelerine seyahat eden Wei Jie, "Xi-fan-ji" (Batı Barbarlarının kayıtları) adlı eserinde yabancılardan ve yabancı dillerden elde edilen bilgilerde yanlış anlamalar olduğundan bahseder. Wei Jie bu bilgilerin çok eski dönemlerden kalması ve neyin kesin olduğunun bilinemeyeceğini, dolayısıyla da Ak Hunların/Eftalitlerin kökenleri

⁴¹Aradi, **a.g.m.**, s.7.

⁴²Konukçu, **a.g.t.**, s.39; Kurbanov, **a.g.t.**, s.111-115.

⁴³ K.Enoki, "The Origin of the White Hun sor Hephthalites", **East and West**, C. 3, Bellinghom/ Washington 1955, s.233.

hakkında da tam bir sonuca varmanın imkânsızlığını söyler.⁴⁴ Bize göre de Wei Jie'nin bu açıklaması gerçekten çok yerinde bir açıklamadır. Çünkü bu yanlış anlaşılmalardan kaynaklı pek çok hatalar yapılmaktadır.

Ak Hun/ Eftalitlerden bahseden ilk Çin yazarı Wei-Chou'dur. Onun kaleme aldığı Wei Shu'da 386'dan 550 yılına kadarki kuzey ve doğu Wei Hanedanlığı anlatılmaktadır. Wei Shu'nun 102.bölümünde Ak Hunlar/Eftalitlerin başkenti Pa-ti-yen olarak not edilmiştir.⁴⁵ Bu kaynağa göre, kağan burada yaşar ve bu şehirde altınlarla süslenmiş pek çok tapınak ve Stupalar (Buddhist manastır) vardır. Burada oturanların sayısı yaklaşık 100.000 civarındadır. Onların kendilerine ait şehirleri yoktur. Sürülerini otlatmak için suları takip ederek göç ederler. Yazları serin, kışları ılık yerlere giderler.⁴⁶ Bu söylenenlere baktığımızda diğer Hunlar ve Kök Türkler için anlatılanların bir tekrarı olduğunu görüyoruz.

Çin hanedan tarihleri arasında ikinci sırada yer alan kaynak ise M.S. 629 yılında Ling-hu Te-fen öncülüğünde bir grup tarihçi tarafından yazılan ⁴⁷ “Kuzey Chou Hanedanlığı Tarihi” olan “Chou Shu”dur. Bu kaynağın 50. bölümünde bir Yeta ülkesinden bahsedilmektedir. Buradaki halk ise Yüeh-chi soyundandır. Bu ülke Yü-t'ien'in ve Ch'ang-an'ın 10,000 li (1 li yaklaşık 500m civarındadır) batısındadır. Başkenti Pa-ti-yen'in duvarlarla çevrili olan bölgesindedir. Bu duvarlarla çevrili olan

⁴⁴ K.Enoki, “On The Nationality of the Ephthalites”, **Memories of the Research Department of the Toyo Bunko**, XVIII, 1959, s.6-7.

⁴⁵ B.A. Litvinsky, “The Hephthalite Empire”, **History of Civilization of Central Asia**, vol. 3, Paris 1996, s. 148.

⁴⁶ Kurbanov, **a.g.t.**, s.114.

⁴⁷ İ.Togan, G.Kara, C. Baysal, **Eski T'ang Tarihi**, Ankara 2005,s.xx.

şehir 10 li uzaklıktadır. Onların ceza kanunları ve gelenekleri Kök Türkler (T'u-chüeh) ile aynıdır. Aynı zamanda onlarda büyük erkek kardeş ile küçük erkek kardeşlerin tek bir karısı vardır, gibi bir takım geleneklerden bahsediliyorsa da Çinliler Türklerdeki Levirat sistemini bilmediklerinden meseleyi tamamıyla karıştırmaktadırlar.⁴⁸ Yani iki kardeş aynı kadınla evlenir. Eğer büyük ya da küçük erkek kardeş yoksa onun karısı bir boynuzlu şapka giyer. Eğer birden fazla erkek kardeş varsa ona göre şapkaya boynuz eklenir.⁴⁹ Bu kişiler vahşi, şiddet yanlısı ve savaşçı kişilerdir ve büyüklü küçüklü yirmiden fazla ülke de onlara tabiidir. 546 yılında Ak Hun/ Eftalitlere özgü ürünleri göstermek için bu hanedanlığa bir elçi gönderilir. Wei Fei-ti (533) ve Ming-ti (Chou Hanedanlığı) (558) dönemlerinin ikinci yılında gönderilen bu Ak Hun elçileri hediyelerle geri ülkelerine dönerler.⁵⁰

“Liang Hanedanlığı Tarihi” olan ve M.S 618-907 yılları arasında Yao Silian tarafından yazılan “Liang Shu” 56 bölümden oluşmaktadır. Bu kitap biyografilerden meydana gelmektedir. “Liang Shu”nun 54.bölümünde Ak Hunlar Hua adı altında Yen-tai-i-li-t’o olarak geçer. Bu ulus Ku-chi’nin özel bir koludur. Wei hanedanlığı (M.S. 220-265) ve Tsin hanedanlığı (M.S. 265-420) döneminde Hua’nın Orta Asya krallığı ile bir ilişkisi yoktur. İmparator T’ien’in Kiten saltanat yılının on beşinci yılında (M.S. 510) Ak Hunlarla olan ilişkileri başlar. Hua hükümdarı Yan-ti-i-li i-to kendi ülkelerindeki mahsulleri getirmesi için gönderilen bir elçidir. Daha sonra ise P’ut’ung isminde bir elçi de M.S. 520 yılında elçi olarak gider ve altı yıl sonra (M.S. 526) hediyelerle geri döner. Yüan-Wei Sang-kan’da (Ta-

⁴⁸ Gömeç, **a.g.e.**, s.84.

⁴⁹ Kurbanov, **a.g.t.**, s.113; W.M. McGovern, **a.g.e.**, s.406.

⁵⁰ Kurbanov, **a.g.t.**, s.114.

t'ung-fu'nun doğusu) (386-494) kalırken Hua küçük bir ulus olarak Jui-Jui (Juan Juan) yönetimi altında girer.⁵¹

Enoki ise “Lian Shu”nun daha sonraki nüshalarında (6.yy) ilgi çekici bilgiler verdiğini yazar. İmparator Wu döneminde vergi için Liang bölgesindeki otuz beş şehre gönderilen elçilerin isimlerinin olduğu bir listeden bahseder. Bu kaynakta aynı zamanda Ak Hunlar/ Eftalit (Hua) elçileri de vardır⁵² burada verilen Ak Hun elçileri ise M.S. 516'da P'u-to-ta, Fu-ho-liao-liao ve M.S. 520'de K'ang-fu-chan-t'ung 'dur.⁵³

“Sui Hanedanlığı Tarihi” olan ve M.S. 636 yılında T'ang hanedanlığı yetkililerinden Wei Cheng öncülüğünde bir grup tarihçi tarafından yazılan⁵⁴ “Sui Shu”nun 83. bölümünde Wu-hu Nehrinin güneyinden 200 li daha da uzaktaki (100 km kadar) Ye-ta ülkesinin Ak Hunların başkenti olduğu yazılıdır. Ayrıca buradaki Ak Hunların Büyük Yüeh-chilerin ırkıdan olduğu, onların altı bin kişilik beş tane ordusunun bulunduğu ve onlara iyi savaşçılar unvanı verildiğinden de bahsedilir.⁵⁵ Tabiki diğer kaynaklardaki bilgilerden farklı biçimde anlam Yüeh-chilere bağlanması ilginçtir. Fakat burada bir tarihi hata da yapılmış olabilir. Çünkü öbür türlü mantık hatası söz konusudur. Hun ile Yüeh-chi yan yana gelemeyecek iki farklı halktır ve aynı gösterilmesi şüphelidir.

⁵¹Kurbanov, **a.g.t.**, s.113.

⁵²Konukçu, **a.g.t.**, s.72.

⁵³ K.Enoki, “The Liang chih-kung-t'u”, **Memories of the Research Department of the Toyo Bunko**, sayı 42, 1984, s.37-45, 116-122.

⁵⁴ Togan, **a.g.e.**, s. xx-xxvii.

⁵⁵Kurbanov, **a.g.t.**, s.112.

“Kuzey Krallıkları Tarihi” olan ve M.S.644 yılında Li Yen Shu tarafından derlenen⁵⁶ “Bei Shi”nin 97. bölümünde de Ak Hun ülkesi Ye-ta diye anılır⁵⁷ ve onların kökeni ile ilgili Çin’in kuzeyinden gelip Yin Shan dağlarının (Altay Dağları) güneyine indikleri ve Hotan’ın batısına yerleştikleri söylenir.⁵⁸

“T’ang Hanedanlığı Tarihi” olan ve 940-945 yıllarında⁵⁹ Ou-yang Siu ve Sung Ki tarafından derlenmiştir. Ancak daha sonra Sung sülalesi döneminde 1060 yılında yeni bir değerlendirme yapılmış ve bu değerlendirmenin sonucunda ortaya çıkan eser “Yeni T’ang Tarihi” olan “Hsin T’ang Shu” adını almıştır. Eski T’ang Tarihi denilen T’ang Shu üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde İmparator yıllıkları, coğrafya, ekonomi, takvim ve törenler gibi ayrı ihtisas konuları hakkında risaleler, biyografi ve monografiler bulunmaktadır.⁶⁰ T’ang Shunun 221b bölümünde de I-ta’ların ülkesindeki Ta-yüeh-chihlerin yani Büyük Yüeh-chi lerin soyundan, Ye-ta’ların da onların aile ismi olduğu yazılıdır. Ayrıca onların torunlarının da I-ta’ları bozguna uğrattığı için o ülkenin adını aldıkları bu kaynakta yer almaktadır.⁶¹ Dolayısıyla iş burada karışmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, Ha veya Ye-ta daha çok coğrafi isim olmalıdır.

⁵⁶ McGovern, **a.g.e.**, s.491.

⁵⁷ B.Csurgai, “The Hsiungnu- Hunnic Hungarian Language and History-Further Analysis”, **Chronica Historica 1**, Hungary 2010, s.17.

⁵⁸ Kurbanov, **a.g.t.**, s.112.

⁵⁹ Togan, Kara, Baysal, **a.g.e.**, s. giriş.

⁶⁰ McGovern, **a.g.e.**, s.491.

⁶¹ Enoki, **a.g.m.**, s.14.

Yine bir Çin kaynağı olan ve M.S. 9.yüzyılın başlarında Du You tarafından yazılmış olan “T’ung-tien 200 bölümden oluşmaktadır. Bu kaynakta daha çok yeni T’ang Hanedanlığı anlatılmakta olup içinde “Lian Shu”, “Sui Shu” ve “Wei Shu”dan derlenmiş Ak Hunlar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Burada Yidatong adında bir Ye-ta ülkesinden bahsedilir ve burada Ye-ta ülkesinin Kao-chü veya Yüeh-chilerin bir parçası olduğu bilgisi de yer almaktadır. Ayrıca daha önce Çin’in kuzeyinde yaşadıkları ve Yin-Shan’ın güneyinden gelip Hotan’ın batısına yerleştikleri ve bu bölgenin de doğudaki Chang-an’a 10.000 li uzaklıkta olduğu yazılmaktadır. Ak Hunlar/Eftalitler “Wei Shu”da bahsedilen Kao-chü soyu ile aynı soydandır. Ayrıca burada Ak Hunların bir Türk kabilesi ve Töles olduğu konusunda şüphe edilemeyeceğinden, Kao-chülerin de bir grup çeşitli Töles olduğundan bahsedilir.⁶²

Son olarak M.S. 10.yüzyılda yazılan Tang Belgelerinin Toplandığı T’ang Hu-yao’da da eski Çin kaynaklarında bulunan bilgiler tekrarlanmaktadır. Bu kaynağın 99. bölümdeki bir tanımlamada, Ye-ta Tu-hu-luo ülkesi olarak verilmiştir. Orada da aynı diğer kaynaklardaki birkaç erkek kardeşin tek bir kadınla evlendiği ve bu kadının kocalarının sayısına göre şapkasına boynuz taktığı bilgisi de yer almaktadır.⁶³

Çin metinlerinden anladığımız kadarıyla Bei Shi ve Wei Shu’nun bazı bölümleri Chou Shu ve Sui Shu’dan alınmıştır. Wei Shu’da pek çok bölüm kaybolduğu için bu boşlukları Chou Shu ve Sui Shuyla tamamlanmaktadır. Bu

⁶²Kurbanov, **a.g.t.**, s.115; Gömeç, **a.g.e.**, s.28.

⁶³ S.Stark, **Transoxanien nach dem Tang Huiyao des Wang Pu**, Ralp A. Cannito, Norderstedt 2009, s. 5-6.

yüzden de Wei Shunun Ak Hunlar hakkındaki bilgileri gerçeğe yakındır.⁶⁴ Ancak tabii ki daha önce de söylediğimiz gibi bunları çok iyi tenkide tabii tutmak gerekir.

Diğer taraftan Ak hunlar hakkındaki resmi Çin tarihlerinde verilen bilgilerin dışında, bu ülke halkının yaşam biçimi, adetleri, ananeleri ve ekonomileri ile ilgili Çinli seyyahların raporlarında da bilgiler mevcuttur.

M.S. 518 yılında Kuzey Wei İmparatorluğu tarafından Ak Hunlara elçi gönderilen Sung Yun bir süre buraya seyahat etmiş ve M.S. 523’de Çin’e geri dönmüştür. Sung Yun seyahat notları M.S. 547’de derlenip daha sonra “Records of Manasteries in Lo-yang” adıyla üç ciltlik bir kitap haline getirilmiştir.⁶⁵ Badakshan ve daha sonra da Gandhara’da bir yaz kalıp Ak Hun yönetimini ziyaret ettikten sonra onlarla ilgili bilgiler verir. Sung Yun, Ak Hunların yaşadıkları şehirlerin duvarlarla çevrili olmadığını, oradaki insanların su ve otlak bulmak için bir yerden başka bir yere göç ettiklerini, halkın sıradan köylüler olduğunu ve onların dini ve ahlak kuralları ile ilgili yazılı kanunlarının olmadığını bahseder.⁶⁶

Yine ünlü bir Çinli hacı olup 7. Yüzyılda Hindistan’a seyahat eden Hsüan Tsang’ın seyahatnamesinde ise Ak Hunlardan I-ta, Ye-ta (Yeda), Hua (Huo, Guo)⁶⁷, Hsi-mo-ta-lo isimleri ile bahsedilmektedir. Sui Shu’da geçen I-ta’nın Amuderya (Ceyhun) Nehrinin güneyinde yaşayanlara verilen genel bir isim olduğunu görürüz.

⁶⁴Kurbanov, **a.g.t.**, s.115.

⁶⁵Kurbanov, **a.g.t.**, s.115-116.

⁶⁶Litvinsky, **a.g.m.**, s. 145.

⁶⁷ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 4.baskı, İstanbul 1986, s.81; K.Czegledy, “Geschishte Der Hephthaliten”, **Acta Antiqua**, Tomus 28, Budapeşt 1980, s.214-215.

Belgelerde anılan bu isimleri ilim adamları farklı yorumlamaktadırlar. Örneğin Chavannes tarafından I-ta kelimesi I-tien olarak okumuştur ve⁶⁸ Ye-ta ya da Ye-da'ya⁶⁹ Ak Hunların hükümdar ailesinin ismidir der. H. Franke'ye göre, I-talar Huaların devamı gibi gözükmektedirler.⁷⁰ Esasında ikisi de değişik bir şey söylemiyor. Keza Çin yıllığı Tang Shu, Ye-ta'yı önceleri hükümdarların mensup olduğu aile olarak zikreder. Sonra kurulan imparatorluğun da bu ismi aldığını söyler. Buddhist Hacısı Sung Yun Afganistan'daki seyahati sırasında, buralara hâkim hanedanı, yine T'ang Shu'daki gibi Ye-ta olarak göstermektedir.⁷¹ Sinolojinin önde gelen isimlerinden olan P.Pelliot, B.Karlgren, L.Ligeti ve E.G. Pulleybank Çince'deki Hua kelimesinin Yvat olarak okunduğu görüşündedirler. K.Czeledgy ise büyük ihtimalle Ak Hun/ Eftalitler'in eski isimlerini Huad ya da Hvad olması gerektiğini öne sürer⁷². Diğer taraftan William Samolin Çin hanedan tarihleri ve Sung Yun'ın notlarındaki Hsiung-nular ile Han dönemindeki Hsiung-nular aynı olmayıp bunlar çeşitli Khion grupları olduğunu, Çin metinlerindeki Hsiung-nular'ın Hintliler tarafından Hunah olarak bilindiğini ve aslında Kuzey Hindistan Hunlarının, Eftal-Khion'un köleleri olan Javula Khionite'leri olduğunu öne sürer. Ona göre

⁶⁸ E.Chavannes, **Documents sur Les Tou-kiue (Turks) Occidentaux**, A Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Quebec 2006, s. 222-223; Kurbanov, **a.g.t.**, s.112; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.81.

⁶⁹ Csurgai, **a.g.e.**, s.17.

⁷⁰ Konukçu, **a.g.t.**, s. 40.

⁷¹ W.Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Çev. N. Uluğtuğ, 2. Baskı, Ankara 1996, s. 99-100.

⁷² Czegledy, **a.g.m.**, s.213-214.

Eftalitler ise Doğu Türkistan'da Khun olarak bilinirlerdi. Bunlar aslında Bizans kaynaklarının “Ak Hunlarıdır. “Ak Hunlar” olarak bilinen Khion grupları bir zamanlar Hsiung-nu'ya bağlı olarak ve onursal amaçları için ismi elinde tutan büyük çoğunlukla İskit ve Iseedon asıllı Hint-Avrupa dili konuşanlar olarak ortaya çıkarmışlardır.⁷³

D. Eski İnan Kaynakları

Hun kabileleri Soğdiana ve Doğu İnan'da görüldükleri sıralarda, eski İnan kaynaklarından olan Pehlevi ve Avesta metinlerinde daima “Khion”, ”Khyon”⁷⁴ ya da “Hiyon”⁷⁵ olarak göze çarpar. Pehlevi metinlerindeki “Khio”, “ Khyon”lar Ak veya Kızıl olarak isimlendirilmişlerdir. Örneğin Prof. Bailey'in tespit ettiği bir metin parçasında “ito Viştasb apak spet Xyonan pat spet razur kunend/Apak Pataşxvargar şah koxsişn i kareçar frac kunend” de geçmiş olan “Spet Khyon” Ak Hun manasına gelmektedir.⁷⁶

Ak Hunlar hakkındaki farklı bilgiler ve onların Sasanilerle olan savaşları özellikle de Firuz'la olan karşılaşmalar (İranlı-Arap Firuz), Arap ve Fars tarihlerinde teferruatlı bir şekilde yapıldır. Bunlardan bir tanesi özellikle de Abu Hanifah Ahmad İbn Davud ad-Dinaveri'nin 9. yüzyılda derlediği “Kitab al-Akbar al-tiwal” (Gizli Sırların Açıklandığı Kitap) çalışmasıdır. Bu şah Dinaveri'de doğmuş olup tarım, botanik, metalurji, matematik ve tarih gibi alanlarla ilgilenmiş Kürt kökenli

⁷³ W. Samolin, “ Hsiung-nu, Hun, Turk”, **Central Asiatic Journal**, New Jersey 1957, s. 148.

⁷⁴Konukçu, **a.g.t.**, s.41.

⁷⁵Frye, **a.g.m.**, s. 127.

⁷⁶ Konukçu, **a.g.t.**, s. 41.

Müslüman bir ilim adamıdır. O, özellikle Kitab el-Nebat (Bitkiler Kitabı) eseri ile bilinir.

İlk Pers tarihçilerinden biri olan Abu Cafar Muhammad İbn Carir al-Tabari 838-839 yıllarında Tabaristan'da Hazar Denizine kıyısı olan Mazenderan eyaletine bağlı Amol şehrinde doğmuş ve ilk eğitimini burada tamamlamıştır. Zamanında hadis, fıkıh, kıraat, tarih ve edebiyat sahalarında meşhur olan birçok âlimden ders almış daha sonra da kendisi bu ilimlerde eser vermiştir. Onun en önemli eserlerinden olan “Tarikh ar-rusul va-l-muluk” (Elçi ve Kralların Tarihi) adlı çalışmasında genellikle Arap savaşları ele alınmakla birlikte, Ak Hunların Sasanilerle olan savaşlarına da yer vermektedir.

934-1020 yılları arasında yaşamış olan Firdevsi, Samaniler, Gazneliler ve İran Edebiyatı'nın önde gelen Fars şairidir. Onun başlıca yapıtı olan “Şehnâme” 60.000 beyitten oluşup, ilk insandan III. Yezgirt dönemine kadar olan İran tarihi anlatılır. Bu eser gerek şiirsel gücüyle gerekse bilgi zenginliğiyle Divan şairlerinin başyapıtlarından biridir. Dünyanın birçok diline çevrilmiş olan yapıt Türkçe'ye ilk kez 16. yüzyılda Tatar Ali Efendi tarafından eksiksiz olarak çevrilmiştir. Günümüz Türkçesi'ne ise Necati Lugal tarafından aktarılmıştır. Bu eserde de yine diğer eserlerde olduğu gibi Sasani-Ak Hun-Firuz olayları anlatılmaktadır.

Son olarak da 12.yüzyılda Balkhi tarafından Büyük Selçuklular döneminde Farsça kaleme alınan coğrafya içerikli “Farsnâme” Fars bölgesinin ekonomisi, coğrafyası ve o bölgenin Müslümanlar tarafından fethi gibi tarihi bilgileri içerir.. F.Grenet bu eserde “Çin İmparatoru tahttan ayrıldığında onların kutsal merkezlerine

sahip çıkmalarını çünkü Onların arka tarafında Eftalitler diğer bir tarafında da Romalı Sezar'ın olduğunun söylendiği bölümler olduğunu öne sürer.⁷⁷

E. Bizans Kaynakları

Bizans kaynaklarından elde edilen bilgiler az olmasına rağmen, bu bilgiler büyük değer taşımaktadır. Çünkü Bizanslılar Ak Hunları bunların siyasi hâkimiyetleri oluştukları zaman tanımaya başlamışlardı.⁷⁸

Bizans kaynaklarında Orta çağ tarihçilerinin çalışmalarında Ak Hunlar hakkında birkaç bilgi bulabiliriz. Ak Hunlar Bizans kaynaklarında Eftalitler olarak geçmektedir. Kaisare'lı (Filistin) tarihçisi olan Procopius Hitabet öğrenimi gören fakat daha sonra İstanbul'da hukukçu ve din adamı olarak kariyer yapan yazar Justinianos'un generali Belisarios'un tavsiyesi ile Sasaniilere, Vandallara ve Ostrogotlara karşı yapılan savaşları ele alan sekiz kitaplık "History of Wars" adlı eserini 552-554 yılları arasında yazmıştır. Bu kitaplarda özellikle Atilla'nın faaliyetleri ve Hun adı altında Bulgarlar, Ak Hunlar, Sabirler ve Utigur gibi diğer kavimler hakkında verdiği bilgiler dikkate şayandır.⁷⁹ Procopius'un bu kitabının birkaç dilde çevirisi vardır. H.Dewing tarafından 2005 yılında İngilizceye çevrilen bu eserin 1. cildinin 12. ve 15. sayfalarında Eftalitlerin geçek anlamda Hunların ırkından olduğunu; ama yine de onlar bizim bildiğimiz Hunların içinden çıkmamıştır der. Çünkü Procopius'a göre Ak Hun/Eftalitlerin toprakları İran'ın kuzeyine kadar uzanır. Ayrıca Procopius onların şehirlerinin "Gorgo" diye adlandırıldığını ve bu şehrin eski İran'ın karşısında yer aldığı bu yüzden de burasının sınır çekişmelerin merkezi

⁷⁷Kurbanov, **a.g.t.**, s.118-119.

⁷⁸Frye, **a.g.m.**, s. 126.

⁷⁹ İ.Mangaltepe, **Bizans Kaynaklarında Türkler**, İstanbul 2009, s.10-11.

olduğunu söyler. Çünkü daha önce diğer kaynaklarda da bahsedildiği gibi onlar Hunlar gibi tamamen göçebe değillerdi. Bu yüzden de ortadaki devletlerin orduları ile birleşmeleri hariç Roma topraklarına asla saldırmamışlardır.⁸⁰ Eftalitler, Hunlar arasında vücudu ve yüzleri daha beyaz⁸¹ çirkin olmayan tek kişilerdi. Onların tavırları da diğerlerine göre farklıydı. Vahşi değillerdi; fakat onlar da bir hükümdar tarafından yönetiliyordu ve komşularına karşı adaletli kuralları vardı ve Bu kuralları da Romalılar ve Perslilerininki ile aynıydı.”⁸²

Bu yüzden Procopius Eftalitler’in Hunlar olduğunu; fakat onlardan uzakta yaşadıklarını ve Hunlardan kız alıp vermediklerini, yaşam tarzlarının da farklı olduğunu yazar.⁸³

VI. yüzyılın ortalarında ticaret yapma gayesi ile Karadeniz, Arabistan, Doğu Afrika ve Seylan adasına seyahat edip sonra da İskenderiye’de yaşamaya başlayan Kosmas İndikopleustes 547-549 yıllarında hazırlayıp 550 yılında yayımladığı “Christian Topography” adlı eserinde Ak Hunların Hindistan’ın kuzeyinde buldukları hakkında bilgiler bulunmaktadır.⁸⁴

⁸⁰Procopius, “**History of Wars**” Book 1, Trans.H.B.Dewing, London 2005, s.12-15; Kurbanov, **a.g.t.**, s. 110.

⁸¹ Procipious, **a.g.e.**, s.12-15; Konukçu, **a.g.t.**, s.42.

⁸² Procipious, **a.g.e.**, s.12-15; Kurbanov, **a.g.t.**, s. 110.

⁸³Frye, **a.g.m.**, s. 126.

⁸⁴ Mangaltepe, **a.g.e.**, s.10.

Müellifi hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Theophanes Byzantios'un eserinin 6.yüzyılda yazıldığı düşünölmekte olup, fragmanlarında Türkler (Avarlar) ve Eftalitler hakkında değerli veriler sunulmaktadır.⁸⁵

Yine önlü bir müellif olan Theophylaktos Simokattes'in VI. yüzyılda yazdığı eser Ak Hun konusu hakkında bizim için önemlidir.

Bu eserin daha önce I.Berker tarafından 1834'te Latince tercümesi yayımlanmıştır. Ancak bu tercüme eksik olmakla beraber, izaha muhtaç olmasından dolayı da yeterli görölmemiştir. Simokattes'in ilk tercümelerinden biri de L.Cousin tarafından Fransızcaya aktarılmıştır. Bu tercüme "Histoire de Constantinople" adlı eserin üçüncü cildinde yer almaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise bu eserin Rusça çevirisini ve ilave notlarla birlikte N.Pigulevskaja yapmış ve 1957 yılında Moskova'da bastırmıştır. Bu önemli eser Almanca'ya Peter Schreiner tarafından kazandırılarak "Theophylaktos Simokates, Geshichte" adı ile 1985 yılında ilim âlemine takdim edilmiştir. Simokattes'in bu çalışmasını inceleyen ve geniş açıklamalarda bulunan bir diğer Alman yazar da H.W.Haussig'dir. Son olarak T.Simokattes'in eseri tercüme, giriş, ilave notlar ve geniş açıklamalarla beraber Michael ve Mary Whitby tarafından 1986 yılında yayınlanır. Bizim de çalışmamızda bu eserin İ.Mangaltepe tarafından yapılan Türkçe çevirisini kullandık.

Simokattes'in eserinin 628-638 yılları arasında yazıldığı belirtilmektedir. Bu açıdan düşünöldüğünde kendisinin bizzat görmediği olayların bir kısmını dönemin farklı kaynaklarından elde ettiği, kulaktan dolma bilgiler ve sözlü bilgilere dayandırdığı söylenebilir.

⁸⁵ Mangaltepe, **a.g.e.**, s.16.

Sekiz kitaptan oluşan eserin Grekçeden tercümesini yapan Whitby, Simokattes'in içindekiler bölümünü oluştururken Eagrius ve John of Ephesos'un eserlerini örnek olarak aldığını belirtir. Sekiz kitaptan meydana gelen eserin konusu Avar-Bizans ilişkileri üzerinedir. Kitabın Ak Hun/ Eftalitler ile ilgili kısmı ise 7. bölümdedir. Burada Türk Kağanının Bizans İmparatoru Maurice'ye bir mektup yazdığı ve ona bir elçi yolladığı kayıtlıdır. Bu mektubu yazan Türk kağanının ise Eftalit (Abdeli) denen topluluğun da hakani olduğu vurgulanıyor ki, bu ilginç bir nottur.⁸⁶

530'lu yıllarda Anadolu'da Myrina şehrinde doğup 554 yılında İstanbul'a gelip avukatlık yapmaya başlayan Agathias'ın yazdığı "Historica" adlı eser 552-558 yılları arasında geçen olayları kapsamakta ve Procopius'un (326-366) eserinin devamı niteliğini taşımaktadır. Bu eserde Ak Hun/Eftalitler ile ilgili olarak onların Sasanilere karşı savaşları anlatılmaktadır.

Ak Hun/Eftalit tarihi açısından bizim için önemli bir diğer isim ise Menandros Protektor'dur. Bir dönem yoksulluk ve acizlik içine düşen Menandros'un hayatı, İmparator Maurice'nin tahta çıkışıyla değişmektedir. Maurice'in sanata ve yazarlara verdiği destek ve ödüller Menandros'u, talihini değiştirecek tarihini yazmaya yöneltmiştir. Böylece ünlü bir başka yazar olan Agathias'ın ölümünden sonra onun tarihini tamamlamaya karar vermiş ve bu işi başarıyla yapabilmesinin yolunu İmparator Maurice sağlamıştır.

Menandros'un Fragmanları, onun Excerpta'da Ιστορία olarak adlandırılan tek eserdir. Menandros'un tarihi kayıtlarında Agathias'ın eseri devamlı kaynak olarak gösterilmesine rağmen, Fragmanlar biçim ve malzeme olarak selefi ile

⁸⁶ Mangaltepe, **a.g e**, s.100-101, 153.

karşılaştırıldığında, bu esere yapılmış bir ek ya da haşiyeye olarak görülmelidir. Menandros'un çalışmalarındaki metinlerin bir kısmı kaybolmuş ve unutulmuştur. Mamafih tarihi kayıtları içeren metinlerden en azından bir nüsha, X.yüzyılda bulunmuş ve Excerpta de Sententiis ve de Legationibus'un yazarları tarafından metinden istifade edilmiş ve böylece mevcut metnin tamamı bugüne kadar korunabilmiştir.

Menandros'un eserinde yer alan malzeme Bizans İmparatorluğu'nu merkeze koyarak diğer halklar ve devletlerle olan ilişkiyi ele almaktan ibarettir. Excerpta de Lagationibus bu ilişkilere dair malzemenin esas itibariyle olduğu kaynaktır ki peşin hükümlerle terkip edilmiştir.

Menandros'un Fragmanları farklı konulara göre tasnif edilmiş olup Ak Hun/Eftalitlerle ilgili olan kısmı Avarların Batı'ya Kaçışı (Fragman 4, 2) ve Kök Türk elçilerinin Justinos'a gelmesi (Fragman 10, 1-5) bölümlerinde anlatılmaktadır. İlk bölümde (Fragman 4, 2) Kök Türk lideri İstemi'nin konuşmalarından ve konuşmada Ak Hun/Eftalitlerle savaş halinde oldukların bahsedilmektedir. Diğer bölümde ise (Fragman 10, 1-5) Kök Türklerin Ak Hun/Eftalileri istila ettiğinden, onları vergiye bağladığından söz edilmektedir.⁸⁷

Ayrıca Menandros Protektor, Cosmas Indicopleustes, Theophilaktos Simocattes, ve Theophanous Byzantios Ak Hunlar'ın yöneticilerinin adı olan "Akşunvar"dan (Aksungur) bazen Eftalan (Εφθαλάνοϋ) diye bahsetmekte⁸⁸ olup

⁸⁷ Mangaltepe, **a.g.e.**, s.33,39,51; R.C. Blockley, **The History of Menander The Guardsman**, Ottawa 1985, s.8,16,47,65.

⁸⁸ G.Moravcsik, **Byzantinoturcica II**, Leiden 1983, s.127.

onların diğeri adı olan Eftalit isminin de Sasani imparatoru Firuz'u mağlup eden Hun Hükümdarı Ephtalanos'tan geldiğini söylerler.⁸⁹

Son olarak da 1256-1317 yılları arasında yaşamış olan ve 1317'de yazdığı tarih kitabını bitiren Nikephoros Kallistos Xanthopoulos'un bu eseri sekiz kitap şeklinde olup 610 yılına kadar "Kilise Tarihi"'ni ele almıştır. Bu eserde ayrıca Hunlar, Avarlar, Macarlar, Eftalitler, Onogurlar ve Sabirler hakkında bilgiler verilmektedir.⁹⁰

F. Ermeni ve Süryani Kaynakları

Sasani ülkesinde olup biten hadiseler Ermeni ve Süryani tarihçileri tarafından dikkatle izlenmiştir. Ermeni tarihçileri vaktiyle Kuşanlar'ın oturdukları sahada "Hep't'al", (çoğulu Hep't'alk) denen milletin oturduğunu, bize ilgili hadiseler dolayısıyla haber vermektedirler. Bunlar da Sasaniler ile olan savaşlar Bizans müelliflerinkinden daha teferruatlıdır⁹¹

Ermeni tarihçileri Ak Hunlara hep "Hun" adını vermişlerdir. Bu konuda en önemli isimlerden biri Khorenli Moses olarak bilinen Moses Khorenatsi'nin "Ermeni Tarihi" adlı çalışmasıdır. Bu eser 5. yüzyıldaki Ermeni ulusunun kökenleri ile birlikte Ermeni mitolojisi ve geleneklerle ilgili bilgi verir. Onun bu eserinde Hunlardan (Ak Hunlar) bahsedilir.

Bir başka Ermeni kaynağında Elisaeus Vardapet'in "The History of Vartan" adlı eseridir. Bu kitap hakkındaki çok fazla bilgimiz olamamakla birlikte burada Hunlar'dan bahsedildiğini, Otto Maenchen-Helfen'in 1973 yılında Londra'da basılan

⁸⁹Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.81.

⁹⁰Mangaltepe, **a.g.e.**, s.25.

⁹¹Konukçu, **a.g.t.**,s. 42.

“The World of Huns” adlı eserinden öğreniyoruz.⁹² Ayrıca Orta Asya ve İran tarihi ve kültürüne yönelik Rus tarihçi K.Trever tarafından bütün bu Ermeni kaynakları bir araya getirildiğini de söyleyebiliriz.⁹³

Türkler ve dolayısıyla da Hunlar hakkında bilgi veren Süryani kaynaklarına gelince; bunlar da “Eftalit” ya da “Abdel” isimleri ile Ak Hunlar’dan bahsederler. Ernest Leroux tarafından 1895 yılında Fransızca olarak Paris’te yayımlanan “Histoire de Mar Jabalaha”da Hunlardan söz edilmekte olup, din tarihçisi olan Zacharias Rhetor’un 1924 yılında E.W.Brook tarafından Laovvain’de yayımlanan “Historia Ecclesiastica Zachariae Rhetori Vulgo Adscripta” adlı eserinde de Hunlar olarak Ak Hunlar ima edilmiştir.⁹⁴

G. Türkiye ve Dünyada Ak Hun Çalışmaları

Türkiye’de Ak Hunlar üzerine ilk çalışmalar Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Hindoloji Ana Bilim Dalı’nın kurucusu olan Walter Ruben ile başlar. Daha sonra onun öğrencisi olan Abidin İtil ve Ş. Günaltay, B.Ögel bu konuya değinir. Hikmet Bayur, Enver Konukçu ve günümüzün önemli tarihçileri Saadettin Gömeç, Salim Cöhce, Mehmet Tezcan, Dursun Ali Akbulut ve Neslihan Durak da Ak Hunlar konusunu üzerine araştırma yapan tarihçilerimizdendir.

W.Ruben ve H.Bayur’un yaptığı çalışmalarda, 5. yüzyılın başlangıcında Orta Asya’dan Hindistan’a göç eden kavimleri anlatırken o dönemde buraya gelen Ak Hunların batıya doğru akın eden Hunlarla akraba olduklarını söyler. Ayrıca

⁹² O.Maenchen-Helfen, **The World of Huns**, London 1973, s.457.

⁹³ Konukçu, **a.g.t.**, s.42.

⁹⁴ Konukçu, **a.g.t.**, s. 43.

Bayur'un 1987 yılında Tarih Kurumu'ndan çıkan "Hindistan Tarihi" adlı eserinde Ak Hunların Hindistan'a bıraktığı etkilerden bahsetmektedir.⁹⁵

Önemli tarihçilerimizden Ş.Günaltay 1883-1961 yılları arasında yaşamıştır. Lozan Üniversitesi Doğa Bilimleri bölümünden mezun olan Günaltay, okulu bitince yurda döndü, çeşitli liselerde müdürlük yaptı ve bu sırada tanıştığı Ziya Gökalp'in etkisiyle Türk Tarihini araştırmaya başladı. 1941 yılından ölümüne dek de Türk Tarih Kurumunun başkanlığını yapmıştır. Onun 1339 yılında Osmanlıca olarak 5 cilt halinde kaleme aldığı ve İstanbul Matba-i Amire'de yayımlanan "Mufassal Türk Tarihi" adlı eserinin 3. Cildinde Maveraünnehir ve Şimalî Hindistan'da Doğulular bölümünde Ak Hunları Heftalit, Hayatile ve Ak Koyunlular olarak görünür.⁹⁶

Türkiye'de Ak Hunlar üzerinde şu ana kadar en derinlemesine çalışan ve bize Türkçe kaynak sunan ise tabî ki tartışmasız E.Konukçu'dur. 1973 yılında Doktora Tezi olarak hazırladığı "Kuşan ve Ak Hunlar Tarihi" adlı çalışma döneminin Ak Hunlar konusunda en iyi incelemesidir. Burada Ak Hunların kökeni, coğrafyaları, Sasanilerle olan ilişkisi, yıkılışı gibi pek çok konuya değinmişse de ancak Ak Hunlar konusunda kendi görüşlerini ifade etmemiştir.⁹⁷ Tabi ki her geçen gün yapılan kazılar ve araştırmalar ile onun bu çalışmasının üzerine çok şey eklenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Ak Hunlar üzerine çalışma yapan bir diğer önemli isim ise S. Gömeç'tir. Onun Türk Tarihi konusunda pek çok araştırması vardır ve halen de bu çalışmalarını

⁹⁵ W.Ruben, "Doğuda ve Batıda Ortaçağ Felsefesi", **Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Ankara 1943, s.569-579; Bayur, **a.g.e.**, s.86-88.

⁹⁶ Günaltay, **a.g.e.**, s.102-208.

⁹⁷ Konukçu, **a.g.t.**, s.39-115.

sürdürmektedir. S.Gömeç “Kök Türk Tarihi” kitabında Ak Hunlara değinmiş ve onların kökeni hakkında diğer bilim adamlarının bu konu hakkında görüşlerini iletirken kendi ifadelerine yer vermiştir.⁹⁸

Ak Hunlar üzerine çalışma yapan bir diğer isim de M.Tezcan’dır. O, Kuşanlar, Ak Hunlar, Eftalitle üzerine çeşitli makaleler yazmıştır. M.Tezcan bu makalelerinde R.Ghirshman ve R.Göbl’ün Ak Hun isminin okunuşu konusundaki iddialarına dayanarak Ak Hun ve Eftalitlerin farklı göçebe grupları olduğunu öne sürmektedir.⁹⁹ Bu konu araştırmacıların en çok tartıştığı hususlardan biridir.

Elimizde bulunan kaynaklar doğrultusunda Ak Hun/Eftalitler hakkında araştırmaları olan diğer isimler de D.A.Akbulut ve N.Durak’dır. Onlar da Ak Hun/Eftalitler hakkında bir kaç araştırma yapmış ve çeşitli makalelerde de yaptıkları bu araştırmaları sunmuşlardır.¹⁰⁰

Ak Hun/Eftalitler konusunda Dünya’da yapılan çalışmaları ele alacak olursak bu konuda ilk akla gelen J.Deguignes’in 1924 yılına ait “Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih’i Umimisi” adlı 8 ciltlik, Osmanlı Türkçesine çevrilmiş eseridir. 1721 ve 1800 yılları arasında yaşamış, Doğu bilimci

⁹⁸ S.Gömeç, **a.g.e.**, s.45-46.

⁹⁹ M.Tezcan, “Kuşanlar, AkHunlar ve Eftalitler”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 2002**, Dizi XXVI, sayı 12, Ankara 2006, s. 9-47.

¹⁰⁰ D.A.Akbulut, “İlkçağda Soğdia ve Bakteria ile Hindistan İlişkileri”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 2002**, Dizi XXVI, sayı 12, Ankara 2006, s.1-2; N.Durak,” Hindistan’da Saka, Kuşan ve Ak Hunlar”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 2007**, Dizi XXVI, sayı 12a, Ankara 2008, s. 139-144.

ve Sinolog olan Deguignes, Pontoise'de doğmuş ve Paris'te ölmüştür. O, yukarıda bahsettiğimiz eserinin 2. cildinde Roma İmparatorluğuna saldıran ve Çin kaynaklarında Xiongnu olarak bahsedilen Hunlar hakkında bize engin bilgiler vermektedir.

Japon bir yazar olan Kazuo Enoki 1955 yılında yayımlanan East and West adlı dergisindeki “The Origin of The White Hun or Hephthalites”, 1959 yılında yayımlanan Memories of the Research Department of the Toyo Bunko dergisindeki “On the Nationality of Hephthalites”, yine aynı dergide 1984 yayımlanan “The Liang chih-kung-t'u” adlı makalelerinde Ak Hun/ Eftalitlerin kökeni, yaşadıkları bölgeler ve Çin kaynaklarından elde ettiği bilgileri derlemiştir.

Ukrayna doğumlu Fransız bir arkeolog olan R.Ghirshman'ın 1948 yılında Cairo'da yayımladığı “LesChionities-Hephthalites”adlı kitabında Ak Hun/Eftalitlerin tarihi anlatılmaktadır.

Ünlü Doğu bilimcilerinden olan E.Chavannes'ın 1969 yılında Taipei'de yayımladığı “Documents sur Les Tou-kiue (Turks)” adlı eserinde de Türkler hakkında verilen bilgilerin yanı sıra genel olarak Ak Hunlardan da bahsedilmektedir.

Alman bir para bilimci olan R.Göbl 1967 yılında Wiesbaden'de neşrettiği “Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien” adlı kitabında Bakteriya ve Hindistan'daki İran Hunlarından bahsetmekte ve İran Hunları olarak da Ak Hunları işaret etmektedir. Ayrıca Göbl Nüvizmatik bilgisine de sahip olup Ak Hun/Eftaltilere ait pek çok parayı incelemiştir.

Almanca 1980 yılında Budapeşt'de yayımlanmış olan K. Czeglédy'nin “Zur Geschichte der Hephthaliten” adlı kitabında Ak Hun/ Eftalitlerin tarihi hakkında bilgi verilmektedir.

Ünlü Pakistan arkeologlarının önde gelenlerinden biri olan A.H.Dani 1996 yılında yayımlanan *History of Civilization Asia* adlı kitabının üçüncü bölümünde yazdığı “Eastern Kushans, Kidarites in Gandhara and Kashmir, and Later Hephthalites” adlı makede Kidariteleri anlatırken Ak Hun/ Eftalitler’in de son dönemlerine değinmiştir.

Ünlü Alman tarihçi olan A.Hermann 1925 yılında *Asia Major* 2 adlı dergide yazdığı “ Die Hephthaliten und ihre Beziehungen zu China” adlı makalesinde Çin kaynaklarında geçen Ak Hun/ Eftalitlerden bahsetmektedir.

R.Grousset’in 1960 yılında Paris’te yayımladığı “L’Empire des steppes” adlı eserinde de Ak Hun/ Eftalitlerden genel olarak bahseder. Bu eser 1980 yılında R.Uzmen tarafından neşredilip İstanbul’da yayımlanmıştır.

B.A.Litvinsky, 1996 yılında yayımlanan *History of Civilization of Central Asia* adlı kitabının editörleri arasında yer almış olup bu kitabın içindeki “The Hephthalite Empire” adlı makalesinde de Ak Hun/Eftalitlerin kökeni, yaşayışları, dini, dili ve kültürü hakkında bilgiler vermektedir.

Ünlü bir Macar tarihçisi olan C.A.Macartney Macaristan tarihi ile ilgilenmesinin yanı sıra 1944 yılında *Bulletin of School of Oriental and African Studies* XI dergisindeki “On the Greek Sources for The History of The Turks in Sixth Century” adlı makalesinde Yunan kaynaklarındaki altıncı yüzyıllardaki Türkleri anlatırken Ak Hun/Eftalitlere de kısaca değinmiş onların kökenleri hakkında bilgi vermiştir.

İngiliz tarihçi olan E.H.Parker İngiliz tarihinin yanında Türk tarihi ile de ilgilenmiş ve onların kökenlerine dair araştırmalar yapmıştır. Onun 1944 yılında *The*

Imperial and Asiatic Quarterly Review XIV dergisinde yazdığı “The Hephthalite Turks” adlı makalesinde de Ak Hun/ Eftalitlerin kökenlerinden bahsetmektedir.

Ünlü Orta Asya araştırmacılarından olan W.Samolin Orta Asya Türk tarihi hakkında çalışmalar yapmış ve 1957/58 yıllarındaki Central Asiatic Journal dergisinde yazdığı “Hsiung-nu Hun, Hun, Turk” makalesinde çok kısa olarak Ak Hun/ Eftaltilere değinmiş onların Hindistan Hunları olduğunu ve Bizans kaynaklarında onlardan nasıl bahsedildiğine değinmiştir.

Yine ünlü Orta Asya araştırmacılarından olan E.V.Zeimal 1996 yılında yayımlanan History of Civilization of Central Asia adlı kitabın 3. Cildinde yazmış olduğu “The Kidarite Kingdom in Central Asia” adlı makalesinde Kidaritelere anlatırken Eftalitlerin de kökenlerinin Kidaritelere ait olup olmayacağına değinmiştir.

Ünlü Alman araştırmacı olan E.Altheim Orta Asya tarihi ile ilgili çalışmalar yapmış ve 1960 yılında Berlinde yayımladığı “Geshichte der Hunnen” adlı kitabında ile de Hun Tarihini açıklamış ve burada Eftalitlerin kökenleri ve onların yaşadıkları yerler hakkında da bilgiler vermiştir.

Hint araştırmacıları arasında Hunları da konu alan A.Biswas 1973 yılında Delhi’de yayımladığı “The Political History of Hūnas in India” kitabında Hunlardan genel olarak bahsederken Hindistan’ın kuzeyinde yaşamış olan Eftalitlerin yaşadığı bölgeler hakkında bilgiler vermektedir.

Bombay’da ünlü bir Hindolog olan J.F.Fleet Hindistan’ın kuzeyinde yaşayan kavimler üzerine araştırmalar yapmış ve 1889 yılında The Indian Antiquary XVIII dergisinde “The Coins and History of Toramana” adlı makalesini yazmış ve burada Ak Hun/Eftalitlerin meşhur yöneticisi Toraman (Törümen) hakkında bilgiler vermiş ve onun paralarını anlatmıştır.

Yine ünlü Hint araştırmacılarından olan U.Thakur 1967 yılında Hindistan'ın Varanasi eyaletinde yayımladığı “The Hūnas in India” adlı kitabında Ak Hunları/Eftalitleri uzun uzun anlatmış ve onlar hakkında pek çok bilgi vermiştir.

Londra Üniversitesinde halen sanat ve arkeolji uzmanı olan A.D.H.Bivar 2003 yılında New York'ta yayımlanan Encyclopaedia Iranica XII'da yazdığı “Hephthalites” adlı makalesinde Eftalitler'in kökeni, yaşadıkları bölgeler, gelenek-görenekleri vs. bahsetmiştir.

Daha çok Toharistan'daki kabileleri araştıran Sh. Kuwayama 1989 yılında Kyoto Üniversitesi'ne bağlı Zinbun dergisinde yayımladığı “The Hephthalites in Toharistan and Northwest India” adlı makalesinde Toharistan ve Hindistan'ın kuzeyinde yaşamış olan Eftalitleri, onların kökenlerini, yaşadıkları bölgeleri ve yöneticilerini anlatmıştır.

1907 yılında The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain an Ireland çalışmalarında “White Hun's (Ephthalite) Coins from Pencap” adlı makalesinde Hindistan'ın Pencap eyaletinden çıkan Ak Hun/Eftalit paralarını anlatan V.A.Smith Hindistan'ın erken dönemlerine ait pek çok eser ortaya koymuştur.

Elbette ki Ak Hun/ Eftalitler hakkında Dünya'da yapılan çalışmalar bu verdiğimiz çalışmalarla sınırlı değildir. Ancak bunlar sadece bizim ulaşabildiklerimizdir. şunu söylemek gerekir ki Ak Hun/ Eftalitler ile ilgili çalışmalar halen devam etmektedir. Ak Hun/ Eftalit paraları üzerine şuan araştırma yapan M.Alam bulunan paralara göre yapacağı açıklamalarını 2012 yılında bitecek olan çalışmasında açıklayacağını ve burada aydınlatıcı bilgiler vereceğini iddia etmektedir. Bu çalışmayı M. Alam, Errington, Curtis ve Schottky birlikte

yapmaktadırlar.¹⁰¹ M.Alam ve diğler araştırmacıların bu çalışması hepimizi biraz daha aydınlatacağı için biz de delilleri olan bu çalışmanın bitmesini dört gözle bekleyeceğız.

¹⁰¹ M.Alam, “Huns and Western Turks in Central Asia and Northwest India”, **International Association of Professional Numismatists**, Special Publication 15, Glasgow 2009, s. 516-517.

II. BÖLÜM

AK HUNLARIN KÖKENLERİNE AİT GÖRÜŞLER

Kaynaklara baktığımızda M.S. 4-6. yüzyıllarda karşımıza çıkan Kuşanlar, Chioniteler, Kidariteler ve Ak Hun/ Eftalitler arasında önemli siyasi bağların olduğu görülür. Bu devletlerin kökenleri hakkında henüz kesin bilgilere ulaşılmamış olup bunlar hakkındaki tartışmalar hala sürmektedir. Eftalitler Hun Devletinin bir kolu olarak düşünülmektedir. Fakat onların zaman zaman Kidarite ve Chionitelerle aynı kökenden geldiklerine dair görüşler mevcut ise de henüz bunlar kesinlik kazanmamıştır. Çünkü bu siyasi oluşumlara ait arkeolojik materyaller ve yazılı kaynaklar sınırlıdır. Mevcut bilgiler ise şu ana kadar çok önemli tarihçiler tarafından değerlendirilmiştir.

Bazı araştırmacılar (V.De Saint-Martin, V.Bartold, N.Veselovsky, G.Grumbitsh) Ak Hun/Eftalitler'in Yüeh-chilerin torunları olduğunu, bazıları (J.Marquart, R.Grousset) onların atalarının Moğollardan geldiğini, bir kısmı da (S.Tolstov, A.Bernstam) Orta Asya'daki asimile olmuş Hunlara dayandıklarını söylerler. Bu konu hakkında öne sürülen diğer görüşler ise Ak Hun/Eftalitlerin İran kökenli olduklarını savunurlar (A.Mandelstam, M.Dyakonov, B.Gafurov). Barthold, K.Enoki, L.Gumilev ve Gafurov, Eftalitlerin Chionitelerden farklı kişiler olduklarını düşünürler. R.Ghirshman, Tolstov, Bernstam, Mandelshtam, V.Masson ise Eftalitlerin Chioniteler olduklarını kanıtlamaya çalışırlar.¹⁰²

¹⁰² Kurbanov, **a.g.t.**, s. 3-4.

A. Yüe-chi Oldukları Görüşü

V.De Saint-Martin ve Bartold Ak Hun/Eftalitlerin Tibet kökenli ve Yüeh-chilerin torunları olduğunu ilk iddia edenler arasındadır.¹⁰³ E.Specht ve E.Parker onların farklı kabilelerden geldiğini söylerken Gumilev, Saint-Martin'in bu teorisine birkaç kez karşı çıkmıştır; çünkü o, Yüeh-chi ve Eftalitler arasında kimlik farklılığı olduğuna çok da ikna olmamıştır. Gumilev bu düşüncesinin nedeni olarak bir Çin kaynağı olan "Bei Shi" de Ye-da olarak bahsedilenlerin Yüeh-chiler olduğunu ve "Sui Shu" da da Yüeh-chilerden yerli halk olarak değil de sadece Eftalitlerin yönetici hanedanlığı olduğundan bahsettiğini öne sürmüştür.¹⁰⁴

P.Lerkh ve N.Veselovsky Ak Hun/Eftalitleri Yue-chi olarak tanımlar ve onların kökenlerinin Harezmi'de olduğunu belirtir. Veselovsky bu ifadesini öne sürerken Bizans büyük elçisi Klikyalı Zemarkhos'un raporunu kullanır. Zemarkhos¹⁰⁵, Eftalit devletinin yıkılışından sonra M.S. 568'de Dizavul (Sinjuba), Türklerin kağanı imparator Justinian (565-578) tarafından bir elçi olarak gönderilmiştir. Zemarkhos Khoalits'in ülkesinde Veselovsky'nin dikkat çektiği konuya değinir ve Khoalitlerin Eftalitler olduğunu düşünür. O, Khoalitlerin isminin kökeninin Xoaλιραι 'khoalitoi'-'toi' den geldiğini söyler. Sonuç olarak, Khoalitler Horezmianlardan farklı değildir. Lerkh, Horezm'de şehrin isminin Kidaritelerin eski hâkimiyetini simgeleyen anıtının bir dokümanını bulmuş ve Kerder (Kurder) isminin

¹⁰³ V.De Saint Martin, **Les Huns Balancs ou Ephthalites**, Paris 1849, s.56-58,66.

¹⁰⁴ Kurbanov, **a.g.t.**, s.4.

¹⁰⁵ D.Christian, **A History of Russia, Central Asia and Mongolia**, vol 1, Australia 1998, s. 253.

de bu şehrin kralına verilen isim olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Veselovsky de Lerk'in bu fikrine katılır ve Kidariteler'in isminin üç nesle bölünen ve onlardan birinin ismi de "Kerderi" olan ve küçük kabileleri Kazaklar tarafından bizim zamanımıza kadar korunduğunu düşünür.¹⁰⁶

G.Grüm Grizhimailo M.S. 5.yüzyılda Ak Hun/Eftalitlerin bir kısmının Altay'dan ayrılıp Dinglinglerle birleşen ve Yüebanları yıkıp Toharistan'a giren Yüechiler'in bir kolu olduğunu düşünür. Grüm-Grizhimailo'ya göre Ak Hun/Eftalitler'in asıl bölgeleri Altay Dağlarıdır ve onların hükümdarları da Akşunvar (Aksungur) Eftalan'ın adı ile anılırlar.¹⁰⁷

B. Moğol Oldukları Görüşü

Marquart, Hion adı altındaki Ak Hunların 4. yüzyıldan beri Kuşan kabilelerindeki tüccarlar olduğunu, daha sonra da onların yöneticisi pozisyonuna geçtiklerini iddia eder. Marquart'a göre Eftalitler eski Moğollardır. O, bu tezini öne sürerken Oğuz kabilesinin Kayı boyunun Türk olmadığını, Moğol olduğunu öne sürerek Eftalitlerin de Kayı boyunun ataları olabileceğini söyler. Marquart'ın görüşü ile hemen hemen aynı görüşü paylaşan başka bir önemli isim de R.Grousset'dir. Ancak Moğol Kay kabileleri ile Türklerin kayı kabilesinin farklı olduğunu F.Köprülü ve W. Eberhard yaymışlardır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Kurbanov, **a.g.t.**, s. 13.

¹⁰⁷ Kurbanov, **a.g.t.**, s.14.

¹⁰⁸ D.Morgan, **The Mongols**, Second edition, Singapur 2007, s.40; B.A. Litvinsky/Zamir Safi, "The Later Hephthalites in Central Asia", **History of Civilization of Central Asia**, vol 3, Paris 1996, s.185; A.Kurbanov, **a.g.t.**, s.15.

C. Türk Oldukları Görüşü

Tolstov çalışmalarında Eftalit sorusuna çok fazla açık kapı bırakmıştır. O, Eftalit isminin Massaghet isminin Türkçesinde yapılan bir değişiklikle ortaya çıktığını iddia eder. Tolstov'a göre Massaghet-Alan'lar Hunların diğer ırklarla karışmış halidir. Amu Derya ve Sır Derya deltasında Eftalitlerin başkenti Khorezm'in kuzey-doğu ucundadır. Tolstov tarihte Eftalitler diye ortaya çıkan Kidarite isminin¹⁰⁹ Kerder'in ile yakından ilgili olduğunu söyler. Tolstov çalışmalarında da özellikle Ak Hunlar/Eftalitlerin Orta Asya'yı fethettiğini ve görünüşe göre de Kuşhanların Massaghet kabileleri ve Eftalitler ile yakından ilgili olduğu konusu üzerinde durur.

Tolstov, Horezm'in M.S 10. yüzyılda Aral bölgesinin kuzey-doğusundaki uç kısımlarına kadar giderek, Kerder'in kimliğini belirlendiğini açıklamıştır. Lerk ve Veselosky'nin bulduklarına da dayanarak Kerder şehrinin ismiyle Eftalit kabilesinin ismi arasında bir bağ olduğunun söylenebileceğini iddia etmiştir.¹¹⁰

Ak Hun/ Eftalitler konusunda Bernshtam da Tolstov'un görüşüne katılır. Ona göre Ak Hun/ Eftalitler Orta Asya'dan batıya göç edenler Hunlardandır. Bu görüş Caesarea Procopius'ın History of Wars adlı eserinde de doğrulanır.¹¹¹ Bernshtam Ak Hun/ Eftalitleri açıklarken Orta Asya'dan göç eden Hunların iki kola

¹⁰⁹ B.Obrusánzky, "Late Huns in Caucasus", **Mikes International, Journal of Eurasian Studies**, 1/2, Den Haag 2009, s.28.

¹¹⁰Kurbanov, **a.g.t.**, s. 18-19.

¹¹¹ B.A.Litvinsky, "The Hephthalite Empire", **History of Civilization of Central Asia**, vol 3, Paris 1996, s. 139.

ayrıldığıını, bunlardan birinin Hazarları oluşturan Hun-Akatir kabileleri diğzerinin ise Hun-Kidarite kabileleri olduğunu iddia eder. Ona göre işte Doğu Asya Hunları ile Orta Asya Hunlarının birleşimi de Eftalitlerdir.¹¹²

D.İranlı Oldukları Görüşü

Mandelstam ve Dyakanov Ak Hun/ Eftalitlerin Kidarite ve İran kökenli olduğunu savunmakta ve buna delil olarak da Eftalitlerin paralarındaki yazıların Eski Pehlevi dili olmasını ve onlara ait diğzer pek çok yazıtın da İran'da ortaya çıkmasını gösterirler.

Ak Hun/ Eftalitlerin İran kökenli, olduğunu savunanlardan bir diğzeri de B.Gafurov'dur. O da Eftalitler'in Orta Asya ve Doğu İran kabilelerinden oluşturulduğunu iddia eder.¹¹³

Ak Hun/ Eftalitler'in kökeni hakkında ilk yorum yapanlar arasında Gumilev ve Enoki vardır. Ancak Gumilev'den önce Enoki Çin kaynaklarını araştırıp inceledikten sonra Çinli yazarların Ak Hun/Eftalitlerin kökenleri hakkındaki bilgilerinin sadece tahmini bilgiler olduğunu ileri sürmüştür. O, Ghirshman'ın Ak Hun/Eftalitlerin İran dili konuştuğu iddiasını kabul etmiş; ancak onların dilinin Chioniteler'den farklı olduğunu ve Ak Hun/Eftalitlerin Hunlar olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Soğd bölgesindeki Chionite krallığı Jauvla ya da Chou Shu krallığı döneminde Ak Hun/Eftalitler tarafından fethedilmiştir. Bunun en büyük

¹¹² Kurbanov, **a.g.t.**, s.21.

¹¹³ Litvinsky, **a.g.m.**, s.147.

kaynağı da Çin kaynaklarından olan “Sui-shu” de bu krallık ilk başlarda Wen (Hun), daha sonraları ise Chao-wu olarak geçmesidir.¹¹⁴

Enoki ve Gumilev Eftalitler’in ilerlemeye başladığı yerlerden biri Badakshan olabileceği düşünülen Bernshtam’ın 1951’deki Badakshan teorisini kabul etmiştir. Daha sonra ise Eftalitler’in ilk merkezi Orta ve Aşağı Sirderya ikinci merkezleri de Amuderya’nın üst kısmıdır. Ayrıca Bernshtam Ghirshman’ın M.S. ilk yüzyıllardaki Hunlar’ın hareketlerini destekleyen Ghirshman’ın fikirlerine de katılarak Chionite ve Eftalitler’in Türkmenlerin atalarından biri olduğunu öne sürmüştür.¹¹⁵

Barthold ve Harmatta¹¹⁶, Saint Martin’in Ak Hun/ Eftalitlerin Yüeh-chi olduğu konusundaki düşüncesine katılmış; ancak o, Ak Hun/Eftalitleri Kidariteler olarak tanımlar, Chioniteler’in ise Kazaklı bozkırlarından geldiğini düşünür. Çinliler Kazak bozkırlarını Yuebanlar olarak tanımlar. Bartold’a göre Yuebanlar Wusunlar’dan kuzeye doğru giden ve Kazaklı bozkırında M.S. 4. ve 5.yüzyıllarda yaşayan Hunlardır ve Ak Hun/Eftalitlerin koludur.¹¹⁷

¹¹⁴ K.Enoki, “The Origin of the White Huns or Hephthalites”,... s. 231-237.

¹¹⁵ Kurbanov, **a.g.t.**, s. 21.

¹¹⁶ J.Harmatta, “Kidara and Kidarite Huns in Keşmir”, **Acta Antiqua**, XXVII-XXVIII, 1-4, Hungariae 1979-1980, s.185-189.

¹¹⁷ Kurbanov, **a.g.t.**, s.13.

Ghirshman ise Ak Hun/Eftalitler'in Soğdianlar olduğunu ve onların Buhara ve Semerkant'da yaşadığını düşünen al- Mesudi ile aynı görüşte değildi.¹¹⁸ Ona göre Ak Hun/ Eftalitler İranlı idi.

Ghirshman Ak Hun/Eftalitler'in paraları hakkındaki efsaneleri çözdükten sonra onların dilinin Doğu İran grubuna ait olduğu sonucuna varmış ve "Eptla Shaho (no)" olarak yazıtlarda geçen ismin Chionlar'ın kralı olan Eftalitler anlamında olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden sonuç olarak da Eftalitler yönetici adı altında, Chioniteler ise sıradan halk anlamında kullanıldığını söylemiştir¹¹⁹

Ghirshman ve Sundermann için Kidariteler Kuşanların dördüncü hanedanlığı yani son Kuşanlardır.¹²⁰ Ghirshman, aynı zamanda Eftalitler'in Chioniteler'in kuzeydoğu grubu olan Yüe-chi ve Sakalar'ın bir kısmı olduğunu düşünür. Ona göre Chionitelerin güney kolu ise Zabutilerdir.

V.Livshits, Ghirshman'ın çıkarttığı temel sonuç olan, Ak Hun/ Eftalitler'in Orta İran kaynaklarında "Hyon" olarak bahsedilenlerin ta kendisi olduğu ve onların Chioniteler'in bir kolu olduğu" teorisini destekler.¹²¹ Ghirshman tarafından ileri sürülen Chionite ve Eftalitler'in kimliği onların paralarının çoğundaki okunan isimler

¹¹⁸Frye, **a.g.m.**, s.128.

¹¹⁹.Kurbanov, **a.g.t.**, s.7.

¹²⁰ W.Sundermann, Origin and Rise of the Chionities/Xyon/Huns, **History of Humanity Scientific and Culture Development**, vol. 3, Paris 1996, s.473.

¹²¹ Litvinsky, **a.g.m.**, s.139.

ile birbiri ile uyuştuğunu söyleyen ve Ghirshman'ı destekleyen bir diğer kişi de Mandelshtam'dır.

B. Marshak da aynı zamanda Gumilev'in öne sürdüğü teoriyi destekler yani onların Türk olduğunu kabul eder.¹²²

Ancak, Ghirshman tarafından okunan Eftalit paralarının konusu birkaç bilim adamı tarafından sorgulanmıştır. Onların bazıları Chionite ve Eftalitlerin kimliği ile örtüşmediğini ileri sürer. Bu kişiler arasında Livshit ve Massom da vardır. Onlara göre pek çok şüphe uyandıran paralardaki yazıların okunması ile de Chioniteler ve Eftalitlerin kimliği kanıtlanamaz.

“History of The Turkmen SSR” adlı kitabın ikinci cildinin birinci bölümü Eftalitelere ayrılmıştır. Bu bölümdeki yazar S.Vyazigin Eftalitleri Chionitelerin kurduğu devletin içindeki yönetici hanedanlıktan ortaya çıktığını ileri sürerek Chionite ve Eftalitlerin kimliğini açıklamaya çalışır. Ona göre Chionite-Eftalit birleşimi hem Türkçe hem de İran dili konuşan kişileri içeren ve kökenleri farklı olan bir kabile topluluğu olarak gösterilir. Vyazigin Kidaritelerin Kuşanlar olduğunu onların Chionite ve Eftalitlerle karışmadığını düşünür. Benzer bir şekilde Türkmenistan tarihini açıklayan A.Gubaev de Kidarite ve Chionite-Eftalitleri çevreleyen etnik kökenler içinde Türkçe ve İran dili konuşan kabilelerin bir karışımının olduğunu ileri sürmüştür.

¹²² B.Marshak, “Sughd and Adjacent Regions”, **History of Civilization of Central Asia**, vol. 3, Paris 1996, s.239-240.

Bunların aksini düşünen Türkmenistan tarihçilerinden olan H.Yusupov Chionite, Kidarite ve Eftalitler'in çeşitli halklardan oluştuğunu düşünür. Chioniteler Hunların bir bölümü ile karışan bazı Moğollarla İran dili konuşmuşlardır. Yusupov Eftalitler'in kökenleri ile ilgili olarak Ak Hun/Eftalitlerin İran Sasanilerine karşı savaşa yol açan ve Parthian devletini yıktıktan sonra kendi bağımsızlıklarını oluşturan yerel kabilelerin bir birleşimi olduklarını öne sürer.¹²³

Rus tarihçi Trever Chioniteler'in Kuşan Devleti yıkıldıktan sonra Massaghet kavminden ayrılan ve daha sonra da Hunların bir bölümü ile birleşen Massaghet ittifak grubundan gelen kişiler olduğunu düşünür; ama yine de onların kültürel ve fiziksel geleneklerinin birbiri ile uyuşmadığını da belirtir. Ona göre onların isimleri Yunan kaynaklarında Ak Hunlar diye geçmiştir ve bu şekilde geçmesi ise bu insanların diğer göçebe Hunlardan daha yüksek yerlerde yaşadığı ve tenlerinin açık renkli olması ile ilgilidir. M.S. 5yüzyılın başlarında Trever, Eftalitler'in Kuşanlarla da akraba olduklarını belirtmektedir.¹²⁴

Ünlü Türkmen tarihçi, O.Gundogdyev tarafından yapılan bir öneride de Kidariteler, Chioniteler ve Eftalitler etnik olarak tek bir topluluktur. Gundogdyev Hunlara ve Chioniteler'e ait kafataslarından hareket ederek teorilerini destekler. O, M.S. 4. yüzyılda Chionitelerden ayrılan Kidaritelerin bağımsız olduklarını söyler. Ona göre, Kidara Kuşan Devleti zayıfladığında onların gücünü ve yönetimini ele

¹²³Kurbanov, **a.g.t.**, s.30.

¹²⁴ M. Tezcan, "The Ethnomy Apar in the Turkish Inscriptions of the VIII. Century and Armenian Manuscripts" **Webfestschrift Marshak Ērān ud Anērān Studies**, Venice 2003, s.1-9.

geçirmiş, Chionite ve Kidariteleri fethetmiştir. Chionite kabile reisinin adı olan Eftal (Abdal) ismini aldıktan sonra Chioniteler Eftalit adını kullanırlar. Bu fikir iki bağımsız kaynağa dayanır: M.S. 6.yy'da Yazar Theophanes Byzantinos'ta Eftalanos (Eftal kralının isminden bahsetmesi) ve Çin yıllıklarında da (Ye-ta ya da Ye-ta-i-li-to'dan bahseder) Eftal'in Kidariteleri yendiğinden ve Kuşanları yerinden edip, onların Hindistan'ın kuzeyinden ayrılmalarını sağladığını yazar. Ona göre Eftalitler Kuşan Devletinin varisleridir.¹²⁵

Yine Türkmen bir tarihçi olan G.Karpov ise Eftalitlerin daha sonra Kuşan adını aldığı İranlılar olduğunu ve bu bölgedeki asıl ahalinin de Badakshan'da yani günümüzdeki Afganistan'da bulunduğunu düşünür.¹²⁶

Kızıl Hunlar iki yüzyıl önceki Ak Hunlar ile aynıdır ve 6. yüzyılın ortalarında Pers İmparatorluğunun kuzeyindeki Sır Derya ve Aral bölgesini yönetmişlerdir: Onlar yaşadıkları çağda bilinenden daha önemli bir rol oynamış olmalıdırlar.¹²⁷

Pakistanlı ünlü arkeolog ve dil bilimci olan A.H.Dani'nin makalesine göre H. Bailey, Pehlevi metinlerinde özellikle de "Jamaspname"de İran ve 'Ak Hunlar arasındaki savaş hakkında bilgi verdiğini öne sürer. O,"Zan-i Vohuman Yash"

¹²⁵ Kurbanov, **a.g.t.**, s. 30-32

¹²⁶ Kurbanov, **a.g.t.**, s.30.

¹²⁷ L.A. Macartney, "On The Grek Sorces Fort the History of Turks in the Sixth Century", **Bulletin of the school of Oriental Africa Studies**, 11/2, London 1944, s.273.

(Pehlevilerde Zandi Vôhûman Yast denilen) kitabında Sasanilerin yenilgisini yazar. Bu kaynakta Kızıl Hunlarla ilgili olarak “ Krallık ve hâkimiyet İranlı olmayan, dağlarda yaşayan Hun, Türk, Eftal, Tibetli gibi ve Çin, Kabulis, Soğdiana, Bizanslı, Kızıl Hun ve Ak Hun gibi kölelere geçeceği ve onların Eran şehrinin hükümdarlarıdır. Dünyada onların emir ve istekleri yerine gelecektir”, ifadesi de geçmektedir.¹²⁸

Bazılarına göre Kızıl Hunlar isimlerini kırmızı başlık, kırmızı zırh ve kırmızı bayraklarından almaktadır. Hint kaynaklarında özellikle de Varahamihira olarak Ak Hunlar ve Hara Hunlar’dan bahsedildiği öne sürülüp Hara Hunlar Kızıl Hiona (Hun) ve M.S. 7. yüzyılın Khotan-Saka dilindeki bir şiirde onların isimlerinin kırmızı başlıklı olarak tanımlandığı fikri öne sürülür.¹²⁹

Bu metinlerde gördüğümüz gibi Hionlar (Hunlar), Ak Hun/Eftalitler ve Kızıl Hunlar diye adlandırılırlar. Farklı ırklarla aynı etnik grup olarak adlandırılan kişilerin isimleri hatalı olabilir. Böyle durumlar yaygın değildir. Bu yüzden özellikle de Zacharias Rhetor’un eleştirisinde (M.S. 5-6.yy) göçebe yaşam süren kişiler hem Abdallar hem de Eftalitler olarak gösterilirler.¹³⁰

¹²⁸ A.H.Dani, “Eastern Kushans and Kidarites in Gandhara and Kashmir”, **History of Civilization of Central Asia**, vol 3, London 1996, s.173.

¹²⁹ Kurbanov, **a.g.t.**, s.9; Macartney, **a.g.m.**, s.266-275.

¹³⁰ Kurbanov, **a.g.t.**, s. 9.

Marquart Kızıl Hunların, Juan-Juan ve Ak Hun/Eftalit olamayacağını söylerken, Bailey Perçedeki Spet veya Hyon kelimelerinin Kamir yakınlığının olduğunu belirtir.¹³¹

W.Mc Govern Kuşanlar (Yüe-chi) ve Ak Hun/Eftalitler'in akraba olduklarını ve onların Turfan'dan geldiklerini iddia eder. McGovern aynı zamanda farklı dil ve kültürle sahip olsalar bile Ak Hun/Eftalitlerle Avarlar arasında bir bağlantı olduğunu düşünür.

W.Mc Govern Eftalitler hakkında Bizans kaynaklarından elde ettiği bilgiye dayanarak Turfan'da yaşayanların mavi gözlü ve sarı saçlı olduklarını söyler ve Macaristan ve Cungarya'da yaşayan Hunlar ve Eftalitler de bu insanlara çok benzemektedir. Ona göre orada bulunan kalıntılara dayanarak Tibetlilerle Eftalitler arasında bazı bağlantılar olduğunu; ama yine de iki halkın aynı soydan gelmediğini vurgular. Aynı zamanda farklı dil ve kültüre sahip olsalar bile Avarlar ve Eftalitler arasında da yakın bir ilişki vardır ve Eftalitler politik düzenlemelerinin çoğunu onlardan almışlardır. McGovern ise Avarlardaki yönetim biçimlerinin çoğunun Eftalitlerden geçtiğini de söyler.¹³²

S.Gömeç'e göre de Ak Hunların kökenleri ile Kök Türk Yazıtlarının Aparları (Avarlar) aynıdır. Çünkü o, eğer Ak Hunlar, Bumın Kagan'ın öldüğü sıralarda var iseler mutlaka onun cenaze törenine elçi, göndermeleri ve bu yüzden de

¹³¹ Macartney, **a.g.m.**, s.271.

¹³² Mc Govern, **a.g.e.**, s. 399-419; Kurbanov, **a.g.t.**, s.14-16.

adlarının Kök Türk yazıtlarında geçmeleri gerektiğini söyler.¹³³ Ayrıca “Türk Tarihinde Avarlar ve Avar Meselesi” adlı makalesinde bu hususu izah eder.¹³⁴

M.Tezcan ise bu iki hanedanlığın tamamen birbirinden farklı olduğunu ve Eftalitlerin, Ak Hunların yerine geçtiğini öne sürerek pek çok bilim adamından farklı olarak Eftalitlerin, Akhunlar olmadığını düşünür.¹³⁵

Wasendonk’a göre de Eftalitler, Ak hunlar ile aynı kişiler değildir. Ona göre Ak Hun ya da Chioniteler birdir, fakat Eftalitler farklıdır. Ayrıca o da Tezcan’ın Ak Hunlar’ı yok edenlerin Eftalitler olduğu görüşüne katılmaktadır.¹³⁶

¹³³ S.Gömeç, **a.g.e.**, s.48.

¹³⁴ S.Gömeç, “Türk Tarihinde Avarlar ve Avar Meselesi”, **Uluslar arası IV. Türkoloji Kongresi**, Türkistan 2011.

¹³⁵ M.Tezcan, **a.g.m.** s. 1-9.

¹³⁶ G.Nemeth, **Atilla ve Hunları**, Terc. Ş.Baştav, Ankara 1982, s. 23-24.

III. BÖLÜM

AK HUN COĞRAFYASI, AK HUNLARIN İLK YILLARI VE DOĞU AVRUPA'YA GÖÇLERİ

A. Ak Hun Coğrafyası ve Ak Hunların İlk Yılları

a. Ak Hun Coğrafyası

Son yıllarda yapılan araştırmalara baktığımızda Hunların batı kolunu teşkil eden Ak Hunların teşekkül devresi belki de M.Ö 50'lere kadar gittiğini görürüz. M.S. 46-48'lerde Hunlar ikinci bir bölünme yaşayınca, bu kez de 90'lı yıllarda ve arkasından da 150'lerde büyük kitleler halinde Türkistan'a gelen bu Türklere Çin yıllıklarında Yüe-ban, I-ta, Ye-ta vs. adlar verilirken; Kök Türkçe belgelerde Apar, diğer kaynaklarda Uar-Hun, Huna, Eftalit, Ak Hun vs. isimlerle anıldığı sanılmaktadır.

Batıya gelen bu Hunların yerleşmiş olduğu saha Türkistan'ın doğusu ve batısıyla beraber Hindistan'ın kuzey tarafları ile Amu Derya-Aral boylarına kadar ulaşıyor idi ki, buradan da İdil-Ural sahalarına geçip oradan, Avrupa Hunlarının temelini meydana getirmişlerdir. Yani bu bize gösteriyor ki Avrupa Hun Devleti büyük bir ihtimalle Ak Hun-Avarların Doğu Avrupaya geçen kitleleridir.¹³⁷ Ancak onlar Hindistan'ın kuzeyindeki, bugünkü Afganistan ve Pakistan coğrafyalarını ilk etapta yurt tutmuş olmalılardır.

¹³⁷ Gömeç, **a.g.e.**, s.47, 49.

Ak Hunların hâkim olduğu sahaların başında Gur bölgesi gelir ki, burası bugünkü Afganistan'daki Herat Nehrinin doğu taraflarıdır.¹³⁸ Ancak böyle iddialarda bulunulduğu üzeri Çince'deki Hua ile Gur'un aynı olabileceği pek mümkün görünmüyor. Çünkü Hua; Ak Hun'u karşılamaktadır. Söylendiği gibi Hua onların yaşadığı bölgede olamaz¹³⁹, ama bu ad Ak Hunlar idareci tabakasındaki Apar'ı (Uar) karşılamaktadır.¹⁴⁰

Ünlü Buddhist hacı Hsüan Tsang Türkistan'da gezerken eski Ak Hun topraklarında da dolaşmıştır. Onun bilgilerine baktığımızda Ak Hunların merkezi Amu Derya'nın güneyindedir ki, ilim adamları buranın Kunduz havalisi olduğunu söylerler. Hsüan Tsang döneminde tabî ki buradaki bölge Kök Türk Kağanlığının batı hâkimleri yabguların denetimine geçmiş idi.¹⁴¹ Onun Huo diye adlandırdığı ülke ise Toharistan anlaşılmaktadır. Toharistan'ı Kök Türklerin ele geçirdiklerini de dile getirmektedir. Toharistan muhtemelen Belh'in doğusuna düşen, Ceyhun Irmağı'nın güneyindeki Hulm, Kunduz, Iskamış, Talakan, Simingân, Baglan gibi yerleri içine alan bölge olarak bilinmektedir.¹⁴² Ayrıca çevrenin en önemli nehirleri arasında Belh ve Tirmiz'de vardır.

Belh Kuzey Afganistan'da, Ceyhun Irmağının güneyinde, Dehas kolu üzerinde ve Kûh-i Babab Dağı'nın eteklerindeki Toharların ise dini merkezi idi.

¹³⁸ Konukçu, **a.g.t.**, s.60,115.

¹³⁹ K.Enoki, "On The Nationality of The Ephthalites",... s. 28.

¹⁴⁰ B.Ögel, "İlk Töles Boyları", **Bellekten**, C.10, Ankara 1948, s.826.

¹⁴¹ T.Watter, **Yuan Chwang's Travel in India**, C. XIV, London 1904, s.270.

¹⁴² Konukçu, **a.g.t.**, s.61.

Çinliler Fo-ho-lo/Fo-ko-lo, Po-ti, Süryaniler Balakh, Ermeniler Bahl, Arap ve Farslar Belh diye isimlendirirler.¹⁴³

Grek idaresi son verilmesinden sonra Belh, Kuşanların hâkimiyetine girer. V. yüzyılda Ak Hunlar Kuşanları buradan çıkartırlar ve onları güneye sürerler. Daha sonra da Belh, VIII. yüzyıla kadar Ak Hunların önemli merkezlerinden biri olur. Hesaplamalara göre Belh'deki Ak Hun nüfusu 50-60.000 tahmin edilmektedir. Belh'in esas önemi muhtemelen Sasani savaşları sırasında olmuştur. Çin sarayına da 509 yılında buradan elçi gönderilmiştir. Ancak bu elçilerin Ak Hun mu, yoksa Belh halkından mı olduğu belli değildir.¹⁴⁴

Tirmiz ise Belh'in doğusundadır ve aşağı yukarı Belh büyüklüğündedir. Termez'de 10 manastır ve 1000 din adamının olduğu anlaşılıyor. 5. ve 6.yüzyıllar arasındaki tarihlerde bu şehir ile ilgili çok az kalıntı vardır. Bu şehir dikdörtgen şeklinde ve etrafı duvarlarla çevrilidir. Yani büyük bir dış mahalleden oluşur ve şehre giriş yaklaşık 6km uzunluğunda bir duvarla çevrilidir. Burada aynı zamanda büyük bir kale vardır.

Hsüan-Tsang'a göre Caganiyan'ın merkezi Termiz'in ve Belh'in yarısı kadar yani 10 li (11i 500m) genişliğindedir. Orada 5 Buddhist manastırı mevcuttur. Burası Kuşan döneminde Budrach olarak biliniyordu. Bu şehir zamanla genişlemiş ve tarım, hayvancılık ve dinler şehri olmuştur.¹⁴⁵

¹⁴³ Konukçu, **a.g.t.**, s.62.

¹⁴⁴ Enoki, **a.g.m.**, s.29-30.

¹⁴⁵ Litvinsky, **a.g.m.**, s.153.

Bölgenin diğere bir başkenti ise Caganiyan'ın merkezi ile hemen hemen aynıdır. Burası da Hu-sha (ya da Vaksh)'dır. Bu kent de duvarlarla çevrilidir. Ölçümleri yaklaşık olarak 360m X 360m'dir. Bu şehirde yöneticiler otururdu. Hu-sha şehri iki bölgeye ayrılmıştır. Bu kent bir bölgesi dini bölge, diğere bölgesi de ticari saha olarak ayrılmıştır. Şehrin dışı geniş varoşluklarla sağlamlaştırılmıştır. Orada aynı zamanda Kala-i Kafimigan gibi orta ve küçük boyutlarda şehirler mevcuttu.¹⁴⁶

Ayrıca Vaksh ile Badehşan'ın batısındaki Himatala'dan bahsetmekte de fayda vardır. Çinli seyyah Sung Yun buradan geçmesine rağmen hiç söz etmez. Fakat Ak Hun hükümdarı ile konuştuğı yer muhtemelen Himatala'dır. Fakat Himatala'nın tasvirini en güzel yapan yine Hsüang-Tsang'dır. Onun bu şehir hakkında bize aktardığı bilgiler şöyledir:

“Hsi-mo-ta-lo memleketi eskiden Toharistan'ın bir parçası idi. Çevresi 3000 li genişliğindedir. Birbirini takip eden dağlar ve ırmaklar vardır. Memleket verimli ve tahıl harmanı yapmaya müsaittir. Geniş bir bölgede tarım yapıldığı gibi, her tür meyve de yetiştirilmektedir. Deriden yapılmış kaba elbiseleri Türklerinkine (Tu-küe) benzer. Onların ataları güçlü bir devlet kurmuşlardır. Hükümdarlarının neslinin Saka kökenli olduğu söylenmektedir. Daha sonra Pamir Dağlarının batısındaki yerleri ele geçirmişlerdir. Komşu ülkelere baskınlar yapılımtır. Buradaki insanlar çadırlarda

¹⁴⁶ Litvinsky, **a.g.m.**, s.153.

yaşıyorlardı. Çi-li-şi-mi bunların batısında, Po-to-ç'ang-na ise doğularında kalmaktadır.”¹⁴⁷

Hsi-ma-ta-lo, Hsüan-Tsang tarafından Çin transkripsiyonuna çevrilmiş bir isimdir. Kelimenin aslı Sanskritçe idi ve Himatala demektir. “Hima” “Kar”, “tala” “etek, yamaç” anlamındadır. Düzgün bir çevirişle Himatala¹⁴⁸, Karlıdağı'nın eteğinde yaşayanlar olur. Pek çok ilim adamı Hsüan-Tsang'ın kullandığı bu ismi Ak Hun bir diğer adı olan Heftal'in değişik şekli olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁴⁹

b. Ak Hunların Teşekkül Devresi

Her ne kadar Ak Hun/ Eftalitler Orta Asya'nın büyük kabilelerinden sayılsa da onların ilk tarih sahnesine çıkışları ve kökenleri hakkında kesin ifadeler yoktur. Ak Hun/ Eftalitler V. yüzyılın ortalarında başlayıp VI. yüzyılın yarısını aşan bir zamanda Orta Asya'dan, batıda Sasani, güneyde Hindistan içlerine kadar uzanan bir devletin sahibi olmuşlardır.

Çin yazarları Ak Hunların ilk defa VI. yüzyılın başlangıcında Amu Derya civarlarında, Juan Juan şanyüsünün oğlu Shelun, kardeşi ile birlikte batıya çekildiği

¹⁴⁷ Watter, **a.g.e.**, s. 274.

¹⁴⁸ Himatala kelimesinin Sanskrit şekli “Himatāla”dır. Bu kelime Sir M. Monier Williams'ın Sanskrit-İngilizce sözlüğünde de Kuzeyde dağlık bir bölge anlamındadır. Sir M. Monier Williams, Sanskrit-English Dictionary, New Delhi 2004, s.1298.

¹⁴⁹ Konukçu, **a.g.t.**, s.64.

esnada ortaya çıktıklarını¹⁵⁰ söylerken; ünlü ilim adamı Enoki ise onların ilk çıkış yerleri olarak Toharistan'ı göstermekte ve daha sonra Amu Derya'yı geçerek Bakteria'yadan Belh'e geldiklerini ifade eder. Ayrıca bu bilim adamına göre Ak Hunlar Bakteria'da oturmakta olan Kuşan-Kidariteleri güneye sürmüş 456/457 senesinde Toba /Wei sarayına elçi gönderdikten sonra Çin kaynaklarında yer almışlardır.¹⁵¹

Ak Hunların Bakteria bölgesindeki Kuşanları yerlerinden ettikleri Bizans kaynaklarında da yer almaktadır. Bu olayların yaşandığı dönem ise Sasanilerle aynı döneme rastlamaktadır.

Bilindiği gibi Ak Hunların tarihi iki esas kaynağa dayanmaktadır. Bunlar, hanedan tarihlerinden Liang Shu (M.S.618-907) ile Wei Shu'dur (M.S.386-556). Bu sülaleler aynı zamanda Ak Hunların çağdaşı idiler. Onların verdikleri bilgiler başka kaynaklarda bulunmadığına göre şimdilik tek ve gerçek müracaat edilecek eserlerdir.

Liang Shu'da bunların Turfan bölgesine giren kabilelerinden oldukları, Hanların kuzey harplerinde destek verdikleri Yüan Wei'ler zamanında Sang-Chien yöresinde oturdukları yazmaktadır.

Liang Shu'dan başka T'o-ba (Wei) Shu'da Ak Hunlar hakkında onların bir süre Çin Seddi'nin kuzeyinde oturduklarını sonra Kin Shan yolu ile Hotan'ın doğusuna geçtikleri anlatılır. Ak Hunlar'ın Büyük Yüeh-chi (Ta-Yüeh-chi) asıllı olduklarını kabul etsek bile onların ilk vatanlarının Kansu'nun komşuluğunda,

¹⁵⁰ Konukçu, **a.g.t.**, s.54.

¹⁵¹ K.Enoki, "The Origine of The Ephthalit or White Huns", ...s.231-236.

Türklere ait bölgelerde oturdukları görülür. Altay bölgesinde görülen Ak Hun göçebelerinin daha sonra kendilerine yurt olarak Sogdiana'yı seçtikleri tarih kaynaklarında yer almaktadır. Burada diğer Hun boyları ile birlikte oturmuş oldukları da bilinmektedir. IV. yüzyıla kadar Sogdiana'da kalmışlar ancak 5. asrın başlarında siyasi alanda Sasaniler ile temasta bulunmuşlardır.¹⁵²

Çin kaynakları Sogdiana'da yerleşen Ak Hun ya da Hun Boylar birliğinden haberdardır. Nitekim T'o-ba(Wei) Shu S'u-te'nin (Sogdiana) Hu-i ya da Hu-ni tarafından fethedildiğini bildirmektedir. Aynı kayıt Hu-ni'nin bu yeni memleketine Ven-na-şa ismini vermektedir. L.Ligeti ve F.Hirth'e göre Wei-shu'da geçmekte olan kral Hu-ni, Attila'nın oğlu İrnek' ten başkası değildir.¹⁵³

Sogdiana'daki Hunlar ilk olarak Ammianus Marcellinus'ta "Chionitae" ismi ile batı kaynaklarında geçmiştir. Bunların Sasanilerle temasları olmuş ve 356 yılına kadar devam eden Sasani baskısı barış anlaşması ile sona ermiştir. Hatta onlar Güney Anadolu'daki Roma-İran mücadelesinde de Sasani şahı II. Şapur'a (309-379) yardım ettiler. Chionitae'lerin başındaki reis ismi bize A.Marcellinus'ta vasıtası ile gelebilmiştir. Bu savaş onun için talihsizlikle sonuçlandı. Oğlu Amida (Diyarbakır) önlerinde öldü. Cesedi savaş alanına ya da düşman topraklarında kalmasın diye yakıldı.

¹⁵²Konukçu, **a.g.t.**, s.73.

¹⁵³ L.Ligeti, "Atilla Hunlarının Menşei", **Atilla ve Hunları**, Neş. G.Nemeth, Çev. Ş. Baştav, Ankara 1982, s.14; D.A.Akbulut, "Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler" **Türkler**, C.1, Böl. 6, Ankara 2006, s.832.

Sogdiana'daki "Chioniteler" O.G.von Wasendonk'a göre Hun Boylar birliği kısa zaman içinde Sasanilere karşı koyan bir kabile idi. Grek ve Roma yazarlarının bahsettiği bu "Chioniteler" çağdaş araştırmacılar tarafından Ak Hunlar olarak tanımlanmaktadır. Gürcü ve Ermeni kaynakları da Ak Hunları bu olaylarla tanımışlardır. Bunların Kafkasyada önemli rol oynadıkları görünmektedir.¹⁵⁴ Z.V.Togan V. ve VI. yüzyılda Güney Kafkasya'da ve Azerbeycan'da "Haylandurk" diye bilinen Ak Hunların Mugan'da Balasagun, Aras ırmağına yakın bir yerde Varasan gibi şehirleri olduğunu J.Marquart'ın tetkiklerini esas alarak ileri sürmüştür.¹⁵⁵

Ak Hunlar V. yüzyılın başlarında Ceyhun Nehrini geçerek Sasani arazisini istila etme teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Bu hadiseler İslâm kaynaklarında izler bırakmıştır.¹⁵⁶

Ak Hunların Sogdiana'ya hâkim oluşları, Çin kaynaklarında da mukayeseden anlaşılmaktadır. Wei Shu'da Seyhun ile Ceyhun nehirleri arasındaki başlıca üç yerden elçi geldiği kayıtlıdır. İlki S'u-te, ikincisi Hsi-van-çin, yani Semerkand, üçüncüsü ise Ak Hunlar'dandır. Aşağıdaki tablo elçiliklerin gönderiliş tarihi hakkında bize bilgi vermektedir.

¹⁵⁴ Ligeti, **a.g.e.**, s.25.

¹⁵⁵ M.Biro, "Hunların Kafkasya'daki Varlığı", Çev. S.Eğilmez, , **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 22, Erzurum 2003,s.226.

¹⁵⁶ E.Konukçu, " Ak Hunlar", **Türkler**, C.1, Böl. 6, Ankara 2006, s.829.

S'u-te	(Sogdiana)	Hsi-van-çin (Semerkand)	Akhun/Eftalit
435		–	–
437		–	–
438		–	–
444		–	–
456		–	456
467		–	–
–		473	–
–		476	–
479		479	–
–		480	–
–		486	–
–		491	–
–		502	–
–		507	507
–		509	509
–		–	511
–		–	512
–		–	513
–		–	518
–		–	519
–		–	524(İki defa)
–		–	530(İki defa)
–		–	531
9 Elçi		10 Elçi	13 Elçi

Tablo'dan da görüldüğü gibi S'u-te M.S. 479'da, Semerkand şehri ise 509'da elçi göndermekten vazgeçmişlerdir. Buradan da S'u-te'nin ve Semerkand'ın bir başkası tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Çin ve Batı kaynaklarında bu bölgelere Ak Hunların sahip olduğu görülür.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Konukçu, **a.g.t.**, s. 74; Enoki, **a.g.m.**, s.234.

Onlar M.S. 400 yıllarında Juan-Juanların hâkimiyeti altında Kazakistan'ın güneyindeki Cungarya steplerinde bulunmuşlar ve V.Behram Gur'un (420-38) saltanatı sırasında Horasan bölgesine yerleşmişler ve 425 yıllarında da iyice güçlenerek Yüeh-chi topraklarını ele geçirmişlerdir. Böylece Sasanilerin karşısına çıktılarsa da 427'de Behram Gur Ak Hunlara bir darbe vurmuştur. Fakat Behram'ın halefi II.Yazgird (438-457) zamanında Ak Hunlar Semerkant, Buhara ve Belh havalisini zaptetmişlerdir. 460 yıllarında doğuda Tarım Havzası'nın batı bölümünde, kuzeyde Amu Derya ve Sir Derya arasındaki Sogd sahasına ve Tanrı dağlarına kadar olan yerlerde hüküm sürmeye başlamışlardır. Bu arada Sasanilerin iç işlerine karışan Ak Hun beyi Kun-kan himayesine aldığı Firuz'u Sasani tahtına çıkarmış ve Kuzey Hindistan'daki Gupta devletini dağıtmıştır (470). Bir süre sonra patlak veren anlaşmazlıklardan dolayı 484'te Amu Derya kıyılarında Sasani hükümdarı Firuz'u yenen Ak Hun kağanının adı, Bizanslı tarihçi Theophanes'te "Ephthalanos" şeklinde geçmektedir ki, onlara bazen tarihi belgelerde Eftalit denmesinin sebebi de bununla bağlantılıdır. Ancak bu konu üzerine henüz kesin bir açıklama yoktur. S.Gömeç'in ise bu konudaki görüşü onların "Apa Tölös"ten gelebileceği yolundadır.¹⁵⁸

Ak Hun/ Eftalitler böylece artık tarih sahnesine çıkmış ve boy göstermeye başlamıştır. Orta Asya'nın en güçlü kavimlerinden biri olan Ak Hunlar Sasanilere karşı daha da güçlenmiş ve yeri geldiğinde onlara güçlü olduklarını da ispatlamışlar idi.

¹⁵⁸ Gömeç, **a.g.e.**, s.48.

B. Doğu Avrupa'ya Göçleri

a. Horasan ve Türkistan'da Ak Hunların Faaliyetleri

Bakteria'nın zaptından sonra Ak Hun ordusu İran'a karşı güçlendi. Onların bir kısmı Kafkas ötesi bölgesini ele geçirdi, bir kısmı da Fergana, Soğdian daha sonra da Bakteria ve Gandharra'ya ilerledi. Muhtemelen en son olarak da Hindistan'a ulaştılar; ama Türk nüfusunun az olduğu yerlerde asimile olmaktan kurtulamadılar. Ak Hunların arkeolojik buluntularından da anlaşıldığı gibi onların hakanları hemen hemen bütün Asya'daki gelenek, görenek, dil ve dinlerini benimsemişlerdir. Paralarında Zerdüştlük, Buddhizm, ve Shiva izlerinin bulunduğu Hinduizm dininin yanı sıra Greko-Bakteria döneminin karakteristik tanrılarını da görebiliriz. Ancak Keşmir'de yaşayan kişilerin Buddhist olmadığını yazanlar da vardır.¹⁵⁹ Ak Hunların paralarında hakan ismi ve unvanı Fars dilinin Bakterian lehçesinde yazılmıştır. Bu paralarda Sanskrit dilinin Brahmi alfabesi ile yazılmış yazılar da görebiliriz. Bunların hepsi onların yerleştikleri bölgenin bütün özelliklerini benimsediklerini gösterir.

Bununla birlikte İranla olan mücadeleler Sasani kralı Firuz yüzündendir.¹⁶⁰ Çünkü Firuz Hunların gelir kaynağı olan savaş haracını vermeyi reddetmiştir. Bilindiği gibi Ak Hunlar, M.S. 457 yılında Sasani kralı Yazgird ile temasa geçmiş ve

¹⁵⁹ S.Beal, **Si-yu-ki**, Buddhist Records or The Western World, C. I, Londra 1906, s.164.

¹⁶⁰Konukçu, **a.g.t.** s.77.

onlarla başarılı bir savaş gerçekleştirmiştir.¹⁶¹ Yazgird'in ölümünden sonra Sicistan'ın yönetimini oğlu Firuz'a vermiş, tahta ise diğer oğlu Hürmüz geçmiştir. Kardeşinin tahta geçtiğini öğrenen ve ileri gelenlerin desteğini kazanan Firuz, Amu Derya'ya hücum eder ve amacına ulaşmak için de Ak Hun hakanı Aksungur'dan yardım ister. Aksungur önce Firuz'un haklı olup olmadığını araştırdı. Bu sebeple Firuz'un, Merv er-Rud'dan üç mil uzaklıkta yer alan ve Belh istikametinde bulunan Talekan'da oturmasını söyledi. İran'da Hürmüz'ün idaresinden hoşlanmayan ileri gelenler, Firuz'un Talekan'da oturduğunu duyunca yanına geldiler. Bunun üstüne Aksungur Firuz'a bazı şartlar öne sürerek¹⁶² ona yardım etmeyi kabul etti ve 30 bin kişilik güçlü bir ordu gönderdi. Bu katılımla Firuz'un üzerine yüründü. Savaş meydanında Firuz, kardeşini yenerek Sasani tahtına çıktı (458).¹⁶³ Ak Hun kuvvetleri Firuz'un tahta çıkışını sağladıktan sonra memleketlerine geri döndüler, ama bu arada onlar pek çok hediyelerle mükâfatlandırıldı. Firuz, Aksungur'a verdiği söz gereğince Ceyhun üzerindeki Tirmiz ve Vasgirt'i Ak Hunlara bıraktı.¹⁶⁴

Ak Hun hakanı bu sırada Toharistan, Badahshan ve Bakteria'ya hâkimdi. Ancak bir süre geçince Firuz savaş haracını vermeyi reddetti. Ak Hunlarla araları

¹⁶¹ Aradi, "The History of White Huns", **Mikes International**, C. VIII, 4. Baskı, Den Haag 2001, s.40.

¹⁶² Konukçu, **a.g.t.**, s.77.

¹⁶³ F.H.Skrine-G.D. Ross, **The Heart Of Asia**, London 1899, s.130-138.

¹⁶⁴ J.Deguignes, **Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi**, çev. Hiseyin Cahid, C. II, İstanbul 1923, s. 202; Litvinsky, **a.g.m.**, s. 143.

yeniden bozuldu¹⁶⁵. Bunu körükleyen olaylardan biri de, barış müzakerelerinden birinde Firuz, kendi kızının veya kardeşinin Aksungur ile evlenmesi hakkında söz vermiş olmasıdır. Aksungur, Firuz'dan bu şartın yerine getirilmesini ister. Firuz bu evliliğe taraftar değildi çünkü kızının veya kardeşinin bir Türk ile evlenmesini istemiyordu. Priskos tarafından ismi "Kunchas" olarak bildirilen bu prenses Aksungur'a gönderilmemiştir. Firuz bir hile düşünmüş ve sarayında bulunan bir cariyeyi, Aksungur'a prenses olarak yollamaya karar vermiştir. Cariyeyi bir heyet ile Aksungur'a gönderir. Fakat cariye durumun sonradan anlaşıldığı takdirde hayatını kaybedeceğini düşünerek Ak Hun hükümdarına her şeyi anlatır. Aksungur, cariyeyi affeder. Yalnız Aksungur, Firuz'un gerçek kişiyi göndermemesine çok kızmıştır. Bunun üstüne Firuz'a kendi silahı ile karşılık vermek ister. Sasani sarayına gönderdiği elçisi, Firuz'dan Ak Hunlar'a yardım etmesi için kuvvet yollamasını söyler. Firuz birkaç komutanı ona yollar. Onlar, Ak Hun ülkesine vardıkları zaman, Sasani askerleri ve kumandanları pusuya düşürülür. Bir kısmı ölür ve bir kısmı da sakat olarak Firuz'a geri gönderilir. Firuz Aksungur'ın neden böyle bir harekette bulunduğunu anlamakta gecikmez ve böylece sahte prenses göndermenin cezasını subaylarının öldürülmesiyle ödemiş olur. Firuz, Ak Hunlar karşısında kırılan gururunu onlara bir ders vermek için sefer hazırlıklarına girişir. Kendisi de ordunun başında olduğu halde Gürcü ve Grek coğrafyacılığının "Hyrcania" olarak bahsettiği Türkmenistan'a doğru ilerlerler. Deguignes'in de bahsettiği Ak Hunlar'ın sınır kasabası olan Balâm'ı ele geçirir. Muhtemelen burası daha önce ikamet ettiği

¹⁶⁵ W.M.Mc Govern, **a.g.e.**, s.411.

Talekan'dır.¹⁶⁶ Fakat Firuz, Aksungur ile karşılaşma imkânı bulamadan geri dönmek zorunda kalır.

Yaklaşık on yıl kadar bir süre içinde Ak Hunlar ve Sasaniler arasında çok önemli gelişmeler yaşanmaz. Ancak 475 senesinde Firuz, Aksungur'a karşı yeni bir sefer düzenler. Bu savaşın neden patlak verdiği konusunda kaynaklarda bilgi yoktur.

Aksungur, Firuz'a iyi bir ders daha vermek istemiştir. Türklerin savaş usullerinden olan "Turan taktiği" ile ona bir sürpriz hazırladı. Sonuç olarak da Ak Hunlar, Firuz'la bir ovada karşı karşıya geldiler. Aksungur'un emri ile Ak Hun kuvvetleri geri çekilmeye başladı. Ovanın gerilerinde bulunan dağlık bölgeye doğru çekiliyor gibi gözüktüler. Geçitler geride bırakıldıkça birkaç Ak Hun kuvveti de kendisini gizlemekteydi. Firuz, Aksungur'a karşı kolay bir zafer kazanacağı hevesi ile geçitlere hiç emniyet tedbiri almadan girdi. Adamları kendisinin hatalı olduğunu söylemeye bile cesaret edemediler. Sasani ordusunda Bizans İmparatoru Zenon'un (474-491) elçisi de bulunuyordu. Procopius bu elçinin isminin Eusibios olduğunu söyler.¹⁶⁷ O, da Firuz'un düşman üzerine tedbirsiz olarak gidişine şaşırılmış ve nihayet Firuz'a yaptığı hatayı söylemeye cesaret etmiştir. Sasani büyükleri ve kumandanları da Eusibios'u desteklediler ama Sasani ordusu böylece çember içine alınmaktan kurtulamadı. Firuz'un bu durumda Aksungur'a giderek aman dilenmesi gerekiyordu. Aksungur, Firuz ve ordusunu tek bir şartla bağışlayacaktı. O da, Firuz'un bizzat kendi ayaklarına kapanması gerekecekti. Büyük Sasani şahının yere kapandığı görülmüş şey değildi. Şayet Aksungur'un ayaklarına kapanırsa belki de hayatı

¹⁶⁶ Deguignes, **a.g.e.**, s. 204.

¹⁶⁷ H.B.Dewing, **a.g.e.**, s.1-3.

boyunca bu yüz karasını kabul etmek zorunda kalacaktı. Karasızlık içinde sıkıntılı anlar geçiren Firuz, din adamları ile görüştü. Onlar bir şahın ancak Zerdüş önünde eğilebileceğini söylediler. Bu sırada Firuz'un aklına parlak bir fikir geldi. Şayet güneş doğarken Aksungur'un ayaklarına kapanırsa, bu hareketi dolaylı olarak kendisini küçük düşürmezdi. Din adamlarına fikrini anlattı, onlar da uygun buldular. Firuz, Sasani elçilerini Aksungur'a göndererek ayaklarına kapanmayı kabul ettiğini bildirdi. Yalnız merasim sabaha karşı icra edilecekti. Aksungur bu teklifi onayladı. Firuz, Aksungur'un yanına geldi. Sabah vakti, güneş ışıklarını dünya üzerine gönderirken, Firuz yüzünü ona çevirerek, Aksungurun ayaklarına kapandı. Sasani ve Ak Hun askerleri bu manzarayı ibret içinde izliyorlardı. Aksungur, Firuz'un ayaklarına kapanmasından çok memnun oldu.

Bunun ardından Firuz 475 senesinde Ermenistan taraflarında çıkan sorunlar için oraya gitti. Daha sonra Firuz Ermenistan'dan dönünce Ak Hun meselesini kesin olarak neticelendirmeye karar verdi. Kendi kumandanlarından Suhra'yı Sicistan'a gönderdi ve buranın idaresini ona verdi. Ak Hunlara karşı sefer hazırlıkları yaptığı sırada Sasani sarayının ileri gelenleri Firuz'dan böyle bir girişimde bulunmamasını söylediler. Firuz içindeki intikam ateşi hevesi yüzünden onları dinleyecek durumda değildi. O, her an kırılmış gururunu tekrar kazanmak istiyordu.

Aksungur'a verdiği sözü bozmak taraftarı gibi görünmeden bazı hilelere başvurdu. Vaktiyle iki devlet arasında sınırı tespit edilen sütunu filler yardımı ile Ak Hun arazisinin içlerine doğru çekti. Ak Hun hükümdarı Firuz'un akıllanmadığını anladı. Bu defa ona iyi bir ders vermesi gerekiyordu. Firuz'a sütun'un çekilmesinden dolayı harp ilan etti. Sasani ordusu harp alanına gelmeden önce Aksungur derin

hendekler kazdırttı. Üstlerini dallarla ve toprakla örttürdü. Sadece kendi askerlerinin bildiği küçük geçitler bıraktırdı. Kuvvetleriyle savaş alanına gelerek mevzilendi. Harp başlar başlamaz Aksungur geri çekilme işareti verdi. Firuz Aksungur'un mağlubiyetinden kurtulmak için gerilediğini sanıyordu. Ordusunu saldırıya geçirdi. Üstü dallarla örtülü hendeklerin üzerlerinden yürürken ağırlığa dayanamayan ağaçlar çöktü. Süvariler ve diğer bir kısım Sasani askeri düştükleri tuzaktan çok geç haberdar olabildi. Pek çok Sasani askeri ölmüştü ve Firuz da bunların içindeydi. Karargâhtaki birçok din adamı ve Firuz'un kızı da ele geçirildi. Sicistan valisi Suhra, yanındaki Sasani kuvvetleri ile süratle Ak Hunlar'a saldırdı. Bu ordunun 100.000 kişiden ibaret olduğu da kaynaklarda söylenmektedir. Suhra, Merv'e doğru hareket etmiş ve buradan Aksungur'a tehdit dolu bir mektup yazmıştı. Aksungur, ona savaşın kendisi tarafından değil, Firuz tarafından başlatıldığını bildirdi. Merv'den Kuşmihan'a gelen Suhra, Ceyhun Nehri'ni de geçmiş ve Beykend önlerine kadar ilerlemişti. Sonunda Aksungur'la bir barış anlaşması yaparak memleketine döndü.¹⁶⁸

Burada Suhra'nın yardımı ile Firuz'un en küçük oğlu Kavad (488-531) Sasani tahtına oturdu.¹⁶⁹ Kavad devrinde (488-531) devlet içten sosyal çöküntüler içinde çalkalanmaya başlamıştı. M.S. 488'de Mezdek isimli biri Mani inancındaki "ikili" telâkki (aydınlık-karanlık, iyilik-kötülük mücadelesi) üzerine sosyal huzursuzlukları da ekleyerek, o tarihlerde yorulan ve iktisadi darlık içine düşen topluluğu kurtarmak iddiası ile düşüncelerini yaymaya başlamıştı. Buna göre insanların huzurunu bozan iki şey vardı: biri servet, diğeri kadın. Bunların her ikisi

¹⁶⁸Deguignes, **a.g.e.**, s. 208; Konukçu, **a.g.t.** , s.80-81.

¹⁶⁹ Aradi, **a.g.m.**, s.41.

de herkesin ortak malı olduğu takdirde yeryüzünden kötülük kalkacaktı. Bu tipik komünist propaganda neticesinde arazi ve servet sahiplerine karşı kışkırtılan halk, Mazdek ve müritleri tarafından ayaklandırıldı. Din adamları ve asıller öldürüldü, kadınlar tecavüze uğradı, evler ve konaklar yağmalandı. Devletin daha iyiye gideceği konusunda Mazdek'e inanma gafletinde bulunan Kavad zindana atıldı ama kız kardeşinin yardımı ile hapisten kaçtı.¹⁷⁰ Babası Firuz'un yaptığı gibi Kavad'da Ak Hunlara sığınmak zorunda kaldı. Uzun bir süre bekledikten sonra Ak Hunlardan temin ettiği yardımcı kuvvetlerle İran'a girdi. Kardeşi Tahmas'ı mağlup ederek, tahtı tekrar ele geçirmiş oldu.

Ancak Kavad 497 yılında tekrar tahttan indirilerek hapse atıldıysa da O, kız kardeşinin yardımı ile kurtuldu ve Ak Hunlara sığındı. Son derece şanslı Kavad yeniden Ak Hunlar'ın yardımı ile üç yıl aradan sonra yeniden tahtına sahip oldu.¹⁷¹

Kavad, Ak Hunların yardımına karşılık epey bir meblağ ödemiş olmalıdır.¹⁷² Verilen bu paradan dolayı da Sasani maliyesi büyük bir sıkıntıya girmekle beraber en önemli iki şehri olan Merv ve Herat'ı da kaybettiler. Ak Hunlar, İran'da kazandıkları bu zaferlerden sonra Hindistan'a karşı yeni bir sefer hazırlığına başladılar.¹⁷³

¹⁷⁰ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.83.

¹⁷¹ Konukçu, **a.g.t.**, s.97-98.

¹⁷² Konukçu, **a.g.t.**, s.82.

¹⁷³ Aradi, **a.g.m.**, s.41.

b. Ak Hunların Hindistan'daki Faaliyetleri

M.S. 5.yüzyılın ilk yarısında Ak Hunlar yöneticileri, Greko-Bakteria ve Kuşan yöneticilerinin politik genişleme rotalarını takip ederek, güneyde asgari bir dizi hareketlerde bulundu. Buna bağlı olarak Hint kaynaklarındaki Gupta İmparatorluğu ile mücadele eden Ak Hunlar, Hindistan'ın bir bölümünü kontrol altına aldılar.¹⁷⁴

Hint âlimlerinden Prof. Modi, Hunların Hindistan'da güçlendikten sonra, kendilerine yaylak ve kalacak yer ayarlamaya çalıştıklarını, bunda bazen başarılı, zaman zaman da başarısız olduklarını söyler.¹⁷⁵ İşte bu cümleden, Hint kaynakları Hindistan'a karşı ilk Hun saldırısının tahminen M.S. 455 yılında günümüzdeki Pakistan'da bulunan Penjap bölgesine yapıldığını gösterir. Fakat o dönemdeki Hint kralı Skandagupta onları yenilgiye uğrattı¹⁷⁶ ve bu olay Bhitari'ye dikilen zafer anıtına da kaydedildi.

Bunun yanı sıra Skandagupta'nın Ak Hunların karşısında oldukça zorlandığı anlaşılıyor ki, Bhita'daki yazıtta Guptaların, Hunların mücadelelerine değinilir. Fakat

¹⁷⁴ Kurbanov, **a.g.t.**, s.176.

¹⁷⁵ J.J.Modi, "About the Huns who conquered India", **Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society**, 1926; s.52.

¹⁷⁶ R.S.Kushava, **A Glimpse of Bharatiya History**, Delhi 2003, s. 52-56.

Guptalarla, Türklerin arasındaki çarpışmaların başladığı tarih konusunda fikir bütünlüğü yoktur. Kimileri 455, bazıları da 457-460 tarihlerini gösterirler.¹⁷⁷

Ak Hunların Gandhara'ya nasıl girdikleri hakkında da tartışmalar vardır. Bunlardan bir tanesi, Ak Hunların Nagarahara'nın ötesinden batıdan kuzey-batıya gelerek ilk olarak Zabulistan, Kapisa ve Bamiyan'ı daha sonra Gandhara'yı ele geçirmişlerdir. Ayrıca onların Bamiyan, Kapisa ya da Zabulistan'a uğramadan Karakurum ve Hindikuş arasındaki vadiden geçip, Toharistan'dan kuzey-batıya geldiklerini öne sürenler de mevcuttur.

Kafkas ötesi, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'daki Hunlar arasında akrabalık olup olmadığı hususunda tartışmalar hala devam ediyor. Bazı ilim adamları Ak Hunlarla Eftalitlerin ayrılığına bile tereddütte kalmaktadır ki eldeki paralardan yola çıkarak kesin bir şey söylemek yeterli değildir.

6. asrın ortlarına doğru (520) Hindistan'ın kuzey taraflarını ziyaret eden Sung Yun, Ak Hun/Eftalit tarihi için bize birtakım bilgiler sunmaktadır. O, Gandhara'ya (Kan'o-lo) gitmiş ve günümüzdeki Swat vadisine de (Wie-chang) uğramıştı. Bu bölgeyi ele geçiren Ak Hun/ Eftalit önderinin unvanı "Tigin" idi.

Bununla birlikte Skandagupta'nın 470 tarihindeki ölümü ve varisleri arasındaki taht kavgaları Gupta devletinin yıkılmasını hızlandıracaktır ki buna bağlı olarak Budagupta Malva'da, Puragupta Bihar'da bağımsızlıklarını ilan ettiler.

¹⁷⁷ Kurbanov, **a.g.t.**, s.176; J.Harmatta, "Late Bactrian Inscriptions", **Acta Antiqua Scientiarum Hungarica 17**, Budapeşt 1969, s. 297-432.

İşte Hindistan'ın kuzeyinde bu hadiseler yaşanırken Ak Hun Devletinin başında Tigin unvanını taşıyan Toraman (Törümen) bulunuyordu.¹⁷⁸ O, Hindistan'ın fethinde çok önemli bir yere sahiptir ki herhalde bu yüzden tahta oturdu. Hintçe belgelerde varsayımlarla şahin anlamına gelen Jauvla gibi lakaplarla da anılır.¹⁷⁹ Bazı yazıtlarda ise onun ismine “Toprakların yöneticisi ünlü Törümen” denmektedir.¹⁸⁰ Dolayısıyla Hindistan'da Ghoşitarama Manastırı'nda yapılan kazılar sırasında bulunan mühürlerden birinin üzerinde To-Ra-Ma-Na (Törümen), diğer tarafında “Huna-raja” yazısına rastlanması ilginçtir. Raja¹⁸¹ Sanskrit kökenlidir. Kral ve hükümdar anlamına gelmektedir. Huna ise Toraman'ın (Törümen), idare ettiği Ak Hunlara karşılıktır. Arkeologlar bu mühürleri 513 veya 515 diye tarihlendiriyor. Şimdiye kadar ele geçen paraların nümizmatlar tarafından “atlı”, “Sasani büst”, “yarım drahmi” olmak üzere üç sınıfa ayrıldığını biliyoruz. Toraman'ın portresinin bulunduğu cephenin arkasına gelen yerde sembolü görülmektedir. Paraların üzerindeki yazılardan Toraman'ın “Şahi Jabuyla”, ”Şahi Jabul”, “ Deva Jayati”¹⁸²,

¹⁷⁸Gömeç, **a.g.e.**, s.50.

¹⁷⁹ G.Melzer, “A copper scroll inscription from the time of the Alchon Huns”, **J.Braarvig(ed). Manuscripts in Schoyen Collection III**, Oslo 2006, s.251-314.

¹⁸⁰ F. Fleet, “The coins and history of Toramana”, **The Indian Antiquary XVIII**, India 1889, s.225-230.

¹⁸¹ Sanskritçede “ca” harfi İngilizceye çevrilirken “ja” olarak çevrilir. Bu yüzden buradaki kelimenin Türkçe transkripsiyonu da “Raja” değil, “Raca”dır.

¹⁸² Türkçe transkripsiyonu “deva cayati”dir. Sanskrit dilinde “deva” “tanrı” anlamında “cayati” ise “ci” “galip gelmek” fiilinin isimleşmiş hali olup “deva cayati” de “Galip gelen Tanrı” anlamındadır.

“Vijitavanir Avanipati Sri”¹⁸³ unvanlarını takındığı anlaşılmaktadır. Prof. R. Ghirshman, Ramanila parasının, Toraman’ınkilere benzediğini ileri sürerek, aynı kişiler olması ihtimalinden bahseder. Şimdilik Ramanila ismine bu sikkeden başka bir yerde karşılaşılmış değildir. Böyle olmakla beraber Ramanila’nın 455-456 senesinde Zabulistan’da bağımsızlığını ilan etmiş kimse olma ihtimali de vardır. Diğer bir ihtimale göre, Sung Yung’un 520 senesinde Gandhara’da görmüş olduğu Lae-lih’de olabilir, dendiğini de gözden ırak tutmamak gerekir.

Bu bakımdan Toraman (Törümen) devri için başvurulacak kaynaklar arasında kitabeler de önemlidir. Halen ona ait üç kitabe mevcuttur¹⁸⁴ ki bunlardan birisi Eran Kitabesidir. Eran Hindistan’ın kuzeyde bulunan bir eyalettir veBu kitabe Sagar bölgesinde bulunmuştur. Vishnu için bir tapınak yapılmadan önce dikilmiş ve üzerindeki yazılar Brahmi yazısı ile kazınmıştır.¹⁸⁵ Ayrıca bu kitabe Toramana’nın (Törümen) ilk saltanat yılına aittir.¹⁸⁶ Bu kitabede Toramana’dan (Törümen) bahseden cümlelerden bir tanesi şu şekildedir: “Maharajadhiraja/ kralların kralının ilk yöneticilik yılında çok büyük üne ve şerefe nail olan Toraman dünyayı yönetiyordu.”

¹⁸³Türkçe transkripsiyonu “vicitavanir avanipati sri”dir. Sanskrit dilinde “vicita” “korku salan, korkutan”, “vani” “istemek”, “avani” “dağlar”, “pati” ise “hükümdar”, “sri” “saygıdeğer” anlamlarında olup “vicitavanir avanipati sri” ise “korku salan saygıdeğer dağlar hükümdarı” anlamına gelmektedir.

¹⁸⁴ Konukçu, **a.g.t.**, s.85-86.

¹⁸⁵ Aradi, **a.g.m.**, s.43.

¹⁸⁶ Konukçu, **a.g.t.**, s.85-86.

Toraman'ın (Törümen) adına ayrıca Kuzey Pencap'taki Kura bölgesinde, Brahmi alfabesiyle yazılmış bir kitabeye daha rastlamaktayız. Bu kitabenin bir bölümüne Javulah, Maharajadhiraja unvanları ve Sri Toraman'ın dönemi kazanmış olup üzerlerinde hiç tarih yoktur. Fakat 5.yüzyılın son çeyreğinde dikildiği ortadadır. Burada Sanskritçe yazılmış olan Maharajadhiraja “krallar kralı” kelimesi her iki taş kitabeye de kazanmıştır; fakat Kura kitabesinde ilim adamları en çok bu yazıtlardaki Javula kelimesinin üzerinde durur. Bunun Gandhara'nın merkezi olan Javula karşılığına geldiğini ve Toraman'ın (Törümen) da burada doğduğuna işaret ettikten sonra kelimenin Türkçe şahin manasına geldiğini söylerler. Bu isimleri farklı paraların üzerlerinde görebiliriz. Kitabedeki Saha Jauvla, “Kabil'in yöneticisi” anlamındadır. Fakat “Javlah, Juvl” kelimelerinin eski Türkçe'de “şahin” anlamına geldiğini söylenmesinde de eski Türklerin yırtıcı kuş isimlerini unvan veya ad olarak kullanmalarından olabilir. Bu, Macarların Tuğrul'u gibi Ak Hunların kutsal kuşları olabilir. Aksi takdirde, eğer Javlah, Zabula, Zabola kelimeleri şehir ismi olsaydı, bu kelimelerin Türkçe kökenleri de aynı olurdu.

Toraman'dan (Törümen) bahseden diğer bir yazıt da Gwalior'da bulunmuş olup bunun onun oğlu Mihiragula çağında kazındığı (530'lar) sanılıyor. Kitabe, Güneş tanrısı ve Shiva adına yapılan bir tapınaktaki direk üstündedir. Burada kısaca Toramana'nın (Törümen) ailesinin ömrünün arttığından, Mihiragula'nın dünya hükümdarı olduğundan da bahsedilir. Kitabede geçen Pasupati, Shiva'nın bir diğer adı olduğu, Toraman ve Mihiragula'nın onun izinden gittiği bahsedilir.

Bu üç kitabenin yanı sıra arkeolojik buluntulara göre Hindistan'ın merkezindeki Orta eyaletlerde, Madhya Pradeş ile batıda Racastan ve Ganj'a kadar

kuzey ve Kuzey-batı Hindistan, Gandhara, Doğu İnan ile Bakteria'ya hâkim olan ilk Hun yöneticileri hakkında bilgi veren sayısız paralara sahibiz. Bu da demek oluyor ki, Hunlar Hindistan'ın hemen hemen yarısını yönetmiştir.

Bu Toraman'ın paralarının 18.yüzyılda Keşmir pazarlarında bile geçtiği söylenir. Bu paralardaki "Sahi Zabula" ya da "Sahi Jauvla" isimleri ile birlikte verilen Shiva ve onu taşıyan hayvanın bu paralarda bulunmadığı onun yerine güneş çarkının bulunduğu yazılmıştır. Buradaki güneş çarkından da onların güneşe saygı gösterdikleri anlaşılmaktadır. Hintli Hun araştırmacılarından A.Bisvas, onların gittikleri yerin gelenek ve göreneklerine çabucak uyum sağladıklarını, hatta dinlerini bile değiştirdiklerini söyler.

Bu taş kitabeler, paralar ve Buddhist kitapların yanı sıra Cainst Kuvalayamala ve Kalhana'nın Rajatarangini'si de Ak Hun Devleti hakkında bize bilgi verir. Bu kaynaklara göre iyi bir savaşçı ve pek çok başarı kazanan Toraman (Törümen) Hindistan'ın gerçek manada ilk yabancı hükümdarıdır.

Devlet kurucu bu Türk hakanının merkezi kuzeyde Peşaver, güneyde Malva topraklarının arasındaydı. Bilhassa Malva Sakaların ve ardından Kuşanların da merkezi durumundaydı. O hâkimiyette bulunduğu yıllarda yerel Hint prenslerinden de yararlanmayı bildi ve Buddhizm, Hinduzim ve Caynizm gibi dinleri üçlü bir ittifak yaptı. Dolayısıyla onun devrinde halktan pek şikâyet gelmemiştir. Tıpkı diğer Türk hakanları gibi önce tebaasını duyurmuştur.¹⁸⁷ Çünkü Kök Türk yazıtlarından da

¹⁸⁷Aradi, **a.g.m.**, s.43.

anlaşıldığı üzere hükümdarın başlıca vazifelerinden birisi a  milleti doyurmak, çıplak milleti giydirmektir.

Bu arada Çin kayıtlarına göre Toharistan ve Bakteria'da oturan hükümdarın ismi Yen-tai-i-li-t'o'dur. Bu hükümdar Toraman'ın ölümünden bir yıl sonra Liang'lar sarayına elçi göndermişti. Toraman'ı , "Tigin" unvanı ile Afganistan ve Kuzey Hindistan'ın fethine mecbur eden acaba Yen-tai-i-li-t'o muydu? Bu konuda kaynaklarda açık bir bilgiye sahip değiliz. Sung Yun notlarındaki Lae-lih'i de Cunningham tarafından Toraman'ın babası olarak gösterilmiştir. Paralarda nasıl Ramanila tek olarak görünüyorsa, Lae-lih'de sadece Sung Yun vasıtasıyla bilinmektedir. Lae-lih bir şahıs ismi mi idi? Marquart'ın bu hususta yardımımıza koşmaktadır. Ona göre Lae-lih "Tigin" kelimesinin yanlış anlaşılarak kayda geçirilmiş şeklidir. Prof. G bl' n n mizmatik tetkiklerinde bile Lae-lih ismine rastlanılmamıştır.

Bununla beraber bazı araştırmalarla Ak Hunlar, Yüeh-chi ve Kuşanlara bağanır. Ayrıca El Biruni'de Kabil'de hüküm süren Türk veya Kabil şahının unvanı Laga-Turman diye diye geçmektedir ki bunun da Toraman (Törümen) olduğu ortadadır.¹⁸⁸ Toraman kelimesinin manası hususunda da değişik görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri Tolstov'a aittir. Ona göre bu kelime "tora" Çuvaş dilinde "tanrı" anlamına gelmekte, "tora"+"man" şeklinde de sondan ekleme modern Türk dillerinde kullanılmaz, bu yüzden de "ko+man" şeklinde yazılmalıdır. Gumilev'e göre "tore" kelimesi Türküdeki "kanun ve ilke" anlamındadır. J.Karabachek'e göre

¹⁸⁸ Konukçu, **a.g.t.**, s.86-87.

ise bu kelime Türkçe'dir ve "isyancı, baş kaldıran" anlamındadır.¹⁸⁹ En son olarak da Prof. Gömeç kelimeyi bugün de Türkçede kullanılan "Tör"den, "başköşe, taht"tan getirmektedir ki herhalde taht veya tahtın sahibi demek olduğunu söyler.¹⁹⁰

5. asrın ortalarında Skandagupta'nın ölümünü takriben Toraman (Törümen), Guptaların iç anlaşmazlıklarından faydalanarak Kuzey Batı Hindistan'a kadar uzanan seferler tertip etti. Buradaki fütihat devresini iki kısımda incelemek mümkündür. İlkinde Pencap, Guptalardan alındı. İkincisinde ise Toraman (Törümen) Budagupta'nın vefatını fırsat bilerek Guptalara hücum etti. 6.asrın başlarında Guptaların bazı önemli şehirlerinden Pavvia Sakkala (Sialkot), Eran, Malva ardı ardına Ak Hunların eline geçti. 510 senesinde ise Hindistan'ın Valahbi racalarından Bhatarke, Toraman'ın Kuzey Hindistan'a doğru vuku bulan ilerleyişine mani olmayı başardı. Hatta iki taraf arasındaki savaşta Toraman başarısızlığa uğradığı görülür ki bu yenilgiden sonra onlar Baladitya'yı yani Narasimhagupta'nın bulunduğu eski Bengal bölgesini terk ettiler.¹⁹¹

Ak Hunların meşhur hükümdarı Toraman (Törümen) M.S. 515 yılında Benares'te öldü. O, vefatından önce oğlu Mihiragula'nın halefi olduğunu bildirdi. Babasının bütün mal varlığının Mihiragula'nın olduğu bildirilir; ancak babasının sabır ve dürüstlük gibi bazı hareketlerinin ona intikal etmediği de söylenir.¹⁹²

¹⁸⁹ Kurbanov, **a.g.t.**, s.179.

¹⁹⁰ Gömeç, **a.g.e.**, s.50.

¹⁹¹ Konukçu, **a.g.t.** s.87.

¹⁹² Aradi, **a.g.m.**, s.44.

Toraman'ın ölümünden sonra tahta oturan oğlu Mihiragula'nın¹⁹³ M.S. 533 yılına kadar Hindistan'ın önemli bir bölümünü yönettiği ve büyük bir mücadeleden sonra kısa süreliğine Keşmir'i de hâkimiyeti altına aldığı bildirilir. Afganistan'ın orta kesimlerinde bulunan Uruzgan'da bulunan kitabelerde onun ismi Mihiragula şekline geçer ki bu isim orijinal Hun ismi olabilir.¹⁹⁴ İsmi'nin ikinci kısmındaki "gula" Türkçe ve Macarcadaki "boyla, yula" isminin değişik bir versiyonu olup devlet teşkilatına göre; askeri işlerin dışındaki meselelerle ilgilenen memurdur.¹⁹⁵ Mihiragula'nın isminin anlamları hakkında başka farklı görüşlerde vardır:

Ayrıca bu unvan konusundaki diğer görüşlere bakacak olursak "Mihir" in orta Pehlevi dilinde Mirza'nın değişik bir söylenişi ve Mitra'nın oğlu manasına geldiğini, yine Sanskritçedeki güneşin oğlu veya güneşten doğan anlamını taşıdığı, son hecenin Grekçe Gollas'tan geldiği ve güneşten parlak manasında olduğunu söyleyenler varsa da o an itibarıyla kelimenin Çinçe yapılışının Mihira'dan farklı olması gerekir.¹⁹⁶ Ayrıca Mihiragula'dan bahseden üç tane kitabe bulunmaktadır. Bunlardan Gwalior Yazıtı 530 yılında dikilmiş olup; ¹⁹⁷ burada onun kahramanlığı, güvenilirliği ve adaleti, babası ve kendisinin ömrünün büyüklüğünden söz edilir. ¹⁹⁸

¹⁹³ Kurbanov, **a.g.t.**, s.179.

¹⁹⁴ Aradi, **a.g.m.**, s.44.

¹⁹⁵ S.Gömeç, "Boyla ve Baga Unvanı", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.1, sayı 1, 2010, s.77.

¹⁹⁶ Gömeç, **a.g.e.**, s.53.

¹⁹⁷ Konukçu, **a.g.t.**, s.89.

¹⁹⁸ Fleet, **a.g.m.**, s.235, 314.

Tahminen 533 tarihinde kazınan Mandosir Yazıtında Mihiragula Gwalior zaferi ve bir kabile beyi olan Yasadharmanana mağlubiyetini anlatır. Son olarak Kandhar'ın kuzeydoğusunda dağlık bir bölgede bulunan Uruzgan (Ruzgan) yazıtıdır; Tanrıdan güç alan, ünlü Zabulistan hükümdarı Mihiragula'ya atıf vardır. Yazıtın bulunduğu yerin Mihiragula'nın yaylağı olduğu sanılmaktadır.¹⁹⁹

Racatarangini'deki bilgilere göre, Mihiragula'nın Buddhist rahiplere baskı yaptığı, buna rağmen Hinduizme beğenisi olduğu, Shiva ve Güneş Tanrısı için Shringar yakınlarındaki Keşmir'de Mihreshvar denilen bir tapınak yaptırdığını, cesur ve acımasız bir savaşçı olduğunu öğreniyoruz.

Mandasir Yazıtından çıkan bilgilere baktığımızda, Mihiragula M.S. 533 yılında Yasodharman tarafından yenilmişti ki, o zamanlarda ülkesinin doğusunu da yönetimi altına almak ve güçlenmek istiyordu. Fakat o, Bihar devletinin merkezi olan, günümüzde de Patna şehri olarak bilinen Pataliputra da Baladitya'ya da (Gupta devletinin Narasimha adındaki yöneticisinin bir diğer adı) yenildi. Bu yenilgiden sonra Baladitya artık Hunlara ödedikleri vergiyi ödemek istemedi. Hun hakani buna çok kızdı ve doğu krallarını cezalandırmak için ordusunu hazırladı. Fakat Bengal yakınlarındaki bataklık arazide Mihiragula pek çok askerini kaybetti. Bu suretle Baladitya savaşmadan düşmana galip geldi. Buddhist biri olan Baladitya bu şekilde düşmanlarını öldürmemiş onların kendi kendilerini yok etmelerini sağlamıştır. Bu yenilgiden sonra Hun hükümdarı Keşmir'e geri çekildi; çünkü Mihiragula'nın küçük erkek kardeşinin kuzey eyaletlerinin başkenti olan Shakala'ya saldıracağını biliyordu. Keşmir racası ona bir destek verdiyse de Mihiragula entrikalarla bu prensi

¹⁹⁹ Aradi, **a.g.m.**, s.45.

yendi ve onun tahtına sahip oldu. O, uzun zamandır böyle bir başarı elde etmemiști ve M.S. 533'te hastalanıp öldü.²⁰⁰

Hintli ilim adamları onun fatih bir devlet adamı ve Buddhizm düşmanı biri olduğu hususunda ikiye ayrılırlar. Bununla beraber ondan sonra da Ak Hun hâkimiyeti Hindistan'ın kuzeyinde devam etti. Buna bağlı olarak Hint belgelerinden Puranalarda Hunların Toraman (Törümen) ve Mihiragula'yı da içine alan on bir yöneticisinin 300 yıl boyunca bölgeyi yönettiğine değinilir.²⁰¹

Mhiragula 533 yılında vefat etmiştir. Yerine kimin geçtiği hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgi görülmez. Sonraki veriler Ak Hun sahasındaki boy beylerinin kendi başlarına buyruk yaşadıklarını söylerler.²⁰²

Rajatarangini'de, kazılarda çıkan paralar ve kitabelere baktığımızda şunu söyleyebiliriz ki, Mihiragula'nın ölümünden sonra onun en küçük kardeşi Pravarasena²⁰³ yönetime geçmiştir.²⁰⁴

Pravarasena, Toramana'nın en küçük oğlu olup babası M.S. 515'de öldüğünde o, henüz çocuk yaşındaydı. Toraman (Törümen) ölünce Mihiragula ile üvey kardeşi Pravarasena arasında taht için anlaşmazlık çıkmış idi. Rajatarangini'ye

²⁰⁰ S.Beal, **a.g.e.**, s. 168-172.

²⁰¹ Aradi, **a.g.m.**, s.45.

²⁰² V.Smith, **The Oxford History of India**, 2. Baskı, Londra 1921, s. 173.

²⁰³ J.Fergusson," On Indian Chronology", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, C.4, London 1869, s.96; Aradi, **a.g.m.**, s.45.

²⁰⁴ Aradi, **a.g.m.**, s.45.

göre Toraman'ın ölümünden sonra Pravarasena annesi tarafından amcasının evine saklanmış, oradan da ülkenin kuzeyine giderek hacı olmuştur. Pravarasena'nın ismi babasının ve büyük babasının isimlerinden farklı ve Hint ismidir. Bu durum çok dikkat çekicidir. Pravarasena Mihiragula'nın ölümünden sonra ülkenin kuzeyinden Keşmir'e geri döndü ve tahta çıktı. Rajatarangini'ye göre bu olay yaklaşık 533 yılında oldu. Fakat bazı araştırmacılar bu tarih konusunda tartışır. Çünkü Mihiragula'nın ölümünden sonra birkaç yıl için ülkeyi başka bir hanedanlığın prensinin yönettiği söylenir. Öyleyse, Pravarasena'nın iktidarı 537 yılında başlamıştır. Pravarasena o zamanlar yaklaşık 25 yaşlarında idi.

Racatarangini'nin yazarı Kalhana'ya göre 597'ye kadar 60 yıl boyunca ülkeyi o, yönetmiştir.²⁰⁵ Pravarasena'yı da içine alan Hint hükümdarlarının şiirlerinin bulunduğu efsaneleri anlatan kitaplar ve yazıtlar da bunu destekler.

Pravarasena, Saurashtra (günümüzdeki Gucerat eyaleti), Malva'daki prens Siladitya'ya Thanesar'ın krallığındaki Prabhakaravardha'ya karşı tahta geçmesi için yardım eder ki, bu onun güçlü ve sözü geçen bir yönetici olduğunu gösterir. Ancak Hint araştırmacılarına ve Bana'ya göre, Pravarasena'nın daha sonra Hindistan'ın batısında bulunan Prabhakaravardhana'ya karşı yaptığı savaşı kaybettiği de iddia olunuyor ki, bu hadisenin de Thanesar'dan kral Harsha'ya yazılan şiirinde yer aldığı öne sürülür.

Pravarasena'nın ülkesi Keşmir, Pencap'ın batısı, Swat Havzası, Bakterianın güneyi ve Gandhara'yı içine alır. Bu eyaletleri dâhilinde Ak Hunlara ait paralar

²⁰⁵ A.Stein, **Kalhana's Rajatarangini**, Vol 3, Delhi 1900, s.330.

bulunmuştur. Racatarangini, özellikle de Bakteria, Kabil ve Kabil Havzasında Paravarasena'nın Parasenapura adında önemli bir kasabasından bahseder. Burası Keşmir'in merkezindeki, günümüzdeki Shrinagar'a yakın bir yerdir. Buraya Hunların bir köprü bile inşa ettiklerini biliyoruz.

Paravarasena'nın da kendine ait paraları vardır. Diğer Ak Hun paralarında olduğu gibi bu paralarda da yöneticinin isminin yanında "Kidara" kelimesi vardır ki, onlar Kuşan-Kidaritelerle kendilerine bir yakınlık kurar ve bu toprakları zaferlerle kazandıklarını vurgularlar.²⁰⁶

Paravarasena kendi dönemi boyunca bütün hedeflerini gerçekleştiren akıllı bir hükümdardır. Puranalarda bahsedilen, Keşmir yöneticileri arasındaki Paravarasena kısa bir süreliğine oğlu Gokarna'yı yönetime geçirmiştir ki, onun paralarının bazıları Kuzey Hindistan'da bulunmuştur. Rajatarangini'ye göre ise Gokarna 36 yıl iktidarda kaldı ve Shiva için bir de tapınak yaptırdı. Kabil'in güneyindeki Swat Havzasında bulunan Gardez bölgesinde arkeologların bulduğu bir Ganeşa heykeli de onun Hindu inancını benimsediğini kanıtlar niteliktedir. Ayrıca burada bulunan bir taşın üzerine Brahmi alfabesi ile kazınmış "Maharajadiraja Sahi Khingila" yazısı vardır. Bu yazıdan da araştırmacılar Khingila iktidarını 7. yüzyılın ortalarında olduğunu söylemektedirler.²⁰⁷ Ancak Racatarangini'deki bilgilere göre Hsüan Tsang'ın Khingila dönemi için verdiği 600-633 tarihi doğru değildir yani aslında bu tarihlerde Khingila'nın yönetime geçtiği iddia eden büyük ihtimal Hsuang-Tsang'dır. Kim bilir belki de o, bu verdiği tarihlerden sonra Keşmir'den

²⁰⁶ R.Kumar, **History of The Chamar Dynasty**, India 2008, s. 347-348.

²⁰⁷ Beal, **a.g.e.**, s.156.

ayrılmıştır. Onun bize göre doğruluğu tartışılır olan bilgilerinden biri de Khingila'nın dini inancının olmadığı söylemesidir. Fakat sanırız o dini inancı Buddhizm'e dayandırmakta ve Khingila da Buddhist olmadığı için onu böyle görmektedir. Biz yukarıdaki ifadelere de dayanarak onun Shiva'cı olduğunu anlayabiliriz.

Çinli Buddhist Hsüan Tsang Türkistan'a geri dönüşünde bir süre Keşmir'de konaklamış Khingila'nın oğlu Yuddhishtira'nın tahta çıktığını da görmüştür. Araştırmacılar Yuddhishtira'nın hâkimiyet dönemini 557-633 yılları arasına koyar ki, bu da bize Ak Hunların Kök Türkler tarafından tamamen ortadan kaldırılmadığını veya kaldırılmadığını gösteriyor. Veyahut da daha evvelki yıllarda Ak Hun Devletinin kuzeyi ile güneyi arasında bir ayrılma problemi yaşanmış olup; Kök Türk Kağanlığı onların kuzey kolu ile mücadele etmiş olabilir.

Puranalara göre diğer Hun hakanlarının ismi ve yönetim zamanları hakkında kesin ifadeler yoktur. Fakat sadece M.S. 670 yılında Keşmir'e farklı bir hanedanlığın geldiği bilinmektedir.²⁰⁸

c. Ak Hunların Yıkılışı

Mihiragula'dan sonra herhalde Ak Hun Devletini kuzey ve güney diye iki kısımda değerlendirmek gerekiyor. Muhtemelen 6. asrın 2. yarısından itibaren bölünme problemleri yaşanırken, Asya'da önemli olayların gündeme geldiği bir dönemdi ki, bunlardan birisi Kök Türklerin Juan-Juanları yıkarak Merkezi Asya'nın

²⁰⁸ Aradi , **a.g.m.**, s.47.

hâkimi olmaları, diğeri de batıda İran coğrafyasında Anuşirvan gibi itibarlı bir şahın yönetime gelmesi idi.

İran'da bu olayların cereyan ettiği sıralarda Asya'da geleceği çok etkileyecek değişmeler göze çarpıyordu. O zamanlar Orta Asya'nın en büyük devleti Juan Juanlardı. Onlar, 460 yılında Altay bölgesine yerleşen Türkleri (Börülüler) hâkimiyeti altına alıp, Hotan'ı da yağmaladılar. Ancak 6. yüzyılın başlarında Çin'in kargaşa içinde bulunması ve parçalara ayrılması Juan-Juanları kötü etkiledi. Bu durum ise Hunların işine yaradı.

520 yılında, Anaguey Juan Juan tahtına oturduktan sonra amcaları ve amca çocuklarından Szu-li-fa P'o-lo-men ile Szu-li-fa isyan etmişler ve çıkan iç savaş yüzünden de güçleri oldukça zayıflamıştı. Bu sırada Tölösler onlara saldırma planları yaptılar ve 521 tarihinde Açıklu'nun (A-chih-lo) önderliğindeki Tölöslerden bir darbe yediler. Szu-li-fa P'o-lo-men Tabgaç imparatorundan yardım istedi. 523'te meydana gelen felaket de bunlara eklendi. Hatta Anaguey dahi canını kurtarabilmek için Tabgaçlara sığındı. Öyle anlaşılıyor ki burada rahat durmadıklarından dolayı Moğolistan'a geri gönderildiler. 534 yılında, Batı Tabgaç devletinden Kök Türklerin nezdinde bir elçi gönderildi ve bu arada kuzeydeki Tölöslere karşı Juan Juanlar bir başarı kazanmışlardı. 546 yılına gelindiğinde ise bir Tölös ayaklanması üzerine, Kök Türkler Juan Juanları uyarmış ve yardım etmişlerdi. Hatta kaynaklar, bu sırada Bumın'ın elli bin Tölös ailesini egemenliğine aldığını da söylemektedir. Bundan dolayı Bumın, Juan Juan kağanının kızını istedi. Buna çok kızan Anaguey; "Siz benim kölelerimsiniz, demircilerimsiniz, böyle bir talepte bulunmaya nasıl cesaret ediyorsunuz", diye bu teklifi geri çevirmişti. Muhtemelen Bumın'a gönderilen küstah

elçi onu aşağılayınca, öldü. Bu isteğin yerine getirilmemesi üzerine Bumin, bu kez Batı Tabgaç (Kuzey Tabgaç) devletine bir sefir yollayıp, evlilik suretiyle onlarla ilişki kurma dileğinde bulundu. Böyle bir talebin kendi çıkarlarına da uygun düşeceğini bilen Batı Tabgaçlar isteği olumlu karşıladılar. Birbirlerine sıkıca bağlanan Kök Türk siyasi yapısı artık Orta Asya'nın etkili bir gücü haline geldi.²⁰⁹

Bazı iddialara göre Ak Hunlarla Kök Türkler arasındaki ilk vuruşma 555 senesinde vukua geldi, deniliyorsa da bunu doğrulayacak kesin bilgilere sahip değiliz. İslam kaynaklarındaki bir takım yazılardan bu sonuç çıkartılmaktadır; ancak iki Türk idaresi arasındaki şiddetli savaş 558 tarihinde olmalıdır ve batıda bu sırada Kök Türk Kağanlığının merkezine bağlı olarak hassasiyeti kullanan bir İstemi Yabgu²¹⁰ heyeti söz konusudur.²¹¹

²⁰⁹Gömeç, **a.g.e.**, s.32-34.

²¹⁰ Onun ismi Bizans kaynaklarında, Sizabul, Dizavul; Arap kaynaklarında da Sinjibu olarak geçmektedir. Denis Sinor bu benzerliği reddeder ve bu iki isim arasında fonetik farklılıklar olduğuna inanır. Bizans kaynaklarında olduğu gibi Çin kaynaklarında bu isim İstemi'yi, Tardu'yu ve onun oğlunu da göstermez. Denis Sinor: “eğer Sizabul İstemi olsaydı, İmparatorluğun kurucu babalarından biri iki asır sonra bu isme saygı gösterilir ve oğlu Tardu da kesinlikle cenaze törenine gelirdi... Sizabul ile İstemi'nin de aynı kişi olmadığı sonunda ortaya çıkacaktır.”der. D.Sinor, “The Establishment and Dissolution of the Turk Empire,” **The Cambridge History of Early Inner Asia**, London1994, s. 305.

²¹¹ Kurbanov, **a.g.t.**, s.115.

Eski Türk devletinin veya toplumunun iktisadi hayatı birilerinin sandığı gibi sadece hayvancılığa ve yağmaya dayalı değildi. Bunun dışında savaşamayacak zamanlar ve hayvan kıtlığının olduğu dönemlerde ticaret, tarım vs. gelir kaynaklarının da ihtiyaç olduğunu elbette ki eski Türk yöneticileri de biliyordu. Dolayısıyla eski ve orta çağların en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil eden İpek yoluna hâkim olma meselesi o coğrafyadaki bütün devletlerin hedefi olduğu gibi, Kök Türk Kağanlığının da amaçlarından biriydi. İşte buna bağlı olarak yeni yeni ayakta durmaya çalışan Kök Türk kağanlığının yöneticileri belki de Ak Hunlarla tek başlarına uğraşmayı göze alamadıklarından Sasanilerle ittifak yoluna gittiler. Bunu İranlılar için de düşünebiliriz. Çünkü onlar da bir iç buhrandan yeni kurtulmuşlardı. Onlar Firuz ve Kavad zamanında yitirilen itibarı yeniden kazanmak istiyorlardı. Dolayısıyla da İstemi Yabgu'nun teklifi işlerine geldi. Bu anlaşmanın pekiştirilmesi için bir de evlilik yoluyla yakınlaşma oldu. Anuşirvan, İstemi'nin kızıyla evlendi.²¹²

Kök Türk ve Sasani orduları anlaştilar ve Kök Türkler, Ak Hunların Maverâünnehir'deki topraklarını ele geçirdikten sonra, onlarla Nahşab önlerinde karşılaştı. Zorlu bir mücadelenin ardından Ak Hun beyi Apar (Avar) mağlup oldu ve hayatını kaybetti (558). Tabî ki bütün bu faaliyetler kağanlığın gerçek hükümdarı Börü Kan'ın (Mo-kan) kontrolünde ve İstemi'nin inisiyatifinde oluyordu.²¹³

²¹² Konukçu, **a.g.t.**, s.99, 101; P.Sykes, **A History of Persia**, c.2, Londra, 1963, s.454; Kurbanov, **a.g.t.**, s.185.

²¹³ Gömeç, **a.g.e.**, s.50.

Anuşirvan Termizdeki savaş meydanına gelmemişti bile, ama akıllılık edip, Ak Hun merkezlerinden Belh'e doğru yürüdü ve Toharistan, Zabulistan ve Çağaniyan'ı ele geçirdi.

Ak Hunlara esas öldürücü darbeyi Kök Türklerin vurmasına rağmen Sasani Şahı Anuşirvan hiç hak etmediği şekilde kazanımlar elde etti. Ama o kadar aç gözlüydü ki bunlarla bile yetinmek istemeyince, Börü Kan (Mo-kan), İstemi'ye emir vererek Bizans ile Sasanilere karşı anlaşmasını söyledi. Bu suretle çıkan Bizans-İran savaşları uzun yıllar sürdü ve tabî ki bunun sonucunda Sasaniler de parçalandı.²¹⁴

Kök Türklerin karşısında mağlubiyete uğrayan Ak Hun-Avar kalıntılarının bir kısmı Türkistan'da kalıp, Kök Türk bayrağı altına girerken, bir bölümü de Hazar'ın kuzeyindeki Bizans sınırlarına dayanıp, bu ülkeden kendilerine toprak istediler. Ama Kök Türk beylerinin enkazın peşini bırakma niyetleri yoktu ve Bizans'a gönderildikleri elçi ve mektuplarda bu geriye kalan Ak Hun-Avar kavimlerini yok edeceklerini söylüyorlardı. İşte bu Avarlar korkuyla soluğu ta Avrupa'da alarak burada yeni bir Türk Devletinin temellerini attılar.

Öyle anlaşılıyor ki Türkistan'ın güneyinde ve Hindistan'ın kuzeyinde kalan halk bir müddet daha varlığını sürdürdü. Onlar da İranlılar ve Hindistan'daki yerel beyliklerle mücadelelerini sonuna kadar verdiler. Epey bir zaman geçince maalesef onların bir bölümü buralarda asimile oldular, bir kısmı da Türkistan'daki diğer akrabalarının yanına gittiler.

²¹⁴ Konukçu, **a.g.t.**, s.101; Gömeç, **a.g.e.**, s.52; M. Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul 2009, s.9.

d. Ak Hunların Kalıntıları Hakkında Genel Bilgiler

Büyük Hun Devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan idarelerden en dikkate değerlerinden birisi olan Ak Hunların teşekkül devresi çok evvellere gitmekle birlikte ciddi manada bir güç olmaları 5. ve 6. yüzyıllardır. Onlar ilk defa Türklerin pek tercih etmedikleri sıcak kuşağa yaklaşmışlardır. Buldukları bölge itibariyle münasebet kurdukları devletler Sasaniler ve Hindistan'daki başta Guptalar idi. dolayısıyla bunlardan biri olan Sasanilerle Kök Türklerin iş birliği neticesinde yıkıldıklarını da biliyoruz.

Ak Hun Devleti'nin parçalanması neticesinde onun mirasçılarının veya kalıntılarının kimler olduğu meselesi bugün dahi tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamıştır. Ama umumiyetle araştırmacılar tarafından Ak Hunların bakiyesi olarak Kalaç, Karluk, Kanglı gibi Türk kabilelerini gösteriyorlar ki, eğer dikkat edilecek olursa bunlar ünlü Oguz Kagan Destanı'na göre Oguz'un sonradan ad verdiği kabilelerdir. Bunlardan biri olan Kalaçlar hususunda Oguz-name'nin Uygurca varyantında "Kal-aç"ın manası "bir şeyi açmak ve geri kalmak" iken; Reşiddin Oguz namesi'nde ise bu isim "aç kalmak" ile ilgilidir.²¹⁵

Bununla birlikte Kalaçların Türk tarihindeki en göze çarpan hususları çok daha sonraları onlardan Gazne askerlerinin temellerini meydana getirmesidir.

²¹⁵S.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara, 2006, s.198; S.Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara, 2009, s.96.

Ayrıca Kalaçlar 12. asırdan başlayarak 16. Yüzyıla kadar Hindistan'ın kuzeyindeki pek çok hanedanın da asker unsuru oldular.²¹⁶

Ak Hunların bakiyesi oldukları ileri sürülen Karluklar ile dokuz boy halinde sayılmaktadır ve bunların üçü Heytaliye veya Heskeli, diğer üçü Bulak veya Yılak, Kükergin ve Tuhsilerdir.

Karluk adının manası, Oguz Kagan Destanı'nda ve Şecere-i Terakime'de "Karlı Dağ'dan" gelmektedir. Çinli seyyah Hsüan Tsang'ın Hsi-mo-ta-lo şeklinde yazdığı ve "karlı dağlar altında yaşayanlar" anlamını taşıdığını söylediği bu kelimenin, Karluk'un Sanskritçe tercümesi olduğunu ileri sürenler vardı. Bize göre de öyledir.

Karluklar Kök Türkler ve Uygurlar çağında Altay Dağları'nın batısında Urungu Nehri civarında ve Tarbagatay Dağlarının güney-doğusunda yaşıyorlardı. İslam kaynaklarına göre Türklerin en güzellerinden olan Karluklar, 766'larda On Ok boylarından Türgişlerin zayıflaması üzerine onların yerini alıp Talas bölgesine sahip olmuşlardır.²¹⁷

²¹⁶ E. Konukçu, "Halaçlar", **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2006, s.848; Kurbanov, **a.g.t.**, s.240.

²¹⁷ S. Gömeç, **Kök Türk Tarihi**,... s.142.

İlim adamları Ak Hunların bakiyesi olarak Kanglıları da görür ki onlar da Oguz Kagan Destanında adları geçen bir Türk kabilesidir. Oguz Kagan Destanına göre bu isim “hayvanların çektiği araba, kagnı”dan gelmektedir.²¹⁸

Herhalde bunlar sonradan Peçenek birliğini teşkil ettiler ki, Avrupa’ya gitmeyen Peçenek grupları da Oğuz camiyasına dâhil oldular. Bununla birlikte Harzemşahları meydana getiren kabilelerden birisi olarak da Kanglılar gösterilir.

Evvence de belirttiğimiz gibi Ak Hun Devleti tamamen çökmeden önce muhtemelen ikiye ayrılmış olmalıdır. İşte buna bağlı olarak güneyde bir müddet daha çeşitli hanedanların ismi altında varlıklarını sürdürmüşlerdir ki bunlardan biri olarak da Racputlar gösterilir.

Onlar Hindistan’ın Racastan eyaletinde yaşamışlardır ve Hint toplumun içinde tamamen asimile olmuşlardır. Bugün dahi Hindistan’ın bu bölgesinde yaşan Racputlar’ın Hun olduklarına dair söylentiler olup Hunavasa, Hunaganva, Hunajunmu, gibi Hun köyleri bugün dahi varlıklarını sürdürmektedir. Onlar arasında asimile olmak istemeyenler ise daha sonra Bakteria’nın kuzeyine ve Amu Derya’daki eski bölgelerine geri dönmüşlerdir.²¹⁹

Ak Hunların bizim için en önemli uzantıları Avrupa Avarlarıdır. Artık pek çok ilim adamı onların Ak Hunlarla irtibatlı olduklarını kabul ediyor. Onların bu irtibatı oldukları Tardu’nun 598 yılında İmparator Maurice’ye yazmış olduğu

²¹⁸ S.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**,...s.205.

²¹⁹ Aradi, **a.g.m.**, s.47-49; R.Thapar, **A History of India**, C.1, London 1974, s.257.

mektuptan da anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarına göre, Juan-Juanlar hezimete uğradıktan sonra Avrupa'ya gelmemişler, Çin ve Kök Türklerin Bök İl dedikleri Kore'ye kaçmışlardı. Bununla beraber Ak Hunların iki önemli unsuru olan Uar (bizce Avar) ve Hun varlığı söz konusuydu ki, Menander ve Theophylactus'ta Avarların, Hunların soyundan oldukları zikredilir. Ayrıca Ogurlar (Batı Tölösler) hakkında bilgi verilirken onların ataları olarak Avar ve Hunların gösterilmesi de ilginçtir.

Yine Çin kaynaklarının bildirdiğine göre Kafkasya Tölös grupları arasında Uar-Hunlarının adı geçer ve Ak Hunlar 563'lerden çok önce parçalanmaya başlamışlardır.

Ak Hun ve Avar ilişkisindeki bir diğer ilgi çekici kısım da Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında adı geçen ve Avarların aslında Ak Hunların ta kendisi olabilme ihtimalidir. Bizce bu ihtimal çok yüksektir. Hatta Avarların bir Türgiş boyu olduğu dahi ileri sürülmektedir.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Ak Hun-Avar hareketi Bizansta çok tesirli olmuştur. Bu yüzden de 11. asrın ortalarına doğru Doğu Anadolu'ya gelen Türkmenler bile Ak Hun/Eftalitlerle eş tutulmaktadır.²²⁰

²²⁰ Gömeç, **a.g.e.**, s.46-47.

IV. BÖLÜM

AK HUN KÜLTÜRÜ

A. Ak Hunların Dili

Dil: "Bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyümlü bir varlık; gerek insan, gerek toplum gerekse insan ve toplumdaki ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur."²²¹

Buna bağılı olarak ilim adamları Ak Hun/Eftalitler dili konusunda hala tartışma içindedirler ve onların bazıları Ak Hun/Eftalitlerin dilinin Eski Pehlevi dili, bir kısmı Hun (Türk) dili bir kısmı da Moğol dili olduğunu öne sürmektedirler. Ancak şu bir gerçek ki Ak Hun/Eftalit paralarının üzerindeki yazılar Bakteria, Yunan ve Brahmi dilinde yazılmış olup bu yazılar onların Bakreia, Yunan ve Hintlilerden etkilendiklerini gösterir.

Bakterian alfabesi M.S. 4. yüzyılda Eftalitler tarafından benimsenmiş ve Greko-Bakteria döneminde Bakteria ve çevresine yayılan Grek alfabesi gelişmiştir. Daha sonra Kuşan devletinin resmi alfabesi olmuş ve dolayısıyla da onlardan Ak Hunlara geçtiği öne sürülmüştür. Ama yine de Ak Hunlardaki yazı sistemi Bakteria ve Kuşan sistemininkinden farklıdır ve onlar daha çok el yazısı biçiminde yazmışlardır. Bakteria yazısında, Grek alfabesindeki 24 harfin yanı sıra 25 de işaret

²²¹ Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1962, s. 3.

vardır. Hsüan Tsang Toharistan’da yazdığı yazısında Onların dilinin diğer devletlerin dilinden farklı olduğunu, alfabelerinde 25 harf bulunduğunu ve kelimeleri bu harfleri birleştirerek oluşturduklarını ve cümlelerin soldan sağa ve kâğıdın çaprazlamasına doğru yazdıklarını belirtir.²²² Ak hunlar/Eftalitler Grek yazısı ile Bakteria dilini kullanmaya devam etmişlerdir; fakat onlar kendi devletlerinin doğu kısmına bu dili yayamamıştır. Bu yüzden o bölgedekiler de Hint dilini ve yazısını benimsemişlerdir. Bu yazı dilleri ile ilgili olarak Stein tarafından Doğu Türkistan’da bulunan metinler çok önemlidir. F. Thomas da bu metinlere bağlı olarak onlardan birinin içinde Kuşan ve Sasani paralarındaki anlatılanlar karşılaştırıldığında, Grek alfabesi ile Ak Hun/ Eftalitlerin yazmış olduğu metinlerin bulunmasını ilginç karşılar ve Hsüan Tsang’ın verdiği bilgiyi de destekleyerek bu yazılanların Grek alfabesi ile yazılmış olduğunu söyler.²²³

Hindistan ve Bangladeş’te yaptığı çalışmalarla tanınan Hintli tarihçi ve para bilimci D.Sircar’a göre Khingila’nın adı Gardez’de bulunan Kabil Müzesi’de mermerden yapılmış Tanrı Ganeşa’nın bir yazıtı, Kuzey Hindistan alfabesi ile yazılmıştır. H.Nakatani bu yazıtı inceledikten sonra onun M.S. 8.yüzyıla ait olduğunu söyler. Ayrıca Nakatani bu el yazısındaki “y” harfi ile Japonya’daki bir Buddhist manastırındaki harfin aynı olduğunu da ileri sürer.

Hintli dilbilimci G. Bühler, Sankritçe yazılmış bir yazıt olduğunu ve onun Ceyhun ve İndus Nehri arasındaki Taxila’nın güneyinde Salt Range’de bulunduğunu

²²² S.Beal, **a.g.e.**, s.38; Enoki, **a.g.m.**, s.39; Litvinsky, **a.g.m.**, s. 140.

²²³ Kurbanov, **a.g.t.**, s.224.

öne sürer. Bu yazıtta Toraman'dan “ rājā mahārāja Toramāna-sahā (hi) caū”²²⁴ diye bahsedilir. Bühler bu yazıya göre Toraman'ın sadece Şah (şahi) unvanını değil aynı zamanda “Cau” unvanı ile de anıldığını söyler. Jāwla belki de bir kabile ismi olabilir. Çünkü bu isim Taxila'dan Zabulistan'a kadar olan bölgede bulunan paralarda da vardır.²²⁵ Ancak bize göre bu ne bir unvan ne de bir kabile ismidir. Bu kelime Sanskrit dilinde “cau” “yükselmek” fiilidir.

Çin kaynaklarında Ak Hun/Eftalitlerin dilinin Juan-Juan, Kao-che ve diğer Hunların dillerinden farklı olduğu belirtilirken Enoki ve Pelliot Kao-che'ler Türkçe ve Orta Asya'daki diğer dilleri içine alan “Hu” dilini konuşurken Juan-Juanların Moğolca konuştuklarını öne sürer.²²⁶

Bazı ilim adamları ise Doğu Türkistan ve Doğu İran'dan elde edilen kaynaklardan Eftalitlerin İranlılara bağlı olduğunu öne sürer. Ama yine de Eftalitler onları işgale uğratanların dillerini de kullanmış olabilirler. Çin kaynaklarındaki bilgilere rağmen Eftalitler arasındaki dillerden anlaşılan bazı dil materyalleri onları İran unsuru gibi gösterse de bu kelimeler Türk dilinde de bilinmektedir.²²⁷

²²⁴ Sanskrit dilinde “rājā mahārāja Toramāna-sahā (hi) caū” “ şah Toraman (Törümen) hükümdar olur (hükümdarlığa yükselir)” anlamındadır.

²²⁵ Kurbanov, **a.g.t.**, s.226.

²²⁶ Enoki, **a.g.m.**, s.39,40.

²²⁷ F.Altheim, **Geschichte der Hunnen I**, Germany, 1959, s.32-33; C.Indicopleustes, **The Christian Topography of Cosmos**, Çev.J.W.McCrindle,London, 2010, s.370, Dip not 2; Kurbanov, **a.g.t.**, s.228-231.

Ak Hun beyinin ismi de bilim adamları arasında çok tartışma yaratmıştır. Livshit'e göre bu isim Sogd (Doğu İran dili) dilindedir ve anlamı da "devleti koruyan"dır. S.Gömeç ve Frye ise bu ismin Aksungur olduğunu ve bunun Türkçe bir isim olduğunu ileri sürmüşlerdir.²²⁸ Bizanslı tarihçi Theophylaktos Simocattes'te Firuz'a karşı zafer kazanan hükümdarın adı Akşunvar'dır ve Türklerdeki yırtıcı kuşlar da Aksungur'dur.

Bir başka tartışma yaratan görüş ise Bernshtam'ın Ak Hun kralının Hushnavaz (Kushnavaz) ya da "Kushnavar" kelimesinin eski halinin Kushan + Avar kelimesinin birleşiminden oluştuğu görüşüne karşılık, bu şekilde bir kabile isminin başına başka bir isim getirilerek yeni bir kelime oluşturulmadığını söyler. Bu görüş Gumilev tarafından da eleştirilir. Gumilev, Bernshtam'ın ismin ilk harfini yanlış okuduğunu, "H" yerine "K", "R" yerine "Z" okuduğunu ya da bu bilgilerin kopyaları yapılırken yanlış geçirildiğini söyler. Gumilev daha sonra da Ak Hun kralının ismini Hushnavaz'ın İranca bir kelime olduğunu ve bu kelimenin "Yetenekli müzisyen" anlamına geldiğini iddia eder ki, onun da bu okuma tecrübesi bir zorlama gibi görülmektedir.²²⁹

B. Ak Hun Devlet Teşkilatı

Ak Hun/ Eftalitlerin devlet teşkilatı batıya giden Hunlarınkı gibi ilk başlarda küçük kabilelerden oluşmaktaydı. Yapılan araştırmalara göre Ak Hun/Eftalitle ait kabileler şunlardı: Kadis-hun (Herat civarında Pers kaynaklarında Hyon,

²²⁸Gömeç, **a.g.e.**, s.50; Frye, **a.g.m.**, s.126.

²²⁹Kurbanov, **a.g.t.**, s.228.

Prokopius'da Eftalit diye zikredilen bu kabile sonra İran'ın batısına göçmüştür), Zavul (Zabul, Zabulistan), Çol (Çöl ? Gurgan= Curcaniye havalisinde), Kermikhon (Karmir-Hyon= Kızıl Hun), Askil= Eskil.²³⁰

Daha sonraları ise Ak Hun/Eftalit Devleti Orta Asya kabilelerinden ayrılıp kendilerine yeni bir devlet kurmuş ve Afganistan, Pakistan ve Hindistan'daki devletlerle komşu olmuştur.

Bizans kaynaklarına göre Ak Hun/ Eftalit Devleti diğer Hun devletleri gibi bir hükümdar tarafından yönetilir, bu kişiye de hakan unvanı verilirdi ve bu hükümdarlar da devletin müstahkem şehirlerinde otururlardı. Hükümdarlar bazı istisna durumlar hariç savaşın olmadığı zamanlarda Boy beylerinin ve halkın iştirafıyla seçilirdi. Çin kaynaklarına göre Ak Hun/Eftalit Devletinde hükümdarlık babadan oğla geçmez, sülalenin en yeteneklisi kim ise ona geçer²³¹ ayrıca hükümdarın oğluna da “tigin” unvanı verilirdiği görüleceği gibi bir hilafet esası söz konusu idi.²³²

Ünlü Seyyah Sung Yun'a göre Ak Hun/Eftalit Devleti pek çok devletten vergi almaktadır ki, bunların sayısı yirminin üzerindedir.

Ak Hun/Eftalit Devletinin yönetim sistemi merkezi ve yerel olarak ikiye ayrılmaktadır. Merkezde yani başkentte hükümdar oturmakta, küçük kabilelerin

²³⁰ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.82.

²³¹ B.A.Litvisky, **a.g.m.**, s. 149.

²³² V.M.Massom, “Archaeological Cultures of Southern Siberia and Mongolia”

History of Humanity of Central Asia, C.IV, Paris, 1996, s.446.

başında ise komutanlar bulunmaktaydı. Bu komutanlar yazıtlara göre oazorko, fromalaro, hazaroxto ve asbarobido gibi unvanlar alırlardı.²³³

C. Sosyal ve İktisadi Yapısı

Ak Hun/ Eftalitlerin sosyal yapılarına bakacak olursak onların hayatları diğer Hun topluluklarından biraz farklıydı.

Ünlü seyyah Sung Yun Ak Hun/Eftalitlerin yaşadıkları şehirlerin etrafında duvarlar olmadığını, onların çadırlarda yaşadıklarını ve su ve otlak bulmak için kışın ılık yazın ise serin bölgelere göç ettiklerini söylerken bazı Çin kaynakları ise tam aksine onların şehirlerinin etrafının duvarlarla çevrili olduğunu yazmaktadır.²³⁴ Esasında sosyal hayatları diğer Türk topluluklarına benzemektedir. Ak Hunların içinde muhtemelen çok çeşitli ırklardan insanlar vardı ki, bunlar arasında Perslileri, Hintlileri, Arapları, Çinli ve Tibetli gibi halkları sayabiliriz. Ahalinin ekonomik durumu da çeşitlilik göstermekteydi.

Bazı ilim adamlarına göre Ak Hun/Eftalit devletinin içinde farklı ırklardan kişiler de vardı. Ayrıca bu toplumda hem zengin hem de fakir insanlar olduğundan belirli bir yaşam standardı yoktu. Sanırız burada zengin insanlar olarak bahsedilen Hükümdar ailesi, fakir olanlar ise sıradan halktır. Çünkü yine Sung Yun'ın açıklamalarına göre Ak Hun/Eftalit hükümdarları altından yapılmış tahta oturur, özel

²³³ Litvinsky, **a.g.m.**, s.149.

²³⁴ Kurbanov, **a.g.t.**, s.115.

kumaşlardan yapılmış elbiseler giyer ve değerli taşlardan yapılmış takılar takarlardı ki bu bütün dünyada da böyledir.²³⁵

Ak Hun/ Eftalitlerin fiziksel yapıları da diğer Hunlardan biraz farklı idi. Onlar diğerlerine göre daha açık tenli ve sarışın idi. Hatta bazı bilim adamları Ak Hunlara bu yüzden bu ismin verildiğini iddia etmekteyseler de, bu biraz zorlama gibi görülüyor. Herhalde Ak Hun adını almaları Türk devletinin batısında olmaları yüzündendi ki eski Türk devlet anlayışında batının rengi açıktır. Bundan başka Bizanslı tarihçi Prokopius'a göre Ak Hunlar/ Eftalitler diğer Hunlarla görüşmüyor ve evlilik olaylarına girmiyorlardı.²³⁶

Çin kaynaklarında Ak Hun/Eftalit devletinin sosyal yapısı ile ilgili çok bir de eşlilikten bahsedilmektedir. Ancak buradaki çok eşlilik bizim genel olarak gördüğümüz erkeğin çok eşliliği değil kadının çok eşliliğidir. Bu kaynaklara göre iki veya daha fazla erkek kardeş tek bir kadınla evlenirdi. Bu kadın aynı zamanda bir şapka takar ve şapkasında da evli olduğu erkek sayısı kadar boynuz olurdu.²³⁷ Ayrıca yine Çin kaynaklarında bu çok eşlilikten doğan çocuğun da daima büyük erkek kardeşin çocuğu sayıldığı bilgisi vardır.²³⁸ Sanırız bu, Ak Hun/ Eftalitlerin kendilerine ait gelenekleri değil yerleştikleri bölgenin bir adeti olup zamanla onlar da sirayet etmiş olabilir.

²³⁵ Litvisky, **a.g.m.**, s.149-150; S.Gömeç, **Türk Kültürünün ...**, s.88.

²³⁶ Frye, **a.g.m.**, s.126.

²³⁷ S.Stark, **Transoxantan nach dem Tang Huiyao des Wang Pu**, Norderstedt 2009, s.5-6.

²³⁸ Kurbanov, **a.g.t.**, s.208.

Ak Hun/Eftalitlerin ekonomik durumuna değinecek olursak elbette ki diğer Orta Asya devletlerinde olduğu gibi İpek Yolunun önemi büyüktür. İpek ticaretinin Ak Hunlar zamanında da varlığını sürdürmesi Sogdlular sayesinde. Çünkü Sogdlular tüccarlığı çok iyi yapmaktaydı.²³⁹

Juan Juanların ortadan kaldırılması ile Orta Asya'nın ipek ticaretini ele geçiren Ak Hun/Eftalitler²⁴⁰ artık diğer devletlerin de göz bebeği oldu. Ancak bu durumun sonu pekiyi olmadı, çünkü bu ipek ticaretini ele geçirmek isteyen Kök Türk ve Sasani devleti ipek ticareti yüzünden Ak Hun devletini parçalara ayırdı.

D. Dini Hayat

Ak Hunlar zaman içinde farklı kültür ve farklı dinlerle tanışmışlar bunun sonucu olarak da ister istemez karşılaştıkları toplumların dini, dili, gelenek ve göreneklerini benimsemişlerdir. Özellikle M.S. 4. ve 6. yüzyıllarda Orta Asya pek çok dinin merkezi olmuş, dolayısıyla da Ak Hunlar da bu dinlerin etkisi altında kalmışlardır. Onların arasında, diğer Orta Asya devletlerindeki gibi Buddhizm, Hinduizm, Maniheizm vs dinleri görmek mümkündür.

Ak Hun/Eftalit döneminde özellikle de kendi bölgelerinin güney kesimlerinde Budizm yaygındı. Ancak bu dinin Ak Hunlarla olan ilişkisi bilim adamları arasında büyük tartışmalar yaratmıştır. Çin kaynaklarına baktığımızda Ak hun/ Eftalitlerin Budist olduklarını kolayca anlayabiliriz.²⁴¹ Çünkü bu kaynaklarda

²³⁹ Gömeç, **Kök Türk Tarihi**,..., s.52.

²⁴⁰ Gömeç, **Türk Kültürünün** ...,s.92.

²⁴¹ Kurbanov, **a.g.t.**, s. 228-231.

Ak Hun/ Eftalitlerin hükümdarlarının bulunduğu şehirlerde altınlarla kaplı Budist stupaların ve dikili taşların olduğu bahsi geçer.²⁴² Bazı ilim adamları da bu görüşü desteklemektedir.²⁴³ Ancak Çinli seyyah Sung Yun'ın ifadelerinde dinlerinin olmadığı ifadesi geçmektedir.²⁴⁴ Bize göre bu ifadeyi kullanmasının nedeni Sung Yun'ın kendisi Budhist olduğundan onun Budhist olmayanları bu şekilde adlandırmış olabileceği ihtimalidir.

Diğer taraftan Ak Hun/ Eftalitlerin Budizme inanmadıklarını hatta onların hükümdarlarının buldukları şehirlerdeki Budist stupaları yıktıklarını ve Buddhist olanlara da baskı yaptıklarını öne sürenler de vardır.²⁴⁵

Ak Hun/Eftalitlerin Hindistan'a giden kesimi daha çok Hinduizmi benimsemiştir. Hinduizm dininin benimsendiğinin en büyük kanıtı ise paraların üzerindeki Shiva ve onun öküzü Nandi'nin bulunmasıdır. Bu paralar daha çok

²⁴² . Harmatta, "Annexation of The Hephthalite Vassal Kingdoms By The Western Türks", **History of Humanity of Cetrnal Asia**, C. VI, Paris,1996, s. 475-476.

²⁴³ V.Minorsky, " Khurāsān at the Time of the Arab Conquest", **Iran and Islam in Memory of the Late**, Edinburg, 1971, s.481; M.Compareti, "Traces of Buddhist Art in Sogdiana", **Sino-Platonic Papers**, 2008, sayı 181, USA, s.12.

²⁴⁴ Litvinsky, **a.g.m.**, s.145.

²⁴⁵ Enoki, **a.g.m.**, s. 49. Litvinsky, **a.g.m.**, s.150; J.Marshall, **A Guide to Taxila**, Calcutta, 1918, s.38-39.

Mihirakula'ya aittir.²⁴⁶ Ayrıca Gandhara bölgesindeki Mihirakula paralarının üzerinde bir de Vishnu'nun sembolü olan çakra ve sankha²⁴⁷ da görülür.

Çin kaynaklarından “Liang Shu”ya baktığımızda ise Ak Hun/ Eftalitlerin gökyüzüne (Tien-shen) ve ateşe (Huo-shen) tapındıklarını yazar. Bu kaynağa göre onlar her sabah evlerinden çıkıp bu tanrıya ibadet etmeye gider ve daha sonra da ona sunaklar sunarlar.²⁴⁸ Özellikle de Ak Hun hükümdarlarından olan Toraman'ın güneşe tapıtığını ve Multan'da bir Güneş tapınağı yaptırdığı bilgisi Thakur tarafından bizlere aktarılmaktadır.

Bazı ilim adamları ise Ak Hun/ Eftalitlerin İranlıların tapındıkları güneş tanrısı Mihira/ Mithra²⁴⁹ ile Hint dini arasındaki bir karışımdan doğan Brahmanizmin etkisi altında kaldıklarını öne sürer. Bu yüzden Mihira'nın sadece Sūrya²⁵⁰ değil aynı zamanda İran'ın da etkisi altında bulunduğu Shiva ve Vishnu dinini de içine aldığı,

²⁴⁶ Kurbanov, **a.g.t.**, s. 235.

²⁴⁷ Sankha: Tanrı Vishnu'nun elinde tuttuğu deniz kabuğundan yapılmış bir borudur.

²⁴⁸ Litvinsky, **a.g.m.**, s.150; Enoki, **a.g.m.**, s.45-49.

²⁴⁹Burada Mihira ya da Mithra olarak ismi geçen Tanrı büyük ihtimalle Hinduizm dininde bulan Tanrı Mitra'dır. Mitra Hinduizm'de bir güneş tanrısıdır. Avesta'daki Pers görüşünde de bu kesinlikle doğrulanır ve oradaki Mithra'nın da bir güneş Tanrısı olduğu söylenir. Adının etimolojik anlamı kesin olmamakla birlikte “dost, müttefik, arkadaş” biçimindedir. K.Kaya, **Hint Mitoloji Sözlüğü**, 2. Baskı, 2003, Ankara, s.127-128.

²⁵⁰ “Sūrya” Hinduizm dinindeki “Güneş tanrısı”dır.

Ak Hun/ Eftalitlerin gerçek dininin güneşe tapınma olduğunu ve daha sonra bu Tanrı inancının Mithra inancı ile birleştiğini de iddia ederler.²⁵¹

Hristiyanlık Ak Hun/ Eftalitlerin bir bölümü arasında yaygındır. İlk olaran Süryanice “History of Mar Aba” M.S. 549’da Hristiyan olan Ak Hun/ Eftalitler için başpapaz Mar Aba’nın Nestorian patriğine bir din adamı gönderme ricasının bulunduğunu ve Ak Hun/ Eftalitlerin de bu ricayı kabul ettiği rapor edilmiştir. Böylece Ak Hun/ Eftalitlerin bir kısmı Nestorian öğretisinde Hristiyan olmuştur.²⁵²

Ermeni tarihçileri Yeghishe’e göre Ak Hun/ Eftalitler arasında Hristiyanlığın yayılması, İranlılar ve Zerdüştlerle karşı Ermenilerin savaşa katılmaları ile de bağlantılıdır.²⁵³

İran ve Orta Asya’da Zerdüştlüğün yanı sıra farklı bir din olan Maniheizm, Sasani bölgesinde Ak Hun/ Eftalitleri de içine alarak hızla yayılmaya devam etmiştir. Ak Hun/ Eftalitlerin bu dinle ilgili hiçbir bağlantıları yoktur.

Özetleyecek olursak, Ak Hun/ Eftalit Devletinin birkaç dini vardır. Buddhizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık (aslında Nestoriaizm), Hinduizm, Putperestlik (Güneşe ve Ateşe tapma). Elimizdeki kaynakların çelişkili ifadelerinden dolayı onların esas dini hakkında kesin bir şey söylemek çok zordur.

²⁵¹ Kurbanov, **a.g.t.**, s.235.

²⁵² A.Mingana, **The Early Spread of Christianity in Central Asia and The Far East**, Asia Research Associates, C. 9, Manchester 1921, s.6.

²⁵³ Kurbanov, **a.g.t.**,s. 96.

E. Mimari

Eftalit/ Ak Hun dönemindeki mimari hakkında bilgiler Toharistan'da bulunan Kafir-kala sarayından elde edilmektedir. Bu saray 70m X 70m ölçülerindedir. Burada biri içeride, biri dışarıda olmak üzere iki duvar bulunmaktadır. Bu sarayın köşelerinde dikdörtgen ve duvarların ortasında da yarı-yuvarlak kuleler bulunmaktadır. Köşedeki ve yuvarlak çıkıntı kuleler arasında ok uçları ile oyulmuş pencere girintisi vardır. Savunma için de ara geçitlere duvarlar yapılmıştır.

Ünlü Çinli Seyyah Hsüan-Tsang seyahat notlarında Bamiyan bölgesinde Ak Hun/Eftalitlere ait Buddha heykelleri gördüğünü, bu heykellerin uçurumun kenarındaki kayalıklara yapıldığını ve bunlardan birinin yüksekliğini 38m diğerininkini ise 53m olduğunu yazmıştır.

Ayrıca Ak Hun/ Eftalit döneminde kakmacılık ile yapılan figürlerin bulunduğu "Chamber Sanatı" olarak adlandırılan bölmeler yani odaların yapıldığı sanat çok fazla gelişmiştir. Onlara ait kakmacılık sanatı ile yapılmış gümüş veya gümüş kaplama kâseler Hindistan'ın kuzeyi ve Toharistan'da bulunmuş olup kâseler üzerindeki figürler de tıpkı paralar da olduğu gibi uzun kral büstü veya nü'lerden oluşmaktadır.

F. Maliye

Ak Hun/Eftalitler hakkında bize en çok ve en önemli bilgileri veren kaynaklar onların paralardır. Yaşadıkları ve yaşantılarına dair elimizdeki somut olan tek şey bunlardır. İsimsiz bir grup Ak Hun/ Eftalit paralarının üzerinde ilk olarak görülen Khingila, Toraman ve daha sonra da Mihiragula'dır. Bu paraların

Mihiragula'ya mı, onun haleflerine mi, yoksa Narayana'ya mı ait olduğu belli değildir. Ak Hunlara ait yüz elliden fazla para çeşidi vardır. Bunların her biri tipik özellikler bakımından birbirine yakındır. Fakat Khingila, Toraman ve Mihiragula'nın paralarının modelleri çoğunlukla Oslo ve Londra'da bulunan dünyadaki en büyük özel el yapımı malzemelerin bulunduğu Schøyen derlemelerindeki bakır kaplı yazıtlarda birbirleri ile çelişir.²⁵⁴

Alman para bilimci R.Göbl'e göre M.S. 430-440 yılları arasındaki Khingila'nın ilk paraları iki dildedir. Bunlardan biri Bakteria diğeri ise Brahmi dilindedir. Onun isminin geçtiği paralar Brahmi coğrafyası olan Doğu Afganistan ve günümüzdeki Kuzey-batı Pakistan bölgesinde bulunmuştur. Ayrıca bu paraların 5. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın başlarına ait olabileceği tahmin edilmektedir. Paraların üzerine her iki dilde de kral Khingila'nın ismi yazılmıştır. Bu paralarda geleneksel Hint dilinin etkileri de vardır. Alman para bilimci M.Alam, Khingila'nın paralarının Kabil'de bulunan paraların ilk örneği olduğunu ve Khingila'nın bu dönemde taç giymeye başladığını, bu tacın da alına takılan basit bir hilalden oluştuğunu öne sürmektedir.²⁵⁵

Toraman'ın (Törümen) M.S. 500'lerde, Malva şehrinin yönetimini ele geçirip, halkının Malva, Pencap ve Keşmir'e yerleşmesi adına düzenlenlediği paralar bu bölgelerde bulunmuştur. Brahmi dilinde Toraman (Törümen), Tora ya da Toramāna olarak geçer.

²⁵⁴ Kurbonov, **a.g.e.**, s.96.

²⁵⁵ Alam, **a.g.e.**, s 179-181.

Toraman (Törümen) ve Mihiragula gümüş ve bakır paralar bastırmışlardır. Toraman'ın bakır paraları üç çeşit, Mihirakula'nın bakır paraları ise iki çeşittir.

Mihiragula'nın gümüş paralarında hükümdar büstü ve arkasında da Brahmi dilinde yazılmış olan "Cayatu Mihiragula" ya da "Mihiragula" yazısı vardır. Bu paraların arka tarafında ise genellikle Shiva'nın sembolü olan Öküz Nandi vardır. Bu da Mihiragula'nın Shiva'ya inandığı, ona taptığı anlamına gelmektedir. Mihiragula'nın büyük bakır paralarında Hint karakterleri ile gösterilen Mihiragula'nın ata binmiş hali, bu paraların arka tarafında ise Tanrıça Lakshmi²⁵⁶ vardır. Ayrıca Toraman'ın (Törümen) paralarından bazıları da Toraman'ın (Törümen) kendi tarafından dövüldüğü düşünülmektedir.

Ayrıca, Celalabad'daki bir Budhist manastırında yapılan kazılar sırasında Kidara'nın drahmisi ile on altı Ak Hun drahmisi bulunmuştur. Bu drahmilerden iki tanesi Anuşirvan'ın drahmilerine benzemektedir.²⁵⁷

Taxila'da Bhamala, Lalchak ve Dharmarajika şehirlerindeki Budhist manastırlarında otuz iki tane Khingila ve Cavuka adının geçtiği paralara rastlanmıştır.²⁵⁸

²⁵⁶ Hindu Tanrıçalarından olan Lakshmī, Tanrı Vishnu'nun karısıdır. Bu tanrıçanın Hinduların kutsal kitaplarından biri olan Rigveda'da ki anlamı "iyi talih" dir. Hindu inancında Tanrıça Lakshmi çok güzel bir tanrıçadır. O, elinde hep bir lötüs çiçeği tutar şekilde sembolize edilir. Hindular Ekim-Kasım aylarında kutlanan Divali Bayramında evlerinde Tanrıça Laksmī'ye tapınırlar. Kaya, **a.g.e.**, s.113.

²⁵⁷ Kurbanov, **a.g.t.**, s.98-99.

1911 yılında ise Peşaver'in Shahji-ki Dheri şehrindeki bir manastırda yapılan kazıda hükümdarın başında hilal bulunan on altı küçük Ak Hun parası bulunmuştur.

Shahji-ki Dheri'den çıkan paralar arasında Mihiragula'ya ait çok az para vardır. Bu çıkan paralarda da “Cayatu Mihiragula”²⁵⁹ yazısı vardır. Hükümdar kafasının olduğu paraların ön yüzünde genellikle güneş şekli vardır. Brahmi dilinde “Cayatu” ve hükümdar ismi olarak da Balasara, Bagamsara ya da Baysara olarak yeni bir isim görülür.

Mihirakula'dan sonra paralardan anlaşılan tek isim Narana/ Narendra ya da Brahmi dilinde yazılmış olan Na, Nara, Narana ya da Narendra'dır. Ak Hunların bu lideri kendi drahmisi ile Nezak Hunlarının öküz kafası tacını giydirdiği sanılan bu drahmiler Gandhara'da bastırılmıştır. Ayrıca, Ak Hunların Hindistan'daki kalıntılarının M.S.6.yüzyılın ikinci yarısına ait Kabil yakınlarında bulunan paralardan Ak Hun ve Nezaklar arasında bir savaş yaşanmış olduğunun kanıtı olabilir.²⁶⁰

Araştırmacılara göre bu yönetici, yaklaşık altmış yıl yönetimde kalan Toramana'nın muhtemelen oğludur. O, paralarda Brahmi dilinde yazan “Sri Pravarasena” şeklinde geçer ve bu paranın arka tarafında da “Kidara” yazısı

²⁵⁸ J.Marshall, **a.g.e.** s.176-180.

²⁵⁹ Cayatu kelmesi Sanskrit dilindeki “-ci”, “yenmek, galip gelmek” fiilinin isimleşmiş halidir. Buradaki “Cayatu Mihiragula” kelimesi de “ Galip Mihiragula” anlamına gelmektedir.

²⁶⁰ Alram, **a.g.e.**, s.180.

vardır.²⁶¹ Bazı farklı kaynaklarda bu kralın Khingila ya da Narendraditya olduğunu Pravarasena olmadığını, bunun belki de Hint dilinde bir unvanın Ak Hun diline çevrilmiş şekli olduğu yazar. Bivar ise Narana ile Naradraditya'nın aynı kişi olduğunu öne sürer.

Nüvizmatik materyallerine dayanarak Alram, Ak Hunların M.S.4. yüzyılın son on yılında Hindikuş'tan batıya Kapisa-Kabil bölgesine geçtiklerini ve oradaki Kidariteleri yerlerinden ettiklerini öne sürer. İlk paraların basılması 4. yüzyılın son on yılında Kapisa ve Kabil bölgesi civarındaki bölgede başlamıştır. Ak Hun paralarının ilk döneminde Anuşirvan'ın ölümü de işlenmiştir. Burada ilk olarak orijinal Pehlevi dili yerine Bakteria dilinde Akhano kelimesini yer almış, ikincisi bu paralarda büstün önüne ikinci bir tamga eklenmiş üçüncü ise tacın arkasına bir hilal yapılmıştır. Bahsettiğimiz bu Ak Hun paralarının dördüncü özelliği de tamga ve hilal sembolü aynı fakat tepesinde bir çiçek motifi olan bir hükümdar başı mevcuttur. Bu başın önünde ve arkasında hem Bakteria hem de Brahmi dili ile yazılmış "Khingila" ismi vardır. Brahmi yazısının bulunduğu paralar muhtemelen Gandhara bölgesinde bulunan paralardır. Gandhara, Shahji-ki Dheri de bulunan altı drahmi de bu görüşü desteklemektedir.²⁶²

²⁶¹ J.Harmatta,"Kidara and Kidarite Huns in Kashmir", **Acta Antiqua**, XXVII-XXVIII, 1-4, 1979-80.

²⁶² Kurbanov, **a.g.t.**, s.101.

Son zamanlarda gerçek bir kral olan Cavuka'ya ait bakır işlemeli paralar keşfedilmiştir. Cavuka ve Zaboho isminin geçtiği paralarının Gupta paralarından etkilendiğini gösterir.²⁶³

Khingila ve Cavuka'nın bütün paraları Sadigadad (Begram civarı) ve Takxila arasındaki Hindikuş'un güneyinde keşfedilmiştir. Hindikuş'un kuzeyinde ise hiç Ak Hun parası bulunmadığı rapor edilmiştir. Fakat bakır kaplı paralar onların Kuzeye, Talagan'a kadar genişlediğini ve onların oradan etkilendiğini bize aktarmaktadır.²⁶⁴

²⁶³ F.W.Thomas, "A.Tohari (?) A.D. 400", **JSTOR**, s.1; A.S.Wincent," White Hun Coins From The Panjab", **Journal of the Royal Asiatic Society of London**, 1907; E.Aradi, "The Yüe-chis, Kushans, Hephtalites", **Mikes İnternational**, C.2, 2.baskı, 2010, Hague s.56.

²⁶⁴ Kurbanov, a.g.t., s.102.

SONUÇ

Pakistan, Hindistan ve Türkistan bölgesinde görülen Ak Hunlar tarihte teşkilatsız Türk grupları diye adlandırılan Tölöslere (Ting-ling, Tie-le, Kao-che) bağlı Apar (Hua-Uar-Var) iline mensup oldukları özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarda üzerinde çok sıkça vurgulanmaktadır. V. asırda gerçek manada siyasi bir yapı haline gelen Ak Hunların teşekkül devresi herhalde M.S 1. yüzyıla kadar inmektedir. Hindistan'ın kuzeyi ve Türkistan'da geniş bir alanda etkili olan Ak Hunların isimleri tezimizde de yer yer verdiğimiz şekliyle Haytal, Ye-ta..., anlatılmaktadır. Bunlardan hangisinin etnik hangisinin coğrafya ismi olduğunu tespit etmek mümkün değilse de, bazı tahminlerde bulunabiliriz.

V. asrın ortalarına doğru bugünkü Afganistan'daki Belh havalisini ele geçiren Ak Hunların tarih boyunca en çok münasebette buldukları siyasi teşekkülün Sasaniler olduğuna şahitiz. Bu ilişkiler bazen dostça bazen de düşmanca seyretmiştir.

Başlangıçta konar-göçer toplum yapısı onların da temelini meydana getirmekteydi. Elbette Ak Hunlar da Hun bakiyesiydi ve gelenek görenek açısından onlara benziyordu. Ancak zaman içerisinde ekonomik ve sosyal hayatlarının değiştiği gibi, kültürlerinde de yabancı tesirler görülmeye başlandı. Bunun ilk göstergeleri arasında artık yerleşikliğe geçilmesi, İpek Yolunu kontrol etkilerinden ticaretin öneminin artması, dini hayatın değişmesi vs.'yi sayabiliriz.

Ancak, Ak Hun Devleti tamamen parçalanmadan önce muhtemelen devletin kuzeyi ve güneyi arasında bir ayrılma problemi yaşanmış olup, Kök Türkler sadece onların kuzeyi ile mücadele etmiş ve buradaki, toprakları ele geçirmiş olabilirler. Çünkü daha sonraları devletin güneyinde kalan yani Hindistan'ın kuzeyindeki, Racastan eyaletinde ortaya çıkan Racputların Ak Hunların kalıntıları oldukları ve hayatlarını sürdürdükleri söylenmektedir. Racputların buradaki köylere verdikleri Hun isimleri hala varlıklarını korumaktadır.

Ak Hunların parçalanması neticesinde onların kalıntılarının kimler olduğu da araştırmacılar arasında hala tartışılmaktadır ki, bunların bakiyeleri olarak Kalaç, Karluk ve Kanglı gibi Türk kabileleri gösterilmektedir. Ancak bizim için onların en önemli uzantıları pek çok ilim adamının da söylediği gibi Avarlardır.

Netice olarak Ak Hunlar V. yüzyıldan VI. asrın 2. yarısına kadar Ceyhun boylarının en büyük devleti olup, kolları Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Eğer onlar biraz daha ayakta kalabilselerdi Orta Asya ve Türk Tarihi çok daha farklı seyrederdi ve haklarındaki karanlık noktalar da aydınlığa kavuşurdu.

Bu tezimiz sayesinde Ak Hunlar'dan bahseden kaynakları tarayıp onlar hakkında genel bilgileri elde edip, onları değerlendirerek doktora tezimizin de alt yapısını oluşturmuş olduk.

ÖZET

Büyük Hun Devletinin M.Ö. 1. asırda yaşamış olduğu kültür ve çerçevesinde ilk defa Kansu'nun batısındaki Türkistan topraklarına kayan Hun grupları, daha sonra yine M.S. 1. asırlarda büyük felaketler yaşayınca bir kez daha batı topraklarına geçmek zorunda kalmışlar ve buna bağlı olarak da herhalde Çin kaynaklarında Yüe-ban diye adlandırılan, ilk Ak Hun (Avar) siyasi teşekkülü ortaya çıkmış idi.

Artık Hun Devleti tamamen dağılıp Çin'in kuzeyinde Hsia, Chao, Kuzey Liang vs. Türk hanedanlıklarıyla birlikte Ak Hunlar da kendilerini göstermeye başlamışlar ve buldukları mevki itibariyle de İpek Yolunun kontrolünü ele geçirmişlerdir. Belki de bu yüzden bölgenin diğer yabancı hanedanlıkları gibi Kök Türklerin de husumetini çekmişler, neticede aralarındaki savaşılarından dolayı 6. asrın ikinci yarısında yıkılmışlardır.

Ancak bunların varlığı Hindistan'ın kuzeyinde uzun yıllar sürmüş ve bugün bölgede bir Ak Hun-Eftalit kültürü oluşturulmuştur.

ABSTRACT

Hunnish groups, who first slid over to Turkistan land, west of the Kan-su, within the cultural framework established by the Great Hun State during the 1st century B. C., had to re-locate to western grounds yet again after experiencing huge disasters during the 1st century A. D. It is thought that the first Ak Hun (Avar) political body, referred to as Yüe-Ban in Chinese references, was established as a result of this relocation.

At this point the Hun Empire had totally collapsed; the Ak Huns started to show their ability together with the Turkish dynasties like Hua, Chao, North Liang, in north of China, and with their obtained location they took over the control of Silk Road. It might be due to this that they were abide by the hostility of Kok Turk, just like the other foreign dynasties in the region; as a result of the wars that occurred, they collapsed in the second half of the 6th century.

However, their existence lasted for a number of years in the north of India and the traces of which establish the Ak Hun-Eftalit culture in the region today.

KAYNAKÇA

- Akbulut, D.A. “İlkçağda Soğdia ve Bakteria ile Hindistan İlişkileri”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 2002**, Ankara 2006.
- Akbulut, D.A. “Maveraünnehir ve Horasan’da Türkler” **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2006.
- Aksan D. Türk Dilbilgisi, İstanbul 1962.
- Alram, M., “Huns and Western Turks in Central Asia and Northwest India”, Glasgow 2009.
- Althem, F., **Geschichte der Hunnen I**, Berlin 1959.
- Aradi, E., “The History of White Huns”, **Mikes International**, c.VIII, Den Haag 2001.
- Aradi, E., “The Yüe-chis, Kushans,Hephtalites”, **Mikes İnternational**, C.2, Den Haag 2010.
- Bayur, Y.H., **Hindistan Tarihi**, C.1, Ankara 1987.
- Beal, S., **Si-yu-ki**, Buddhist Records or The Western World, C.I, Londra 1906.
- Blockley R.C., **The History of Menander The Guardsman**, Ottawa 1985.

- Biro, M., “Hunların Kafkasya’daki Varlığı”, Çev.S.Eğilmez, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2003.
- Chavannes, E., **Documents sur Les Tou-kiue (Turks) Occidentaux**, A Librairie d’Amérique et d’Orient Adrien Maisonneuve, Quebec 2006.
- Compareti, M., “Traces of Buddhist Art in Sogdiana”, **Sino-Platonic Papers**, USA 2008.
- Cowell, E.B., F.H.Thomas, **The Harsha Carita of Bana**”, Londra 1897.
- Csurgai, B., **The Hsingnu-Hunnic Hungarian Language and History-Further Analysis**, Hungary 2010.
- Czegledy, K., “Geschichte Der Hephthaliten”, **Acta Antiqua**, Tomus, 28, Budapeşt 1980.
- Christian, D., **A History of Russia, Central Asia and Mongolia**, vol 1, Australia 1998.
- Dani, A.H., “Eastern Kushans and Kidarites in Gandhara and Kashmir”, **History of Civilization of Central Asia**, London 1996.
- Deguignes, J., **Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi**, çvr. Hiseyin Cahid, C.II, İstanbul 1923.
- De Saint Martin, V., **Les Huns Balances ou Ephthalites**, Paris 1849.

- Dewing, H.B., **Procopius, History of Wars** , Book 1, Trans.H.B.Dewing, London 2005 .
- Durak, N., “Hindistan’da Saka, Kuşan ve Ak Hunlar”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 2007**, Ankara 2008.
- Eberhard, W., **Çin’in Şimal Komşuları**, Çev. N. Uluğtuğ, Ankara 1996.
- Edwardes, M., **A History of India**, London 1961.
- El-Belâzurî, **Fütûhu’l Büldân**, Çev. M.Fayda, Ankara 1987,
- Enoki, K., “The Origin of the White Huns or Hephthalites”, **East and West 3**, Bellinghom/ Washington 1955.
- Enoki, K., “On The Nationality of the Ephthalites”, **Memories of the Research Department of the Toyo Bunko**, XVIII, 1959.
- Enoki, K., “The Liang chih-kung-t’u”, **Memories of the Research Department of the Toyo Bunko**, sayı 42, 1984.
- Fleet, F., “The coins and history of Toramana”, **The Indian Antiquary XVIII**, India 1889.
- Fergusson, J., “On Indian Chronology”, **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland C.4**, London 1869.
- Frye, R.N., “Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler”, **Belleten**, c.10, sayı, 37-40, Ankara 1946.

- Gömeç, S., “Boyla ve Baga Unvanı”, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.1, S. 1, 2010.
- Gömeç, S., **Kök Türk Tarihi**, 3.Baskı, Ankara 2009.
- Gömeç, S., **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006.
- Gömeç, S., **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara 2009.
- Grousset, R., **The Empire of the Steppes**, Çev. N.Walford, New Brunswick 1970
- Günaltay, Ş., **Mufassal Türk Tarihi**, C.3, İstanbul 1339.
- Harmatta, J., “Kidara and Kidarite Huns in Keşmir”, **Acta Antiqua**, XXVII-XXVIII, 1-4, Hungariae 1979-1980.
- Harmatta, J., “Late Bactrian Inscriptions”, **Acta Antiqua Scientiarum Hungarica** 17, Budapeşt 1969.
- Harmatta, J., “Annexation of The Hephthalite Vassal Kingdoms By The Western Türks”, **History of Humanity**, C. VI, Paris1996.
- Indicopleustes, C., **The Christian Topography of Cosmos**, Çev. J.W.McCrindle, London 2010.
- İtil, A., **Sanskrit Klavuzu**, Ankara 1963.
- Kaya, K., “Eski Hint Metinlerinde Türk”, **Argos Gemicileri**, sayı 10, Ankara 2003.

- Kaya, K., **Hint Mitoloji Sözlüğü**, 2. Baskı, , Ankara 2003.
- Kaya, K. **Okyanusun Kıyısında**, Ankara 2003,
- Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, 4.baskı, İstanbul 1986.
- Konukçu, E., “Ak Hunlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.1, Ankara 2006.
- Konukçu, E., “Kuşan ve Akhunlar tarihi”, **Doktora Tezi**, Ankara 1973.
- Konukçu, E., “Halaçlar” **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2006.
- Kulke, H.,D.Rothermund, **Hindistan Tarihi**, Ankara 2001.
- Kumar, R., **History of The Chamar Dynasty**, India 2008.
- Kushava, R.S., **A Glimpse of Bharatiya History**, Delhi 2003.
- Le Strange, G., **The Lands of the Eastern Caliphate**, Newyork 2010.
- Ligeti, L., “Atilla Hunlarının Menşei”, **Atilla ve Hunları**, Neş. G.Nemeth, Çev. Ş. Baştav, Ankara 1982.
- Litvinsky, B.A., “The Hephthalite Empire”, **History of Civilization of Central Asia**, vol. 3, Paris 1996.
- Litvinsky, B.A. / Z.Safi, “The Later Hephthalites in Central Asia”, **History of Civilization of Central Asia**, vol 3, Paris 1996.

- Macartney, L.A., “ On The Grek Sorces Fort the History of Turks in the Sixth Century”, **Bulletin of the school of Oriental Africa Studies**, 11/2, London 1944.
- Maenchen-Helfen, O., **The World of Huns**, London 1973.
- Mangaltepe, İ., **Bizans Kaynaklarında Türkler**, İstanbul 2009.
- Marshak, B., “Sughd and Adjacent Regions”, **History of Civilization of Central Asia**, vol. 3, Paris 1996.
- Marshall, J., **A Guide to Taxila**, Calcutta 1918.
- Massom, V.M., “Archaeological Cultures of Southern Siberia and Mongolia” **History of Humanity**, c.IV, Paris 1996.
- Mc Govern, W.M., **The Early Empires of Central Asia**, North Carolina 1939.
- Melzer, G., “A copper scroll inscription from the time of the Alchon Huns”, **J.Braarvig(ed). Manuscripts in Schoyen Collection III**, Oslo 2006.
- Mingana, A., **The Early Spread of Christianity in Central Asia and The Far East**, C. 9, Manchester 1921.
- Minorsky, V., “Khurāsān at the Time of the Arab Conquest”, **Iran and Islam in Memory of the Late**, Edinburg 1971.
- Modi, J.J., “About the Huns who conquered India”, **Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society** , Bombay 1926.

- Moravcsik, G., **Byzantinoturcica II**, çev.E.J.Brill, Leiden 1983.
- Morgan, D., **The Mongols**, Singapur 2007.
- Obrusánzky, B., “Late Huns in Caucasus”, **Mikes International,Journal of Eurasian Studies**, Voll, Issue 2, Den Haag 2009.
- Ögel, B., “İlk Töles Boyları”, **Belleten**, C.10, Ankara 1948.
- Ruben, W., “Doğuda ve Batıda Ortaçağ Felsefesi”, **Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi.**, cilt 2, sayı 1, Ankara 1943.
- Roux, J.P., **Türklerin Tarihi**, Ankara 2004.
- Stein, M.A., **Kalhana’s Rajatarangini**, Vol. 1, Book 1-4, Edinburgh 1900.
- Stark, S., **Transoxanien nach dem Tang Huiyao des Wang Pu**, Nordestedt 2009.
- Samolin, W., “Hsiung-nu, Hun, Turk”,**Central Asiatic Journal**, New Jersey 1957.
- Sundermann, W., Origin and Rise of the Chionities/Xyon/Huns, **History of Humanity Scientific and Culture Development**, vol. 3, Paris 1996.
- Skrine, F.H. - G.D. Ross, **The Heart Of Asia**, London 1899.
- Smith, V., **The Oxford History of India**, London 1921.
- Sinor, D., “The Establishment and Dissolution of the Turk Empire,” **The Cambridge History of Early Inner Asia**, London 1994.

- Sachau, E.C., **Alberuni's India**, Vol 2, New Delhi 2004.
- Stark, S., **Transoxantan nach dem Tang Huiyao des Wang Pu**, Norderstedt 2009.
- Şeşe R., **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri**, Ankara 2001.
- Tezcan, M., “Kuşanlar, Ak Hunlar ve Eftalitler”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 2002**, dizi XXVI, sayı 12, Ankara 2006.
- Tezcan, M., “The Ethnomy Apar in the Turkish Inscriptions of the VIII. Century and Armenian Manuscripts” **Webfestschrift Marshak Ērān ud Anērān Studies**, Venice 2003.
- Thapar, R., **A History of India**, C.1, London 1974.
- Thomas, F.W., “A.Tohari (?) A.D. 400”, **JSTOR**, 1944.
- Togan, A.Z.V., “Eftalit Devletini Teşkil Eden Kabilelere Dair”, **Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Özel sayı, Fasükül 1, S.13, Erzurum 1985.
- Togan, A.Z.V., **Tarihte Usul**, İstanbul 1950.
- Türkçe Sözlük, Ankara 2010.
- Watter, T., **Yuan Chwang's Travel in India**, C. XIV, **Journal of the Royal Asiatic Society of London** 1904.

Wincent, A.S., "White Hun Coins From The Panjab", **Journal of the Royal Asiatic Society of London** 1907.

EKLER

AK HUN PARALARI



M.S. 430-490 yıllarına ait Khingila adına düzenlenmiş üzerinde Raja Lakhana (Udaya) Ditya yazısı bulunan büst ve ateş mihrabı olan gümüş para.²⁶⁵



M.S. 430-490 yıllarına ait Khingila adına düzenlenmiş, Afganistan'da çıkarılmış önde vazoda çiçeklerin bulunduğu bıyıklı uzun büst ve ateş mihrabı olan gümüş para.²⁶⁶

²⁶⁵ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-g79v-2.jpg>

²⁶⁶ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1424-1.jpg>



M.S. 475-576 yıllarına ait Batı Afganistan'da çıkarılmış, üzerine Yunan el yazısı ile SRIO SHAKO yazılmış, Napki Malka tipli büst ve ateş mihrabı olan para.²⁶⁷



M.S. 475-576 yıllarına ait, üzerine Yunan el yazısı ile SRIO SHAKO yazılmış Napki Malka tipli büst ve ateş mihrabı olan gümüş para.²⁶⁸

²⁶⁷ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1491-1.jpg>

²⁶⁸ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1500-4.jpg>



M.S. 475-576 yıllarına ait Kabil/Zabil bölgesi, Pehlevi yazıları olan Napki Malka biçimli boğa kafa taçlı büst ve ateş mihrabı olan gümüş para.²⁶⁹



M.S. 475-576 yıllarına ait Kabil/Zabil bölgesi, Pehlevi yazıları bulunan Napki Malka'da, boğa kafa taçlı büst ve ateş mihrabı olan gümüş para.²⁷⁰

²⁶⁹ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1500-2.jpg>

²⁷⁰ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1501-1.jpg>



M.S. 475-576 yıllarına ait Kabil/Zabil bölgesi, Pehlevi yazıları olan Napki Malka biçimli, boğa kafa taçlı büst ve ateş mihrabı olan para.²⁷¹



M.S. 475-576 yıllarına ait Kabil/Zabil bölgesi, arkada el yazısı olan, boğa kafası taçlı büst, hizmetkârlar ve üzerinde güneş çarkı ile ateş mihrabı olan milyarlık para.²⁷²

²⁷¹ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1502-4.jpg>

²⁷² <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1508-2.jpg>



M.S. 475-576 yıllarına ait Gandhara'da çıkartılmış, Pehlevi yazıları olan Napki Malka biçimli büst, yarık kenarı olan milyar para.²⁷³



M.S. 475-576 yıllarına ait, GANDHARA, 14 mm.lik bakır para.²⁷⁴

²⁷³ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1520-1.jpg>

²⁷⁴ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1541-1.jpg>



M.S. 475-576(?) yıllarına ait, GANDHARA, Kujula Herakles'in taklidi 4 drahmi Smast tipi, 0.6 gr. 11 mm.lik bakır para.²⁷⁵



M.S. 5 ve 6.yy.a ait, GANDHARA, Kaşmir Smast çeşidi, hükümdar ayakta olduğu, 11*12 mm.lik dikdörtgen para.²⁷⁶

²⁷⁵ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-zemx2->

1.jpg

²⁷⁶ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-zemx6v1->

1.jpg



M.S. 515-530 yıllarına ait, Kuzeybatı Pakistan, Mihiragula'ya ait, hükümdar ayakta 4.5 gr. lık bakır para.²⁷⁷



M.S. 515-530 yıllarına ait, Kuzeybatı Pakistan, Mihiragula'ya ait, hükümdar ayakta durur biçimde arka tarafında ise oturuyor şekilde olan 21 mm.lik bakır para.²⁷⁸

²⁷⁷ [http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma3779-](http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma3779-1.jpg)

1.jpg

²⁷⁸ [http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma3780-](http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma3780-1.jpg)

1.jpg



M.S. 590-610 yıllarına ait, Sasani IV. Hürmüz'ünkine benzeyen ter duran tamga ve Yunan el yazısı ile FORO yazılmış bakır para.²⁷⁹



M.S. 700 yıllarına ait, "Umar bin Ubaidallah"ın Arap-Sasani dirheminde bulunan ters biçimdeki kuş figürü olan 18 mm.ye kırılmış, 1.5 gr.lık gümüş para.²⁸⁰

²⁷⁹ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-horm4imit&cms-1.jpg>

²⁸⁰ <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/indi-hep-ma1399v-1.jpg>



Bamiyan'daki 38m yüksekliğindeki Buddha heykeli.



Bamiyan'daki 53m uzunluğundaki Buddha heykeli.²⁸¹

²⁸¹ Litvinsky, **a.g.m.**,s.157.



Eftaltilere ait gümüş kâse.



Eftaltilere ait gümüş kâse.²⁸²

²⁸² Litvinsky, **a.g.e.**,s.164.